

# Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu

## Předmluva k českému překladu

Knihu Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu napsal Lenin v lednu-červnu 1916 v Curychu. Všímal si v ní nových jevů ve vývoji kapitalismu dávno před začátkem první světové války. V mnoha pracích Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany (1895-1896), Čínská válka (1900), Poučení z krize (1901), Vnitropolitický přehled (1901), Koncentrace výroby v Rusku (1912), Růst kapitalistického bohatství (1913), Zaostalá Evropa a pokroková Asie (1913), Historický osud učení Karla Marxe (1913), K otázce některých projevů dělnických poslanců (1912) aj. odhaloval a analyzoval jednotlivé rysy charakteristické pro období imperialismu koncentraci výroby a růst monopolů, vývoz kapitálu, boj o nové trhy a sféry vlivu, mezinárodní charakter hospodářských vztahů, parazitismus a zahánění kapitalismu, prohlubování rozporů mezi prací a kapitálem a zostřování třídního boje, vytváření materiálních předpokladů pro revoluční přechod k socialismu. Zvláštní pozornost Lenin věnoval odhalování koloniální politiky, boji za rozdělení a znovurozdělení světa a přípravě dobovačných válek. V článku Marxismus a revizionismus (1908) Lenin napsal: „Změnily se formy, sled a charakter jednotlivých krizí, krize však zůstaly nezbytnou součástí kapitalistického řádu. Koncentrací výroby kartely a trusty očividně zvyšovaly anarchii výroby, existenční nejistotu proletariátu a útlak kapitálu a v dosud nevídané míře tak zostřovaly třídní rozpory. Právě nové mamutí trusty zvláště názorně a ve zvláště rozsáhlé míře ukázaly, že kapitalismus spěje ke krachu — ať už jde o jednotlivé politické a hospodářské krize, či o úplné zhroucení celého kapitalistického řádu“ (Sebrané spisy 17, Praha 1984, s. 41-42).

Lenin pozorně sledoval a studoval nejnovější literaturu o kapitalismu. Svědčí o tom jeho recenze na knihy A. Hobsona Vývoj soudobého kapitalismu (viz Sebrané spisy 4). V srpnu 1904 začal Lenin překládat Hobsonovu knihu Imperialismus (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 341 a poznámku 354). Rukopis tohoto Leninova překladu nebyl dosud nalezen.

Všestranným studiem monopolistického stadia vývoje kapitalismu se Lenin začal zabývat na počátku první světové války. Vyžadovaly to zájmy revolučního boje dělnické třídy v Rusku i v jiných kapitalistických zemích. K správnému vedení revolučního hnutí a úspěšnému boji proti ideologii imperialistické reakce, proti reformistické politice kompromisů s imperialisty bylo třeba „pochopení základní ekonomické otázky, bez jejíhož prostudování nelze vůbec porozumět nynější válce a nynější politice, tj. otázky, jaká je ekonomická podstata imperialismu“.

Literaturu o imperialismu začal Lenin intenzivně studovat zřejmě od poloviny roku 1915 za pobytu v Bernu. Tehdy začal sestavovat přehled literatury, vypracovával osnovy, dělal si výpisky a poznámky a psal konspekty. Přípravný materiál ke knize Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu (Sešity o imperialismu) má přibližně 50 tiskových archů. Obsahuje výpisky ze 148 knih a z 232 článků, uveřejněných v 49 různých periodických publikacích.

Začátkem ledna 1916 přijal Lenin nabídku, aby napsal knihu o imperialismu pro legální vydavatelství Parus, založené v prosinci 1915 v Petrohradě. V první polovině února 1916 se Lenin přestěhoval z Bernu do Curychu, kde pokračoval ve shromažďování a zpracovávání materiálu o imperialismu. Při práci na knize, Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu používal knih vypůjčených nejen z curyšské kantonální knihovny, ale objednával si je i z jiných měst.

19. června (2. července) 1916 napsal Lenin M. N. Pokrovskému, který žil ve Francii a redigoval pro vydavatelství Parus knižnici o západoevropských státech za první světové války, že mu posílá rukopis. Pokrovskij však rukopis odeslaný současně s dopisem nedostal, takže ho Lenin musel poslat znovu. Kromě toho jej vydavatelství požádalo, aby už hotový rukopis zkrátil z pěti na tři tiskové archy, avšak Lenin rukopis odmítl zkrátit.

Menševici z vedení vydavatelství vyškrtli ostrou kritiku Kautského a Martova a provedli v rukopise takové úpravy, které nejen stíraly osobitost Leninova stylu, ale dokonce překrucovaly jeho myšlenky. Leninovo slovo „přerůstání“ (kapitalismu v imperialismus) nahradili slovem „přeměna“, „reakční charakter“ (teorie „ultraimperialismu“) zaměnili slovy „zaostalý charakter“ atd. V polovině roku 1917 vyšla kniha pod názvem Imperialismus jako nejnovější etapa kapitalismu (Populární pojednání) s Leninovou předmluvou datovanou 26. dubna 1917.

## Předmluva

Brožuru, kterou čtenářům předkládám, jsem napsal na jaře roku 1916 v Curychu. V tamějších pracovních podmínkách jsem pochopitelně měl určitý nedostatek francouzské a anglické literatury a zvláště velký nedostatek literatury ruské. Nicméně hlavní anglické práci o imperialismu, knize J. A. Hobsona [*Hobson J. A. Imperialism. a Study.* London, Nisbet, 1902], jsem věnoval veškerou pozornost, jakou tato práce podle mého přesvědčení zasluhuje.

Brožura byla psána s ohledem na carskou cenzuru. Proto jsem byl nucen nejen se co nejpřísněji omezit na výhradně teoretický — hlavně ekonomický — rozbor, nýbrž i formulovat těch několik nezbytných politických připomínek nanejvýš obezřetně, v narážkách, v ezopském jazyce, v onom proklatém ezopském jazyce, k němuž se za carismu museli uchýlovat všichni revolucionáři, jakmile se chopili pera, aby napsali „legální“ dílo.

Člověku je zatěžko číst dnes, ve dnech svobody, tato místa, jež jsou v brožuře zkomolená, zestručněná s ohledem na carskou cenzuru a vtěsnaná do přísně vymezeného rámce. O tom, že imperialismus je předvečerem socialistické revoluce, že sociálšovinismus (socialismus slovy, šovinismus skutky) je vyslovenou zradou socialismu, vysloveným přechodem na stranu buržoazie, že tento rozkol dělnického hnutí souvisí s objektivními podmínkami imperialismu apod., jsem musel mluvit jazykem „otroků“, a čtenáře, jenž se o tuto otázku zajímá, jsem nucen odkázat na připravované nové vydání mých statí z let 1914-1917, napsaných v cizině. Zejména bych chtěl upozornit na jedno místo na straně 119-120<sup>1</sup>; abych způsobem pro cenzuru nezávadným čtenáři objasnil, jak kapitalisté a sociálšovinisté, kteří k nim přeběhli (proti nimž Kautsky tak nedůsledně bojuje), nestydatě lžou, když mluví o anexích, jak bezostyšně *zastírají* anexe kapitalistů své země, byl jsem nucen zvolit za příklad... Japonsko! Pozorný čtenář snadno dosadí místo Japonska Rusko, místo Koreje Finsko, Polsko, Kuronsko, Ukrajinu, Chivu, Bucharu, Estonsko a ostatní oblasti, jež nejsou osídleny velkoruským obyvatelstvem.

Doufám, že moje brožura přispěje k pochopení základní ekonomické otázky, bez jejíhož prostudování nelze vůbec porozumět nynější válce a nynější politice, tj. otázky, jaká je ekonomická podstata imperialismu.

Petrohrad 26. dubna 1917

*Autor*

---

<sup>1</sup> Vid' kapitolu IX.

## Předmluva k francouzskému a německému vydání

### I

Jak uvádím v předmluvě k ruskému vydání, tato knížka byla napsána roku 1916 s ohledem na carskou cenzuru. Nemohu v současné době přepracovat celý text a nebylo by to snad ani účelné, neboť hlavním úkolem knihy bylo a je vyložit na základě souhrnných údajů nesporné buržoazní statistiky a na základě toho, co připustili buržoazní vědci všech zemí, jaký byl na počátku 20. století, v předvečer první světové imperialistické války *celkový obraz* světového kapitalistického hospodářství, pokud jde o jeho mezinárodní vztahy.

Pro mnohé komunisty ve vyspělých kapitalistických zemích bude do jisté míry dokonce užitečné, když se na příkladu této z *hlediska carské cenzury legální* knížky přesvědčí, že je možné — a také nutné — využít i těch nepatrných zbytků legality, které ještě komunistům zbývají dejme tomu v dnešní Americe nebo Francii po nedávném zatčení téměř všech komunistů, aby byla objasněna celá faleš sociálpacifistických názorů a nadějí vkládaných ve „světovou demokracii“. Nejnnutnější vysvětlivky k této cenzurovanému knížce se pokusím uvést v této předmluvě.

### II

V knížce dokazuji, že válka v letech 1914-1918 byla na obou stranách válkou imperialistickou (tj. dobovačnou, utlačovatelskou a loupeživou), válkou za rozdělení světa, za rozdělení a znovurozdělení kolonií, „sfér vlivu“ finančního kapitálu atd.

Neboť důkaz o skutečné sociální či přesněji skutečné třídní povaze války nelze samozřejmě najít v diplomatických dějinách války, nýbrž v rozboru *objektivní* situace vládnoucích *tříd* ve *všech* válčících státech. Abychom mohli tuto objektivní situaci vylíčit, nesmíme zůstat jen u příkladů a jednotlivých údajů (při nesmírné složitosti jevů společenského života se vždycky dá najít libovolný počet příkladů nebo jednotlivých údajů k potvrzení jakékoli teze), nýbrž musíme bezpodmínečně vycházet ze *souhrnných* údajů o *základech* hospodářského života ve *všech* válčících státech a na *celém* světě.

Právě takové nepopíratelné souhrnné údaje jsem uvedl v přehledu *rozdělení světa* v letech 1876 a 1914 (kapitola VI) a rozdělení *železniční sítě* na celém světě v letech 1890 a 1913 (kapitola VII). Železnice jsou důsledkem činnosti základních odvětví kapitalistického průmyslu, kamenouhelného a kovodělného, důsledkem a nejnázornějším ukazatelem rozmachu světového obchodu a buržoazně demokratické civilizace. Spojení železnic s velkovýrobou, s monopoly, syndikáty, kartely, trusty, bankami a s finanční oligarchií je vyloženo v předchozích kapitolách knihy. Nerovnoměrné rozložení železniční sítě a její nerovnoměrný vývoj jsou důsledky novodobého, monopolistického kapitalismu ve světovém měřítku. a tyto důsledky dokazují, že *dokud* existuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků, jsou imperialistické války na *této* hospodářské základně naprosto nevyhnutelné.

Budování železnic je považováno za něco prostého a samozřejmého, za důkaz demokracie, kultury a civilizace; to je názor buržoazních profesorů, placených za přikrášlování kapitalistického otroctví, a maloburžoazních šosáků. Ve skutečnosti kapitalistické vztahy, které tisícerými pouty spojují tyto podniky se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků vůbec, přeměnily výstavbu železnic v prostředek útisku *miliardy* lidí (kolonie plus polokolonie), tj. více než poloviny obyvatelstva světa v závislých zemích a námezdních otroků kapitálu v „civilizovaných“ zemích.

Soukromé vlastnictví založené na práci malovýrobce; volná konkurence, demokracie — všechna tato hesla, kterými kapitalisté a jejich tisk klamou dělníky a rolníky, už dávno patří

minulosti. Kapitalismus přerostl ve světový systém koloniálního útlaku a finančního potlačování obrovské většiny obyvatelstva světa hrstkou „vyspělých“ zemí. a o tuto „kořist“ se navzájem dělí dva nebo tři světovládni, po zuby ozbrojení lupiči (Amerika, Anglie a Japonsko), kteří strhávají do své války za rozdělení své kořisti celý svět.

### III

Brestlitevský mír nadiktovaný monarchistickým Německem a potom mnohem brutálnější a ještě nečestnější versailleský mír nadiktovaný „demokratickými“ republikami, Amerikou a Francií stejně jako „svobodnou“ Anglií, prokázal lidstvu velmi užitečnou službu, neboť strhl masku prodejným řemeslným pisálkům sloužícím imperialismu i reakčním šosákům, kteří se vydávali za pacifisty a socialisty, opěvovali „wilsonismus“ a dokazovali, že mír i reformy jsou za imperialismu možné.

Desetimilióny mrtvých a zmrzačených jako následek války, války vedené o to, která skupina finančních lupičů, zda anglická či německá, má dostat větší kořist, a tyto dvě následující „mírové smlouvy“ otvírají neobyčejně rychle oči miliónům a desetimiliónům zakřiknutých, zdeptaných, oklamaných a buržoazií obalamutěných lidí. Ve válkou zpustošeném světě tedy narůstá světová revoluční krize, která ať projde sebedelšími a sebesvízelnějšími peripetiemi, nemůže skončit jinak než proletářskou revolucí a jejím vítězstvím.

Basilejský manifest II. internacionály se roku 1912 vyjádřil k charakteru právě té války, k níž došlo v roce 1914, a ne války vůbec (války bývají různé, bývají také války revoluční) a zůstal dokumentem odhalujícím celý potupný krach, celé renegátství hrdinů II. internacionály.

Přetiskují proto tento manifest v příloze knihy a důrazně upozorňují čtenáře, že hrdinové II. internacionály se stejně opatrně vyhýbají těm místům v manifestu, kde se mluví přesně, jasně a přímo o spojitosti právě této nastupující války s proletářskou revolucí, jako se zloděj vyhýbá místu svého činu.

### IV

V této knize je věnována zvláštní pozornost kritice „kautskismu“, mezinárodního ideového směru, který ve všech zemích světa reprezentují přední „teoretici“, vůdci II. internacionály (v Rakousku Otto Bauer a spol., v Anglii Ramsay MacDonald a jiní, ve Francii Albert Thomas atd. apod.) a četní socialisté, reformisté, pacifisté, buržoazní demokraté a páteři.

Tento idealistický směr je jednak produktem rozkladu, úpadku II. internacionály, jednak nezbytným výtvozem ideologie maloměšťáků, kteří jsou celým svým životním postavením udržováni v zajetí buržoazních a demokratických předsudků.

Názory Kautského a jemu podobných znamenají naprosté zřeknutí se právě oněch revolučních základů marxismu, které tento publicista po desetiletí obhajoval, mimo jiné zejména v boji proti socialistickému oportunistu (Bernsteina, Milleranda, Hyndmana, Gompere atd.). Není proto náhodné, že „kautskisté“ na celém světě se dnes v praktické politice spojili s krajními oportunisty (v II. neboli žluté internacionále) a s buržoazními vládami (v koaličních buržoazních vládách, v nichž jsou zastoupeni socialisté).

Celé proletářské revoluční hnutí, a zejména komunistické hnutí, rozvíjející se na celém světě, nezbytně vyžaduje, aby teoretické chyby „kautskismu“ byly analyzovány a odhaleny. a to tím spíše, že pacifismus a „demokratismus“ jako takové — směry, jež si sice rozhodně nečiní nárok na to, aby byly považovány za marxismus, nicméně stejně jako Kautsky a spol. zastírají hloubku rozporů imperialismu a neodvratnost jím vyvolané revoluční krize — jsou na celém světě ještě velmi rozšířeny. Proto je povinností strany proletariátu bojovat proti těmto

směrům a získat na svou stranu buržoazii oklamané malovýrobce a milióny pracujících, žijících ve více méně maloburžoazních životních podmínkách.

## V

Několik slov je třeba říci k VIII. kapitole Parazitismus a zahrňování kapitalismu. Jak už je řečeno v knize, Hilferding, kdysi „marxista“, dnes spolubojovník Kautského a jeden z hlavních představitelů buržoazní, reformistické politiky v Nezávislé sociálně demokratické straně Německa, udělal v tomto směru krok zpět ve srovnání s vysloveným pacifistou a reformistou Angličanem Hobsonem. Rozkol celého mezinárodního dělnického hnutí je dnes již naprosto zjevný (II. a III. internacionála). Nespornou skutečností se také stal ozbrojený boj a občanská válka mezi oběma směry: v Rusku menševici a socialisté-revolucionáři podporují Kolčaka a Děnikina proti bolševikům, v Německu se scheidemannovci a Noske a spol. spojili s buržoazii proti spartakovcům totéž vidíme ve Finsku, v Polsku, v Maďarsku atd. Co je vlastně ekonomickým základem tohoto celosvětového závažného jevu?

Je to právě parazitismus a zahrňování kapitalismu, jevy které jsou příznačné pro jeho nejvyšší historické stadium, tj. imperialismus. Kapitalismus, jak je dokázáno v této knize, vyzdvihl nyní *hrstku* velmi bohatých a mocných států (je to necelá jedna desetina obyvatelstva světa a při „velmi velkorysém“ a velmi nadneseném výpočtu necelá jedna pětina), které odírají — pouhým „stříháním kupónů“ — celý svět. Podle předválečných cen a podle předválečné buržoazní statistiky přináší vývoz kapitálu ročně 8-10 miliard franků důchodu; v současné době je to ovšem mnohem více.

Pochopitelně že z takových nesmírných *mimořádných* zisků (kapitalisté je shrabují ještě kromě zisků vyždímaných z dělníků „vlastní“ země) *je možné korumpovat* dělnické vůdce a horní vrstvu dělnické aristokracie. a kapitalisté „vyspělých“ zemí tuto vrstvu také opravdu korumpují — dělají to tisícerými způsoby, přímo i nepřímo, nepokrytě i zastřeně.

Tato vrstva zburžoazněných dělníků neboli „dělnické aristokracie“, dělníků, jejichž způsob života, výše výdělků a celý světový názor je vysloveně maloburžoazní, tvoří hlavní oporu II. internacionály a v současné době hlavní *sociální* (nikoli vojenskou) *oporu buržoazie*. Jsou to skuteční *agenti buržoazie v dělnickém* hnutí, dělničtí přísluhovači kapitalistické třídy (labor lieutenants of the capitalist class), skuteční nositelé reformismu a šovinismu. V občanské válce proletariátu proti buržoazii se nezbytně ve velkém počtu přidávají k buržoazii, k „versailleským“ proti „komunardům“.

Bez pochopení ekonomických kořenů tohoto jevu a zhodnocení jeho politického a sociálního významu bychom se nemohli ani o krok přiblížit k řešení praktických úkolů komunistického hnutí a nastupující sociální revoluce.

Imperialismus je předvečer proletářské sociální revoluce. To se od roku 1917 potvrdilo ve světovém měřítku.

6. července 1920

*N. Lenin*

## I. Koncentrace výroby a monopoly

*V posledních 15-20 letech, zejména po válce španělsko-americké (1898) a anglo-búrské (1899-1902), se používá v ekonomické a politické literatuře Starého i Nového světa k charakteristice nynějšího období stále častěji pojem imperialismus. Roku 1902 vyšel v Londýně a v New Yorku spis anglického ekonoma J. A. Hobsona Imperialismus. Autor, zastávající hledisko buržoazního sociálního reformismu a pacifismu, jež se v podstatě shoduje s dnešním stanoviskem bývalého marxisty K. Kautského, popsal velmi dobře a důkladně hlavní ekonomické a politické rysy imperialismu. Roku 1910 vyšel ve Vídni spis rakouského marxisty Rudolfa Hilferdinga Finanční kapitál (rusky v Moskvě 1912). Přes autorovo chybné pojetí teorie peněz a určitou tendenci smiřovat marxismus s oportunismem je tento spis nanejvýš cennou teoretickou studií „O nejnovější fázi ve vývoji kapitalismu“, jak praví podtitul Hilferdingovy knihy. To, co bylo v posledních letech řečeno o imperialismu — zejména v mnoha časopiseckých a novinových článcích o této otázce nebo i v rezolucích, např. saskokamenického sjezdu a basilejského kongresu, které se konaly na podzim roku 1912 — sotva překročilo rámec myšlenek, vyložených či vlastně shrnutých v dílech obou uvedených autorů...*

*V dalším výkladu se pokusíme stručně a co možná nejoblíbněji vyložit spojitost i vzájemné vztahy hlavních ekonomických rysů imperialismu. Neekonomickou stránkou věci se zde nebudeme moci zabývat, přestože by si to zasluhovala. Odkazy na literaturu a jiné poznámky, které nemusí zajímat všechny čtenáře, uvedeme na konci brožury.*

-

Mohutný růst průmyslu a neobyčejně rychlý proces koncentrace výroby do stále větších podniků je jedním z nejvýznačnějších znaků kapitalismu. O tomto procesu přinášejí nejúplnější a nejpresnější údaje moderní průmyslové statistiky.

Například v Německu na každý tisíc průmyslových podniků připadaly roku 1882 tři velké podniky, tj. podniky zaměstnávající přes 50 námezdních dělníků, roku 1895 šest a roku 1907 devět velkých podniků. Z každé stovky dělníků na ně připadalo 22, 30 a 37 dělníků. Koncentrace výroby je však mnohem větší než koncentrace dělníků, protože produktivita práce je ve velkých závodech mnohem vyšší. Svědčí o tom údaje o parních strojích a elektromotorech. Povšimneme-li si toho, co je v Německu nazýváno průmyslem v širokém smyslu, tj. včetně obchodu, dopravy atd., zjistíme, že z celkového počtu 3 265 623 podniků je 30 588 velkých podniků, tedy jen 0,9 %. Z celkového počtu 14,4 miliónu dělníků na ně připadá 5,7 miliónu dělníků, tedy 39,4 %; z celkového množství 8,8 miliónu parních koňských sil disponují 6,6 miliónu, tedy 75,3 %; z celkového příkonu 1,5 miliónu kW 1,2 miliónu kW, tedy 77,2 %.

Necelá setina podniků disponuje *více než třemi čtvrtinami* celkového množství parní a elektrické energie! Na 2 970 000 malých podniků (zaměstnávajících nanejvýš 5 námezdních dělníků), které tvoří 91 % celkového počtu podniků, připadá celkem 7 % parní a elektrické energie! Desetitisíce velkých podniků znamenají všechno; milióny malých podniků neznamenají nic.

Roku 1907 bylo v Německu 586 podniků s 1000 a více dělníky. Zaměstnávaly téměř *desetinu* (1 380 000) celkového počtu dělníků a disponovaly *téměř jednou třetinou* (32 %) celkového množství parní a elektrické energie<sup>2</sup>. Peněžní kapitál a banky, jak uvidíme, činí tuto převahu hrstky největších podniků ještě drtivější, a to v doslovném smyslu, tj. milióny malých,

---

<sup>2</sup> Úhrnné údaje podle Annalen des deutschen Reichs, 1911, Zahn.

středních a dokonce i část velkých „podnikatelů“ jsou ve skutečnosti úplně podrobeny několika stům milionářů, finančních magnátů.

V jiné vyspělé zemi soudobého kapitalismu, ve Spojených, státech severoamerických, roste koncentrace výroby ještě více. Statistika zde vyděluje průmysl v úzkém slova smyslu a podniky třídí podle hodnoty roční produkce. Roku 1904 bylo velkých podniků s roční produkcí ve výši 1 milión dolarů i více 1900 (z 216 180, tj. 0,9 %). Připadalo na ně 1,4 miliónu dělníků (z 5,5 miliónu, tj. 25,6 %) a 5,6 miliardy roční produkce (ze 14,8 miliardy, tedy 38 %). Po pěti letech, roku 1909, už na 3060 podniků (z 268 491, tedy na 1,1 %) připadalo 2 milióny dělníků (ze 6,6 miliónu, tedy 30,5 %) a 9 miliard roční produkce (z 20,7 miliardy tedy 43,8 %)<sup>3</sup>.

Téměř polovina celkové výroby všech podniků v zemi je soustředěna v *jedné setině* celkového počtu podniků! a tyto tři tisíce mamutích podniků zahrnují 258 průmyslových odvětví. Z toho jasně vyplývá, že koncentrace začíná na určitém stupni svého vývoje vlastně sama směřovat k monopolu. Neboť několik desítek mamutích podniků se může navzájem snadno dohodnout, a kromě toho velký rozsah podniků zase ztěžuje konkurenci a vytváří tendenci k monopolu. Tato přeměna konkurence v monopol je jedním z nejdůležitějších jevů, ne-li vůbec nejdůležitější jev, v ekonomice novodobého kapitalismu a musíme ji důkladně prozkoumat. Nejdříve je však nutné předejít možnému nedorozumění.

Americká statistika uvádí, že 3000 mamutích podniků spadá do 250 průmyslových odvětví. Podle toho by na každé odvětví připadalo jen 12 opravdu velkých podniků.

Tak tomu však není. Velké podniky nejsou v každém průmyslovém odvětví; a navíc velmi důležitým specifickým znakem kapitalismu, který dosáhl nejvyššího stupně vývoje, je takzvaná kombinace, tj. spojení různých průmyslových odvětví v jednom podniku, buď takových, která představují jednotlivá stadia postupného zpracovávání suroviny (např. tavba surového železa z rudy a jeho zpracování v ocel a dále například výroba rozličných hotových ocelových výrobků), nebo takových, která mají vzhledem k jiným odvětvím pomocnou funkci (např. zpracovávání odpadů nebo vedlejších produktů; výroba obalů apod.).

Hilferding píše: „Kombinace však vyrovnává rozdíly v konjunkturu a zajišťuje proto kombinovanému podniku stabilnější míru zisku. Za druhé kombinace vede k vyřazení obchodu. Za třetí umožňuje technické zdokonalování a tím i dosažení mimořádného zisku ve srovnání s ‚čistým‘ (tj. nekombinovaným) podnikem. Za čtvrté upevňuje postavení kombinovaného podniku proti ‚čistému‘ podniku, posiluje ho v konkurenčním boji v dobách silné deprese (váznoucí hospodářství, krize), kdy neklesají ceny surovin a ceny hotových výrobků stejnoměrně“<sup>4</sup>.

Německý buržoazní ekonom Heymann, jenž napsal zvláštní spis o „smíšených“, tj. kombinovaných podnicích v německém kovodělném průmyslu, uvádí: „Čisté podniky zanikají, ubíjeny vysokými cenami surovin při nízkých cenách hotových výrobků.“ Dostáváme tento obraz:

„Zůstaly tu jednak velké společnosti, které těží několik miliónů tun kamenného uhlí a jsou pevně zorganizované ve svém kamenouhelném syndikátu, jednak s nimi úzce spjaté velké ocelárny se svým ocelářským syndikátem. Tyto mamutí podniky s roční produkcí 400 000 tun oceli (1 tuna = 60 pudů), se značnou těžbou rudy i kamenného uhlí a výrobou hotových ocelářských výrobků, jež zaměstnávají 10 000 dělníků ubytovaných v závodních kasárenských koloniích, a v některých případech vlastní železnice a přístavy, jsou pro německý kovodělný průmysl typické. a koncentrace stále pokračuje. Jednotlivé podniky se ustavičně zvětšují; stále

<sup>3</sup> Statistical Abstract of the United States 1912, p. 202.

<sup>4</sup> Srov. R. Hilferding, Finanční kapitál, Praha 1961, s. 246.



více podniků téhož odvětví nebo různých odvětví se spojuje v mamutí podniky, které podporuje a řídí půl tuctu berlínských velkých bank. Pokud jde o německý báňský průmysl, je správnost učení Karla Marxe o koncentraci bezesbytku dokázána; to se ovšem týká země, ve které je průmysl chráněn ochrannými cly a dopravními tarify. Německý báňský průmysl je zralý k vyvlastnění<sup>5</sup>.

K takovému závěru musel dospět jen výjimečně svědomitý buržoazní ekonom. Je třeba poznamenat, že vyhrazuje Německu jakési zvláštní postavení, protože jeho průmysl je chráněn vysokými ochrannými cly. Tato okolnost však mohla koncentraci a vytváření monopolistických podnikatelských svazů, kartelů a syndikátů apod. jenom urychlit. Je mimořádně důležité, že v Anglii, v zemi volného obchodu, vede koncentrace rovněž k monopolu, i když o něco později a snad i v jiné formě. Profesor Hermann Levy píše v odborné studii Monopoly, kartely a trasty na podkladě údajů o hospodářském vývoji Velké Británie toto:

„Ve Velké Británii právě velký rozsah podniků a jejich vysoká technická úroveň obsahují v sobě tendenci k monopolu. Koncentrace jednak vedla k velkým kapitálovým investicím do každého podniku, takže nové podniky kladou stále větší kapitálové požadavky, což znesnadňuje jejich zakládání. Za druhé (a to pokládáme za důležitější) každý nový podnik, který chce udržet krok s mamutími podniky vytvořenými koncentrací, musí vyrábět tak velký přebytek výrobků, že je může prodávat se ziskem jedině za neobvykle zvýšené poptávky, v opačném případě tento přebytek výrobků stlačí ceny na úroveň, která je nevýhodná jak pro nový podnik, tak i pro monopolistické svazy.“ Na rozdíl od zemí, kde ochranná cla usnadňují kartelizaci, vznikají v Anglii monopolistické podnikatelské svazy, kartely a trasty většinou teprve tehdy, když počet hlavních konkurujících podniků klesne „na pouhé dva tucty“. „V tom se nesmírně jasně odráží vliv koncentrace na vznik monopolů ve velkopřemyslu“<sup>6</sup>.

Před půlstoletím, když Marx psal Kapitál, pokládala převážná část ekonomů volnou konkurenci za „přírodní zákon“. Oficiální věda se pokoušela spikleneckým mlčením pohřbit dílo Marxe, který teoretickým a historickým rozbohem kapitalismu dokázal, že volná konkurence plodí koncentraci výroby a že tato koncentrace vede na jistém vývojovém stupni k monopolu. Dnes se stal monopol skutečností. Ekonomové už popsali líčením jednotlivých projevů monopolu celé haldy papíru, a přitom nadále svorně tvrdí, že „marxismus je vyvrácen“. Ale jak praví jedno anglické přísloví, fakta jsou fakta a musí se s nimi chtít počítat. Fakta dokazují, že rozdíly mezi jednotlivými kapitalistickými zeměmi, např. pokud jde o protekcionismus nebo volný obchod, způsobují jen nepodstatné rozdíly týkající se formy monopolů nebo doby jejich vzniku, kdežto skutečnost, že koncentrace výroby vytváří monopol, je všeobecně platným a hlavním zákonem soudobého vývojového stadia kapitalismu.

Pokud jde o Evropu, dá se dost přesně určit, kdy byl starý kapitalismus *definitivně* vystřídán novým: je to právě počátek 20. století. V jedné z nejnovějších souborných prací o dějinách „vzniku monopolů“ se dočteme:

„Můžeme uvést jednotlivé příklady kapitalistických monopolů z doby před rokem 1860 a v nich objevit zárodky forem, které jsou dnes zcela běžné; to všechno je však nesporně pouze prehistorie kartelů. Skutečný počátek soudobých monopolů sahá nejdále do šedesátých let. První významné období jejich rozvoje počíná poklesem průmyslu v mezinárodním měřítku v sedmdesátých letech a trvá až do počátku devadesátých let.“ „V celoevropském měřítku vrcholí volná konkurence v letech šedesátých a sedmdesátých. Tehdy dobudovala Anglie svou kapitalistickou organizaci ve starém stylu. V Německu začala tato organizace rozhodně vytlačovat řemeslnou výrobu a domácí průmysl a vytvářet si své vlastní existenční formy.“

---

<sup>5</sup> Hans Gideon Heymann, Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe, Stuttgart 1904, SS. 256, 278-279.

<sup>6</sup> Hermann Levy, Monopole, Kartelle und Trusts, Jena 1909, SS. 286, 290, 298.

„Velký zvrat začíná krachem v roce 1873 nebo spíše depresí, která po něm následovala a která vyplňuje až na sotva znatelnou přestávku na počátku osmdesátých let, a neobyčejně vysoký, avšak krátký vzestup kolem roku, 1889 22 let hospodářských dějin Evropy.“ „V krátkém období vzestupu v letech 1889-1890 kartely ve značné míře sloužily k využití konjunktury. Neuvážená politika vyhnala ceny do výše ještě rychleji a ještě více, než by tomu bylo bez kartelů, a téměř všechny tyto kartely neslavně skončily ‚pohřbeny krachem‘. Pak ještě následovalo pět let slabých obchodů a nízkých cen, avšak v průmyslu už vládla jiná nálada. Deprese už nebyla pokládána za něco samozřejmého, nýbrž jen za přestávku před novou příznivou konjunkturou.

Tak vstoupila kartelizace do druhé etapy. Kartely přestávají být přechodným jevem a stávají se jedním z pilířů celého hospodářského života. Zmocňují se jedné oblasti průmyslu za druhou a především zpracování surovin. Již na počátku devadesátých let zavedly kartely v organizaci koksárenského syndikátu, podle jehož vzoru byl potom utvořen syndikát uhelný, techniku kartelizace, která v podstatě nebyla překonána. Vysoký vzestup ke konci 19. století a krize v letech 1900-1903 probíhaly — alespoň v báňském a kovodělném průmyslu — poprvé zcela ve znamení kartelů. a byla-li to tehdy ještě novinka, pak dnes je pro širokou veřejnost samozřejmostí, že významné složky hospodářského života jsou zpravidla z volné konkurence vyňaty<sup>7</sup>.

Z dějin monopolů vyplývají tedy tyto hlavní závěry: 1. V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století dosahuje volná konkurence nejvyššího, mezního vývojového stupně. Existují jen sotva znatelné zárodky monopolu. 2. Po krizi v roce 1873 nastává období rozsáhlého rozvoje kartelů, ale kartely jsou ještě výjimkou. Nejsou dosud pevné. Jsou ještě přechodným jevem. 3. V době vzestupu ke konci 19. století a za krize v letech 1900-1903 se kartely stávají jedním z pilířů veškerého hospodářského života. Kapitalismus se přeměnil v imperialismus.

Kartely uzavírají dohody o podmínkách prodeje, o platebních lhůtách aj. Rozdělují si odbytiště. Určují množství produktů, které mají být vyrobeny. Určují ceny. Rozdělují zisk mezi jednotlivé podniky atd.

V Německu existovalo roku 1896 přibližně 250 kartelů a roku 1905 385 kartelů sdružujících asi 12 000 podniků<sup>8</sup>. Všeobecně se však konstatuje, že tato čísla jsou oproti skutečnosti nižší. Z citovaných údajů německé průmyslové statistiky z roku 1907 je zřejmé, že už těchto 12 000 velkých podniků disponuje zřejmě více než polovinou celkového množství parní a elektrické energie. Ve Spojených státech severoamerických existovalo roku 1900 185 trustů a roku 1907 250 trustů. Americká statistika třídí všechny průmyslové podniky na podniky patřící jednotlivcům, firmám a společnostem. V roce 1904 patřilo společnostem 23,6 % celkového počtu podniků a v roce 1909 25,9 %, tedy více než jedna čtvrtina. V těchto podnicích pracovalo v roce 1904 70,6 % celkového počtu dělníků a v roce 1909 75,6 %, tedy tři čtvrtiny; objem výroby zde činil 10,9 a 16,3 miliardy dolarů, tedy 73,7 % a 79,0 % celkového úhrnu.

Kartely a trusty často soustřeďují sedm až osm desetin veškeré výroby příslušného průmyslového odvětví. Rýnsko-vestfálský kamenouhelný syndikát soustředil v době svého založení v roce 1893 86,7 % celkové těžby uhlí v revíru a v roce 1910 již 95,4 %<sup>9</sup>. Takto vzniklý monopol zajišťuje obrovské důchody a vede k vytváření technicko-výrobních jednotek nesmírného rozsahu. Proslulý petrolejářský trust ve Spojených státech (Standard Oil Company)

<sup>7</sup> Th. Vogelstein, Die finanzielle Organisation der kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen. In: Grundriss der Sozialökonomik. VI Abt., Tübingen 1914. Srovnej od téhož autora Organisationsformen der Eisenindustrie und Textilindustrie in England und Amerika, Bd. I, Leipzig 1910.

<sup>8</sup> Dr. Riesser, Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhang mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland, 4. Aufl., 1912, S. 149; R. Liefmann, Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation, 2. Aufl., 1910, S. 25.

<sup>9</sup> Dr. Fritz Kestner, Der Organisationszwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern, Berlin 1912, s. 11.

byl založen roku 1900. „Jeho autorizovaný kapitál činil 150 miliónů dolarů. Za 100 miliónů dolarů byly vydány kmenové akcie a za 106 miliónů dolarů prioritní akcie. Na prioritní akcie byly vypláceny v letech 1900-1907 dividendy 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40 a 40 % úhrnem 367 miliónů dolarů. Od roku 1882 do konce roku 1907 činil čistý zisk 889 miliónů dolarů; z toho bylo 606 miliónů dolarů vyplaceno na dividendách a zbytek byl převeden do rezervního fondu“<sup>10</sup>. „V roce 1907 bylo zaměstnáno ve všech podnicích ocelářského trastu (United States Steel Corporation) nejméně 210 180 dělníků a ostatních zaměstnanců. Největší podnik německého báňského průmyslu, Gelsenkirchenská báňská společnost (Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft), měl v roce 1908 46 048 dělníků a ostatních zaměstnanců“<sup>11</sup>. Ocelářský trast vyráběl již roku 1902 9 miliónů tun oceli<sup>12</sup>. Jeho výroba oceli představovala v roce 1901 66,3 % a v roce 1908 56,1 % celkové výroby oceli ve Spojených státech<sup>13</sup>; jeho těžba rudy činila v týchž letech 43,9 % a 46,3 %.

Zpráva americké vládní komise o trastech praví: „Převaha trastu nad konkurenty pramení z velkého rozsahu jeho podniků a jejich výborného technického vybavení. Už od svého založení se tabákový trast všemožně snažil nahradit všude co nejvíce ruční práci stroji. Skupoval proto všechny patenty, které se jakkoli týkaly zpracování tabáku, a vynaložil na to velké částky. Mnohé patenty byly zpočátku nepoužitelné a inženýři trastu je museli nejprve přizpůsobit. Koncem roku 1906 byly založeny dvě filiální společnosti výhradně proto, aby skupovaly patenty. Pro stejné účely trast vybudoval vlastní slévárny, strojírny a opravárenské provozovny. Jeden z těchto závodů, jenž je v Brooklynu, zaměstnává průměrně 300 dělníků; zde se provádějí zkoušky vynálezů týkajících se výroby cigaret, doutníků, šňupavého tabáku, staniolových obalů, krabiček apod., v případě potřeby se zde vynálezy také zdokonalují“<sup>14</sup>. „I další trasty zaměstnávají tzv. developing engineers (vývojové inženýry), jejichž úkolem je vynalézat nové výrobní metody a provádět zkoušky technických zdokonalení. Za vynálezy, které zdokonalují techniku nebo snižují výrobní náklady, platí ocelářský trast svým inženýrům a dělníkům vysoké prémie“<sup>15</sup>.

Podobně je organizováno zdokonalování techniky v německém velkém průmyslu, např. v chemickém průmyslu, který se v posledních desetiletích tak nesmírně rozvinul. Proces koncentrace výroby v tomto průmyslu vytvořil již do roku 1908 dvě hlavní „skupiny“, které měly svým způsobem rovněž blízko k monopolu. Zpočátku šlo o „dvojspolky“ dvou dvojic obrovských továren, z nichž každá měla 20-21 miliónů marek kapitálu: jednak bývalá Meisterova továrna v Hóchstu nad Mohanem a Cassellova továrna ve Frankfurtu nad Mohanem; jednak továrna na anilín a sodu v Ludwigshafenu a továrna v Elberfeldu, dříve Bayerova. Potom v roce 1905 uzavřela jedna skupina a v roce 1908 druhá skupina smlouvu ještě s další velkou továrnou. Vznikly dva „trojspolky“, každý s kapitálem 40-50 miliónů marek, a mezi těmito „svazy“ pak začalo docházet ke „sblížení“, „k úmluvám“ o cenách atd.<sup>16</sup>

Konkurence se mění v monopol. Zespolečenšťování výroby zaznamenává obrovský pokrok. Zejména se zespolečenšťuje proces technického vynálezectví a zlepšovatelství.

To je už něco zcela jiného než stará volná soutěž rozptýlených podnikatelů, kteří o sobě navzájem nic nevědí a vyrábějí pro neznámý trh. Koncentrace natolik pokročila, že lze učinit

<sup>10</sup> R. Liefmann, *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen*, 1. Aufl, Jena 1909, s. 212.

<sup>11</sup> R. Liefmann, *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften*, s. 218.

<sup>12</sup> Dr. S. Tschierschky, *Kartell und Trust*, Göttingen 1903, s. 13.

<sup>13</sup> Th. Vogelstein, *Organisationsformen...*, s. 275.

<sup>14</sup> Report of the Commissioner of Corporations on the Tobacco Industry, Washington 1909, s. 266. Citováno podle knihy Dr. Paul Tafel, *Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik*, Stuttgart 1913, s. 48.

<sup>15</sup> Tamtéž, s. 48—49.

<sup>16</sup> Riesser, cit, dílo, 3. vyd., s. 547n. Noviny přinášejí zprávy (červen 1916) o novém obrovském trastu, který sjednocuje německý chemický průmysl.

přibližný odhad o všech zdrojích surovin (např. ložiska železné rudy) v určité zemi, nebo dokonce, jak uvidíme, v mnoha zemích či na celém světě. Mamutí monopolistické svazy nejenže vypracovávají podobné odhady, ale zmocňují se těchto zdrojů surovin a soustřeďují je v jedné ruce. Jsou vypracovávány odhady přibližné kapacity trhu, který si tyto svazy „rozdělují“ mezi sebou podle vzájemné dohody. Monopolizují kvalifikované pracovní síly, najímají nejlepší inženýry, ovládly dopravní síť i prostředky — železnice v Americe a paroplavební společnosti v Evropě i v Americe. Ve svém imperialistickém stadiu se kapitalismus přibližuje až k nejvšestrannějšímu zespolečenštění výroby a vtahuje prakticky kapitalisty proti jejich vůli a bez jejich vědomí do jakéhosi nového společenského řádu, který tvoří přechod od úplně volné konkurence k úplnému zespolečenštění.

Výroba se stává společenskou, avšak přivlastňování zůstává soukromé. Společenské výrobní prostředky zůstávají soukromým vlastnictvím malého počtu osob. Celkový rámec formálně uznávané volné konkurence zůstává, ale útlak většiny obyvatelstva několika málo monopolisty se stává stonásobně těžším, citelnějším a nesnesitelnějším.

Německý ekonom Kestner věnoval zvláštní spis „boji mezi kartely a outsidersy“, tj. podnikateli, kteří nejsou členy kartelu. Nazval jej Donucení k organizaci. Aby kapitalismus nebyl líčen v lepším světle, mělo se ovšem spíše mluvit o vynuceném podřízení se svazům monopolistů. Je poučné seznámit se třeba jen s výčtem prostředků, které monopolistické svazy používají v nynějším, novodobém a civilizovaném boji za „organizaci“: 1. znemožňují opatřování surovin („jedna z nejdůležitějších metod donucení ke vstupu do kartelu“); 2. zabraňují opatřování pracovních sil pomocí „aliancí“ (tj. smluv mezi kapitalisty a dělnickými odborovými svazy o tom, že dělníci budou přijímat práci jen ve zkartelizovaných podnicích); 3. zabraňují dodávkám; 4. znemožňují odbyt; 5. sjednávají dohody s odběrateli o uzavírání obchodů výhradně s kartely; 6. plánovitě srážejí ceny (aby zruinovaly „outsidery“, tj. podniky, které se nechtějí podřítit monopolistům; vynakládají milióny, aby své výrobky prodávaly po jistou dobu pod vlastní náklady; v průmyslu benzínu se například vyskytly případy snížení prodejní ceny ze 40 na 22 marek, tj. téměř o polovinu!); 7. znemožňují získat úvěr; 8. vyhlašují bojkot.

To už není konkurenční boj mezi malými a velkými podniky, mezi podniky technicky zaostalými a technicky vyspělými. Jsme svědky, jak monopolisté ničí ty, kdo se nepodřizují monopolu, jeho nátlaku a jeho z vůli. Tento proces se odráží v myšlení buržoazního ekonomů takto:

„I v oblasti ryze hospodářské činnosti,“ píše Kestner, „dochází k určitému přesunu od obchodní činnosti v dřívějším smyslu k činnosti organizačně spekulativní. Největších úspěchů nedosahuje obchodník, který dovede na základě svých technických a obchodních zkušeností nejlépe odhadnout potřeby zákazníků, který dovede najít a tak říkajíc ‚vzbudit‘ latentní poptávku, nýbrž spekulativní génius (?!), jenž dovede předem vypočítat nebo alespoň využít organizační vývoj, možnosti určitých spojení mezi jednotlivými podniky a bankami...“

Převáděno do lidské řeči to znamená: Vývoj kapitalismu dospěl tak daleko, že zbožní výroba, ač stejně jako dříve „vládne“ a je považována za základ celého hospodářství, je ve skutečnosti již podlomena a hlavní zisky shrabují „géniové“ finančních machinací. Základnu těchto machinací a podvodů tvoří zespolečenštění výroby, avšak z ohromného pokroku lidstva, které se dopracovalo k tomuto zespolečenštění, mají prospěch... spekulanti. Dále uvidíme, jak „na tomto základě“ šosácká reakční kritika kapitalistického imperialismu sní o návratu zpět, k „volné“, „klidné“ a „poctivé“ konkurenci.

„Trvalé zvyšování cen jako důsledek vzniku kartelů,“ říká Kestner, „bylo možné dosud pozorovat jen u důležitějších výrobních prostředků, zejména u kamenného uhlí, železa a drasla; naproti tomu nikdy nebylo zaznamenáno u hotových výrobků. S tím související zvyšování ziskovosti zůstávalo rovněž omezeno na průmysl vyrábějící výrobní prostředky.“

Toto zjištění je třeba ještě doplnit tím, že průmysl zpracovávající suroviny (nikoli však polotovary) dosahuje díky vzniku kartelů výhod na úkor průmyslu zpracovávajícího polotovary nejen v podobě vysokých zisků, ale že získal nad tímto průmyslem i *určitou nadvládu*, která za volné konkurence neexistovala<sup>17</sup>.

Podtržená slova vystihují podstatu věci, kterou buržoazní ekonomové tak neradi a málokdy přiznávají a kterou se tak horlivě snaží zastřít a přes kterou se tak horlivě snaží přenést nynější obhájci oportunistu s K. Kautským v čele. Nadvláda a s ní spjaté násilí — to jsou typické rysy „nejnovější fáze ve vývoji kapitalismu“, to je výsledek, který musel vyplýnout a také vyplýnul ze vzniku všemocných hospodářských monopolů.

Uvedeme ještě jeden příklad toho, jak si počínají kartely. Tam, kde se lze zmocnit všech nebo hlavních zdrojů surovin, vznikají kartely a tvoří se monopoly neobyčejně snadno. Bylo by však nesprávné myslet si, že monopoly nevznikají také v těch průmyslových odvětvích, kde se nelze zmocnit surovinových zdrojů. Cementářský průmysl nalézá surovinu všude. Ale i tento průmysl je v Německu silně zkartelizován. Závody se sjednotily v oblastní syndikáty: jihoněmecký, rýnsko-vestfálský atd. Byly stanoveny monopolní ceny: 230-280 marek za vagón cementu, i když vlastní náklady činí 180 marek! Podniky platí 12-16 % dividendy; nesmíme přitom zapomínat, že „géniové“ soudobé spekulace vědí, jak získat do vlastní kapsy velké částky zisků kromě toho, co se rozdělilo na dividendy. Aby vystrnadili z tak výnosného průmyslu konkurenci, používají monopolisté i úskoků: rozšiřují lživé zprávy o špatné situaci v průmyslu a uveřejňují v novinách anonymní varování: „Kapitalisté! Střežte se investovat kapitál do cementářského průmyslu“; posléze skupují závody „outsiderů“ (tj. podnikatelů, kteří nejsou členy syndikátů) a platí jim „odstupné“ 60 000, 80 000 až 150 000 marek<sup>18</sup>. Monopol si klestí cestu všude a všemi prostředky, počínaje „skromným“ placením odstupného až po americké „použití“ dynamitu proti konkurentovi.

Tvrzení, že kartely odstraní krize, je výmysl buržoazních ekonomů, kteří se snaží stůj co stůj vylíčit kapitalismus v lepším světle. Naopak, vytvoří-li se v *některých* průmyslových odvětvích monopol, zesiluje a stupňuje se chaos, který je vlastní *veškeré* kapitalistické výrobě jako celku. Disproporce mezi vývojem zemědělství a vývojem průmyslu, která je příznačná pro kapitalismus vůbec, se ještě prohlubuje. Výsadní postavení, v němž se ocitá nejzkartelizovanější takzvaný *těžký* průmysl, zejména uhelný a železářský, způsobuje „ještě větší bezplánovitost“ v ostatních průmyslových odvětvích, přiznává Jeidels, autor jedné z nejlepších studií o „vztahu německých velkých bank k průmyslu“<sup>19</sup>.

Bezvýhradný obhájce kapitalismu Liefmann píše: „Čím je národní hospodářství vyspělejší, tím usilovněji se pouští do riskantnějších nebo zahraničních podniků, do podniků, jejichž rozvoj si vyžaduje velmi dlouhou dobu, či nakonec do podniků majících jen místní význam“<sup>20</sup>. Zvýšené riziko je koneckonců důsledkem nesmírného růstu kapitálu, který takřikajíc přetéká přes okraj, plyne do zahraničí atd. a zároveň mimořádně rychlé tempo technického rozvoje nese s sebou stále více disproporcí mezi různými složkami národního hospodářství, prvků chaosu a krizí. Týž Liefmann je nucen přiznat: „Lidstvo pravděpodobně v blízké budoucnosti znovu uskuteční velké převraty na poli techniky, což ovlivní také organizaci národního hospodářství...“ Elektrizace, vzduchoplavba... „V takových dobách hlubokých ekonomických přeměn se zpravidla silně vzrývá také spekulace...“<sup>21</sup>

<sup>17</sup> Kestner, cit, dílo, s. 254.

<sup>18</sup> L. Eschwege, Zement. In: Die Bank, sv. 1, 1909, s. 115n.

<sup>19</sup> Jeidels, Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie, Leipzig 1905, s. 271.

<sup>20</sup> R. Liefmann, Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, s. 434.

<sup>21</sup> Tamtéž, s. 465—466.

A zase naopak krize — krize všeho druhu, nejčastěji hospodářské, ale nikoli pouze hospodářské — nesmírně zesilují tendenci ke koncentraci a k monopolu. Přečtěte si velmi poučnou Jeidelsovu úvahu o významu krize z roku 1900, která byla, jak známo, mezníkem v dějinách novodobých monopolů:

„Krize roku 1900 propukla v době, kdy v hlavních průmyslových odvětvích ještě existovaly vedle mamutích podniků také četné podniky, které měly organizaci podle současného pojetí zastaralou, podniky ‚čisté‘ (tj. nekombinované), „které vynesla nahoru vlna průmyslového vzestupu. Pokles cen a snížení poptávky přivedly tyto ‚čisté‘ podniky do tak svízelné situace, do jaké se kombinované mamutí podniky buď vůbec nedostaly, nebo jen na zcela krátkou dobu. Proto krize roku 1900 vedla k mnohem silnější koncentraci průmyslu než krize roku 1873, při níž sice také došlo k určitému výběru nejlepších podniků, avšak za tehdejšího stavu techniky tento výběr nemohl vést k monopolu podniků, které vyšly z krize vítězně. Právě takový trvalý monopol, a to na vysokém stupni, mají dnes mamutí podniky kovodělného a elektrotechnického průmyslu díky své velmi složité technice, své velkorysé organizaci a síle svého kapitálu, v menší míře také podniky strojírenského průmyslu a některých odvětví hutního průmyslu, dopravy aj.“<sup>22</sup>

Monopol je posledním slovem „nejnovější fáze ve vývoji kapitalismu“. Ale naše představy o skutečné moci a významu soudobých monopolů by byly naprosto nedostatečné, kusé a neúplné, kdybychom nevzali v úvahu úlohu bank.

---

<sup>22</sup> *Jeidels*, cit, dílo, s. 108.

## II. Banky a jejich nová úloha

Základní a původní bankovní operací je zprostředkování plateb. Ve spojitosti s tím proměňují banky ladem ležící peněžní kapitál v činný, tj. kapitál nesoucí zisk, shromažďují nejružnější druhy peněžních příjmů a dávají je k dispozici třídě kapitalistů.

Úměrně tomu, jak se bankovníctví rozvíjí a koncentruje v několika málo ústavech, se banky mění ze skromných zprostředkovatelů ve všemocné monopolisty, disponující nejen téměř celým peněžním kapitálem všech kapitalistů a drobných podnikatelů, ale i většinou výrobních prostředků a surovinových zdrojů v příslušné zemi nebo ve více zemích. Protože tato přeměna četných skromných zprostředkovatelů v hrstku monopolistů je jedním z hlavních procesů přerůstání kapitalismu v kapitalistický imperialismus, musíme se především zabývat koncentrací bankovníctví.

Vklady u všech akciových bank v Německu, disponujících kapitálem přes 1 milión marek, činily v roce 1907/1908 7 miliard marek a v roce 1912/1913 již 9,8 miliardy. Za pět let tedy vzrostly o 40 %, přičemž z 2,8 miliardy přírůstků připadá 2,75 miliardy na 57 bank, které měly přes 10 miliónů marek kapitálu. Vklady byly rozděleny mezi velké a malé banky takto<sup>23</sup>:

	Rozdělení všech vkladů v procentech u:			
	9 berlínských velkých bank	9 berlínských velkých bank	115 bank s kapitálem 1-10 miliónů	malých bank (méně než 1 milión)
1907/1908	47	32,5	16,5	4
1912/1913	49	36	12	3

Malé banky jsou vytlačovány velkými, z nichž pouhých devět soustřeďuje téměř polovinu všech vkladů. a to se zde ještě nepřihlíží k četným okolnostem, např. k tomu, že se celá řada malých bank ve skutečnosti přeměnila ve filiálky velkých bank atd., o čemž ještě budeme hovořit.

Schulze-Gaevernitz odhaduje, že koncem roku 1913 bylo z celkově částky kolem 10 miliard marek vkladů uloženo 5,1 miliardy marek v devíti berlínských velkých bankách. Dále bere též autor v úvahu nejen vklady, nýbrž celý bankovní kapitál, a píše „Koncem roku 1909 devět berlínských velkých bank *spolu s přidruženými bankami* spravovalo 11,3 miliardy marek, tedy zhruba 83 % veškerého německého bankovního kapitálu. Německá banka (Deutsche Bank), která spravuje *spolu s přidruženými bankami* na 3 miliardy marek, představuje vedle pruské správy státních železnic největší — a přitom vysoce decentralizované — soustředění kapitálu ve starém světě“<sup>24</sup>.

Podtrhli jsme zmínku o „přidružených“ bankách, neboť tu jde o jeden z nejvýznačnějších znaků novodobé kapitalistické koncentrace. Velké podniky, zejména banky, nejenom přímo pohlcují malé podniky, nýbrž je také k sobě „přičleňují“, podřizují si je, zařazují je do „své“ skupiny, do svého „koncernu“ jak zní technický termín, prostřednictvím „účastí“ na jejich kapitálu, skoupením nebo výměnou akcií, systémem dlužnických vztahů apod atd. Profesor Liefmann věnoval popisu moderních „holdingových a finančních společností“ celé objemné „dílo“ o pěti stech stranách,<sup>25</sup> ve kterém bohužel připojil k holým faktům, často nezpracovaným, velmi pochybné „teoretické“ úvahy. K čemu vede tento systém „účastí“, pokud jde o koncentraci, je nejlépe objasněno ve spisu bankovního „činitele“ Riessera o německých velkých bankách. Avšak ještě, než se budeme zabývat jeho údaji, uvedeme konkrétní příklad systému „účastí“.

<sup>23</sup> Alfréd Lansburgh, Fünf Jahre deutsches Bankwesen. In: Die Bank, 1913, č. 8, s. 728.

<sup>24</sup> Schulze-Gaevernitz, Die deutsche Kreditbank. In: Grundriss der Sozialökonomik, Tübingen 1915, s. 12 a 137.

<sup>25</sup> R. Liefmann, Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen, 1. Aufl., Jena 1909, S. 212.

„Skupina“ Německé banky je jednou z největších, ne-li vůbec největší skupinou ze všech skupin velkých bank. Abychom zjistili nejdůležitější pouta spojující vzájemně všechny banky této skupiny, je třeba rozlišovat „účast“ prvního, druhého a třetího stupně čili, což je totéž, závislost (menších bank na Německé bance) prvního, druhého a třetího stupně. Dostáváme tento obraz<sup>26</sup>:

		Závislost prvního stupně	Závislost druhého stupně	Závislost třetího stupně
<b>Účast Německé banky</b>	stálá	v 17 bankách	z nich 9 v 34	z nich 4 v 7
	na dobu neurčitou	v 5 bankách	-	-
	v jednotlivých případech	v 8 bankách	z nich ve 14	z nich 2 ve 2
<b>Úhrnem</b>		<b>v 30 bankách</b>	<b>z nich 14 v 48</b>	<b>z nich 6 v 9</b>

K osmi bankám „prvního stupně závislosti“, které jsou „v jednotlivých případech“ podřízeny Německé bance, patří tři zahraniční banky: jedna rakouská (vídeňský Bankovní svaz — Bankverein) a dvě ruské (Sibiřská obchodní banka a Ruská banka pro zahraniční obchod). Celkem patří do skupiny Německé banky přímo i nepřímo, úplně i částečně 87 bank a veškerý vlastní i cizí kapitál, jímž tato skupina disponuje, se odhaduje na 2 až 3 miliardy marek.

Je jasné, že banka, která stojí v čele takovéto skupiny a uzavírá s pultuctem jiných, jen o málo menších bank dohody o tak mimořádně velkých a výhodných finančních operacích, jako jsou např. státní půjčky, už neplní jen úlohu „zprostředkovatele“, ale stala se sdružením hrstky monopolistů.

Jak rychle pokračovala koncentrace bankovníctví v Německu právě koncem 19. a začátkem 20. století, je zřejmé z těchto Riesserových údajů, které uvádíme zkráceně:

<i>6 berlínských velkých bank mělo</i>				
v roku	filiálek v Německu	Depozitních pokladen a směnárén	Stálou účast v něm. Akciových bankách	Celkem všech ústavů
1895	16	14	1	<b>42</b>
1900	21	40	8	<b>80</b>
1911	104	276	63	<b>450</b>

Vidíme, jak rychle se rozrůstá hustá síť kanálů protkávajících celou zemi, soustřeďujících všechny kapitály a peněžní příjmy a přeměňujících tisíce a tisíce rozdrobených hospodářství v jednotné celonárodní kapitalistické a potom i světové kapitalistické hospodářství. Ona „decentralizace“, o níž mluvil v již uvedeném citátu Schulze-Gaevernitz jménem soudobé buržoazní politické ekonomie, spočívá ve skutečnosti v tom, že se stále větší počet dříve poměrně „samostatných“ či vlastně lokálně (místně) uzavřených hospodářských jednotek podřizuje jedinému centru. Ve skutečnosti je to *centralizace*, posílení úlohy, významu a síly monopolistických obrů.

V kapitalistických zemích s delší tradicí je tato „bankovní síť“ ještě hustší. V Anglii včetně Irska bylo roku 1910 celkem 7151 bankovních filiálek. Každá ze čtyř velkých bank měla více než 400 filiálek (447 až 689), další čtyři přes 200 filiálek a 11 bank přes 100 filiálek.

<sup>26</sup> Alfred Lansburgh, Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen, Die Bank, 1910, 1, s. 500.



Ve Francii *tři* největší banky, Crédit Lyonnais, Comptoir National a Société Générale, rozšiřovaly své operace a síť svých filiálek takto<sup>27</sup>:

	Počet filiálek a depozitních pokladen			Výše kapitálu (v miliónech franků)	
	na venkově	v Paříži	úhrnem	vlastního	úhrnem
1870	47	17	<b>64</b>	200	<b>427</b>
1890	192	66	<b>258</b>	265	<b>1245</b>
1909	1033	196	<b>1229</b>	887	<b>4363</b>

Riessér charakterizuje „spojení“ moderní velké banky údaji o počtu dopisů odesílaných a přijímaných Diskontní společností (Disconto-Gesellschaft), jednou z největších bank v Německu a na celém světě (jejíž kapitál dosáhl roku 1914 300 miliónů marek):

	Počet dopisů	
	přijatých	odeslaných
1852	6 135	6 292
1870	85 800	87 513
1900	533 102	625 043

V pařížské velké bance Crédit Lyonnais stoupl počet běžných účtů z 28 535 v roce 1875 na 633 539 v roce 1912<sup>28</sup>.

Tato prostá čísla dokazují jistě názorněji než dlouhé úvahy, jak se s koncentrací kapitálu a růstem obrátů bank podstatně mění jejich význam. Z jednotlivých, navzájem odloučených kapitalistů vzniká jeden kolektivní kapitalista. Tím, že banka vede běžný účet několika kapitalistům, vykonává zdánlivě ryze technickou, výhradně pomocnou operaci. Ukazuje se však, že jakmile tato operace nabude obrovského rozsahu, hrstka monopolistů si podřídí obchodní a průmyslové operace celé kapitalistické společnosti, neboť má možnost — pomocí bankovního spojení, běžných účtů a jiných finančních operací nejdříve přesně zjišťovat stav obchodů jednotlivých kapitalistů, potom je kontrolovat, ovlivňovat je rozšiřováním či zmenšováním, usnadňováním či ztěžováním úvěrů, a posléze úplně rozhodovat o jejich osudu, určovat rentabilitu jejich podnikání, zbavovat je kapitálu nebo jim poskytovat příležitost, aby rychle a ve velké míře zvětšili svůj kapitál atd.

Zmínili jsme se právě, že kapitál Diskontní společnosti v Berlíně dosáhl 300 miliónů marek. Toto zvýšení kapitálu Diskontní společnosti bylo jednou z epizod boje o hegemonii mezi dvěma největšími berlínskými bankami, mezi Německou bankou a Diskontní společností. Roku 1870 byla Německá banka ještě nováčkem a disponovala pouze 15 milióny kapitálu, Diskontní společnost měla asi 30 miliónů. Roku 1908 měla první banka 200 miliónů kapitálu, druhá 170 miliónů. Roku 1914 zvýšila Německá banka kapitál na 250 miliónů a Diskontní společnost fúzí s jinou bankou o velikosti prvního řádu, se Schaffhausenskou svazovou bankou, na 300 miliónů. Ovšem přestože mezi sebou bojují o hegemonii, uzavírají obě banky stále častější a pevnější vzájemné „úmluvy“. Tento vývoj dovedl i bankovní odborníky posuzující hospodářské otázky z hlediska, které nijak nepřekračuje rámec velmi umírněného a opatrného buržoazního reformátorství, k těmto závěrům:

„Ostatní banky půjdou stejnou cestou,“ komentoval německý časopis Die Bank zvýšení kapitálu Diskontní společnosti na 300 miliónů marek, „a ze 300 osob, které dnes hospodářsky

<sup>27</sup> Eugen Kaufmann, Das französische Bankwesen, Tübingen 1911, s. 356 a 362.

<sup>28</sup> Jean Lescurer, L'épargne en France, Paris 1914, s. 52.

ovládají Německo, jich zbude časem 50, 25 nebo ještě méně. Nelze také očekávat, že se nynější proces koncentrace omezí jen na bankovníctví. Úzké spojení mezi jednotlivými bankami povede pochopitelně také k sblížení mezi průmyslovými syndikáty, jež jsou pod jejich patronací... Až se jednoho krásného dne probudíme, zpozorujeme s úžasem, že kolem nás jsou jenom trasty, a budeme nuceni nahradit soukromé monopoly státními. a přesto si v podstatě nemůžeme vyčítat nic jiného, než že jsme ponechali vývoji událostí volný průběh, který proces poněkud urychlil<sup>29</sup>.

Je to příklad nemohoucnosti buržoazní publicistiky, od níž se buržoazní věda liší jen menší upřímností a snahou zastříti podstatu věci, aby pro stromy nebylo vidět les. Vyslovuje-li někdo „úžas“ nad důsledky koncentrace, „činí-li výtky“ vládě kapitalistického Německa či kapitalistické „společnosti“ („nám“), strachuje-li se, že zavedení akcií povede k „urychlení“ koncentrace, podobně jako německý „kartelový“ odborník Tschierschky se bojí amerických trastů a „dává přednost“ německým kartelům, které prý nemohou „urychlovat technický a hospodářský pokrok tak překotně jako trasty“<sup>30</sup>, cožpak to není nemohoucnost?

Ale fakta zůstávají fakty. V Německu nejsou trasty, nýbrž „pouze“ kartely, a přesto tam *vládne* nanejvýš 300 kapitalistických magnátů. a jejich počet se ustavičně zmenšuje. Ve všech kapitalistických zemích, ať je jejich bankovní zákonodárství jakékoli, banky vždy mnohonásobně zintenzívňují a urychlují proces koncentrace kapitálu a vytváření monopolů.

„V bankovní soustavě je ovšem dána forma obecného vedení knih a rozdělování výrobních prostředků ve společenském měřítku, ale jen forma,“ psal Marx před půlstoletím v Kapitálu (ruské vyd., díl III, část II, s. 144). Uvedené údaje o růstu bankovního kapitálu, o rostoucím počtu depozitních pokladen a filiálek největších bank, o počtu jejich běžných účtů apod. nám poskytují konkrétní obraz o tomto „obecném vedení knih“ *celé* třídy kapitalistů, a dokonce nejenom kapitalistů, neboť banky shromažďují, byť dočasně, nejruznější peněžní příjmy, i drobných podnikatelů, i úředníků, i nepatrné horní vrstvy dělníků. Z formálního aspektu se tedy ze soudobých bank — z takových tří až šesti největších francouzských bank, šesti až osmi bank v Německu, které disponují miliardami a miliardami — *vytváří* „rozdělování výrobních prostředků ve společenském měřítku“. Avšak svým *obsahem* naprosto není toto rozdělování výrobních prostředků „společenské“, nýbrž je soukromé, tj. řídí se zájmy velkého — a především největšího, monopolistického — kapitálu, který funguje za takových podmínek, kdy většina obyvatelstva bídně živoří, kdy celý vývoj zemědělství beznadějně opožděje za vývojem průmyslu a kdy „těžký průmysl“ vybírá daň od všech ostatních průmyslových odvětví.

Při zespolečňování kapitalistického hospodářství začínají bankám konkurovat záložny a poštovní spořitelny, jež jsou mnohem více „decentralizovány“, tj. vtahují do sféry svého vlivu větší oblasti, větší počet vzdálených obcí a širší okruhy obyvatelstva. O tom, jak rostou vklady v bankách a spořitelnách, uvádí americká komise tyto údaje<sup>31</sup>:

	Vklady (v miliardách marek)						
	Anglie		Francie		Německo		
	v bankách	ve spořitelnách	v bankách	ve spořitelnách	v bankách	v úvěrních družstvech	ve spořitelnách
1880	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1888	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

Spořitelny, které platí z vkladů úrok 4-4,25 %, jsou nuceny hledat pro své kapitály „výnosné“ umístění a pouštět se do směnečných, hypotekárních a jiných operací. Hranice

<sup>29</sup> A. Lansburgh, Die Bank mit den 300 Millionen. In: Die Bank 1914, 1, s. 426.

<sup>30</sup> S. Tschierschky, cit. dílo, s. 128.

<sup>31</sup> Údaje americké National Monetary Commission v časopisu Die Bank, 1910, 2, s. 1200.

mezi bankami a spořitelny „se stále více stírají“. Obchodní komory, např. v Bochumu a v Erfurtu, žádají, aby spořitelny bylo „zakázáno“ provádět „ryze“ bankovní operace, jako je eskont směnek, a požadují omezení „bankovní“ působnosti poštovních spořitelny<sup>32</sup>. Jako by se bankovní magnáti báli, aby se k nim nepřikradl státní monopol z nečekané strany. Tyto obavy pochopitelně nepřesahují rámec konkurence, dalo by se říci, dvou přednostů v jedné kanceláři. Neboť jednak miliardovými kapitály spořitelny disponují ve skutečnosti a koneckonců titíž magnáti bankovního kapitálu, jednak státní monopol v kapitalistické společnosti je jenom prostředkem, jak zvýšit a zaručit příjmy milionářům toho či onoho průmyslového odvětví, které stojí na pokraji bankrotu.

Vystřídání starého kapitalismu, za něhož vládla volná konkurence, kapitalismem novým, za něhož vládne monopol, se projevuje mimo jiné poklesem významu burzy. Časopis *Die Bank* píše: „Burza už dávno přestala být tím nepostradatelným zprostředkovatelem oběhu, jímž byla dříve, kdy banky ještě nemohly umístit většinu vydávaných cenných papírů mezi své klienty“<sup>33</sup>.

„Každá banka je burza“, říká se dnes a je to tím pravdivější, čím větší je banka a čím úspěšněji pokračuje koncentrace v bankovníctví,<sup>34</sup> „Jestliže dříve, v sedmdesátých letech, mladický výstřední burza“ („jemná“ narážka na burzovní krach v roce 1873, na gründerké skandály apod.) „zahajovala epochu industrializace Německa, mohou to dnes banky a průmysl ‚zařídít samy‘. Nadvláda našich velkých bank nad burzou... není nic jiného než výraz dokonale zorganizovaného německého průmyslového státu. Zužuje-li se tím oblast automaticky působících ekonomických zákonů a rozšiřuje-li se tím neobyčejně pole cílevědomé regulace prostřednictvím bank, vzrůstá nesmírně i národohospodářská odpovědnost několika málo vedoucích osob.“ To píše německý profesor Schulze-Gaevernitz<sup>35</sup>, obhájce německého imperialismu a autorita uznávaná imperialisty všech zemí, který se snaží zastít „maličkost“, že tato „cílevědomá regulace“ prostřednictvím bank totiž znamená odírání veřejnosti hrstkou „dokonale zorganizovaných“ monopolistů. Není úkolem buržoazního profesora, aby objevil celý mechanismus a odhaloval všechny machinace bankovních monopolistů, ale aby je ukazoval v lepším světle.

Také Riesser, který má jako ekonom a bankovní „činitel“ ještě větší autoritu, odbývá nepopiratelná fakta nic neříkajícími frázemi: „Burza stále více ztrácí funkci nezbytně nutnou pro veškeré hospodářství a pro oběh cenných papírů, funkci nejenom nejpřesnějšího měřidla, nýbrž také téměř automatického regulátoru hospodářských procesů, které se k ní sbíhají“<sup>36</sup>.

Řečeno jinak: starý kapitalismus, kapitalismus volné konkurence, pro který byla burza nezbytně nutným regulátorem, se stává minulostí. Vystřídala jej nový kapitalismus, který má zřetelné rysy jakéhosi přechodného jevu, jakési směsice volné konkurence a monopolu. Vzniká pochopitelně otázka, k čemu „přechází“ tento novodobý kapitalismus, avšak buržoazní vědci se bojí si ji položit.

„Před třiceti lety vykonávali volně konkurující podnikatelé  $\frac{9}{10}$  oné hospodářské činnosti, která nepatří do oblasti fyzické práce ‚dělníků‘. Dnes vykonávají  $\frac{9}{10}$  této duševní činnosti spojené s provozem podniku ‚úředníci‘. V čele tohoto vývoje stojí bankovníctví“<sup>37</sup>. Toto přiznání Schulzeho-Gaevernitze vyvolává znovu otázku, k čemu přechází novodobý kapitalismus, kapitalismus ve svém imperialistickém stadiu.

<sup>32</sup> Tamtéž, 1913, s. 811, 1022; 1914, s. 713.

<sup>33</sup> *Die Bank*, 1914, 1, s. 316.

<sup>34</sup> *Dr. Oscar Stille*, *Geld- und Bankwesen*, Berlin 1907, s. 169.

<sup>35</sup> *Schulze-Gaevernitz*, *Die deutsche Kreditbank*. In: *Grundriss der Sozialökonomik*, Tübingen 1915, s. 101

<sup>36</sup> Riesser, cit. dílo, 4. vyd., s. 629.

<sup>37</sup> *Schulze-Gaevernitz*, *Die deutsche Kreditbank*. In: *Grundriss der Sozialökonomik*, Tübingen 1915, s. 151

Mezi několika málo bankami, které se v důsledku procesu koncentrace dostávají do čela celého kapitalistického hospodářství, vzniká pochopitelně stále usilovnější snaha uzavřít monopolistickou dohodu, vytvořit *bankovní trust*. V Americe to není devět bank, nýbrž dvě největší banky patřící multimilionářům Rockefellerovi a Morganovi, které ovládají kapitál ve výši 11 miliard marek<sup>38</sup>. Když v Německu Diskontní společnost pohltila Schaffhausenský bankovní spolek, jak jsme se už zmínili, hodnotil to list burzovních zájmů Frankfurter Zeitung takto:

„S pokračující koncentrací bank se zužuje okruh ústavů, od kterých lze vůbec žádat úvěr, takže vzrůstá závislost velkého průmyslu na několika málo bankovních koncernech. Jelikož průmysl je těsně spjat se světem finančníků, je tím omezována volnost jednání průmyslových společností, odkázaných na bankovní kapitál. Velký průmysl proto sleduje sílící vytváření bankovních trustů (sdružování nebo přeměňování v trusty) se smíšenými pocity; vždyť se skutečně již nejednou projevíly náznaky určitých dohod mezi jednotlivými koncerny velkých bank, dohod směřujících k omezení konkurence“<sup>39</sup>.

Poslední slovo ve vývoji bankovníctví má opět a znovu monopol.

Mluvíme-li o úzkém sepětí mezi bankami a průmyslem, projevuje se nová úloha bank snad nejvýrazněji právě na tomto poli. Eskontuje-li banka směnky určitého podnikatele, otevírá-li mu běžný účet apod., pak tyto operace samy o sobě nijak neomezují samostatnost tohoto podnikatele a banka si podržuje skromnou úlohu zprostředkovatele. Když se však tyto operace častěji opakují a nabudou trvalého rázu, když banka „shromažďuje“ ve svých rukou obrovské kapitály, když vedení běžných účtů dotyčného podniku umožňuje bance — a to se také stává — seznamovat se stále podrobněji a důkladněji s hospodářskou situací svého klienta, vyplývá z toho, že se závislost průmyslového kapitalisty na bance stále zvětšuje.

Zároveň se vyvíjí takřikající personální unie bank s největšími průmyslovými a obchodními podniky; splyývají prostřednictvím vlastnictví akcií a prostřednictvím členství bankovních ředitelů v dozorčích (nebo správních) radách obchodních a průmyslových podniků a naopak. Německý ekonom Jeidels shromáždil velmi podrobné údaje o tomto druhu koncentrace kapitálů a podniků. Šest největších berlínských bank bylo zastoupeno prostřednictvím svých ředitelů v 344 průmyslových společnostech a prostřednictvím svých členů správních rad v dalších 407 společnostech, tedy celkem v 751 společnostech. V 289 společnostech měly v dozorčích radách buď po dvou členech, nebo jim jejich člen předsedal. Mezi těmito obchodními a průmyslovými společnostmi jsou nejrozmanitější průmyslová odvětví a také pojišťovny, dopravní podniky, restaurace, divadla, umělecká výroba apod. Naproti tomu v dozorčích radách týchž šesti bank bylo (roku 1910) 51 největších průmyslníků, mezi nimi ředitel firmy Krupp, ředitel obrovské paroplavební společnosti Hapag (Hamburk-Amerika) atd. apod. Každá ze šesti bank se od roku 1895 do roku 1910 podílela na emisi akcií a obligací mnoha set průmyslových společností (od 281 do 419)<sup>40</sup>.

„Personální unie“ mezi bankami a průmyslem doplňuje ještě „personální unie“ mezi oběma druhy těchto společností a vládou. „Místa v dozorčích radách,“ píše Jeidels, „jsou dobrovolně postupována osobám se zvučnými jmény a také bývalým státním úředníkům, kteří mohou ve styku s úřady mnohé usnadnit(!)“... „V dozorčí radě velké banky najdeme obvykle člena parlamentu nebo člena berlínské městské rady.“

---

<sup>38</sup> Die Bank, 1912, 1, s. 435.

<sup>39</sup> Cituje Schulze-Gaevernitz in: Grundriss der Sozialökonomik, s. 155.

<sup>40</sup> Jeidels a Riesser, cit. díla.

Velké kapitalistické monopoly tedy vznikají a vyvíjejí opravdu rychle všemi „přirozenými“ i „nadpřirozenými“ cestami. Mezi několika sty finančních magnátů soudobé kapitalistické společnosti se systematicky vytváří jistá dělba práce:

„Spolu s tímto rozšířením pole působnosti jednotlivých velkopřemyslníků“ (vstupujících do bankovních správních rad) „a s vymezením působnosti provinciálních bankovních ředitelů výhradně na určitou průmyslovou oblast se neustále zvyšuje specializace ředitelů velkých bank. Tato specializace je možná jen při velkém rozsahu veškerého bankovního podnikání a zejména jeho vazeb s průmyslem. Dělba práce probíhá dvěma směry: jednak se styky s veškerým průmyslem svěřují jednomu z ředitelů jako jeho speciální funkce, jednak každý ředitel přejímá dozor nad jednotlivými podniky nebo nad skupinami podniků, které jsou příbuzné po výrobní stránce anebo mají příbuzné zájmy.“ (Kapitalismus již dospěl k organizované kontrole jednotlivých podniků.) „Jeden z nich se specializuje na německý průmysl, někdy třeba jen na průmysl západoněmecký“ (západ je nejprůmyslovější částí Německa), „jiní se specializují na styky se státy a se zahraničním průmyslem, personální informace o průmyslnících apod., burzovní obchod atd. Kromě toho každý ředitel banky často spravuje ještě zvláštní oblast nebo zvláštní průmyslové odvětví; jeden ředitel pracuje především v dozorčích radách elektrárenských společností, druhý v dozorčích radách chemických továren, pivovarů nebo cukrovarů, třetí ve správních radách několika málo izolovaných podniků a současně... v dozorčí radě pojišťoven... Jisté je, že úměrně tomu, jak vzrůstá rozsah a rozmanitost bankovních operací, se vytváří ve velkých bankách stále větší dělba práce mezi řediteli, jejímž účelem (a výsledkem) je, abych tak řekl, povznést je nad čistě bankovní záležitosti a učinit z nich větší znalce a experty na všeobecné otázky průmyslu i odborně otázky jednotlivých průmyslových odvětví, připravit je na působení v průmyslové sféře vlivu banky. S tímto bankovním systémem souvisí i snaha volit do vlastních dozorčích rad bank lidi, kteří dobře znají průmysl, podnikatele, bývalé úředníky, zejména bývalé úředníky železniční a důlní správy“ atd.<sup>41</sup>

Stejně instituce, jen poněkud v jiné formě, má francouzské bankovníctví. Například jedna ze tří největších francouzských bank, Crédit Lyonnais, zřídila zvláštní „oddělení ke shromažďování finančních informací“ (service des études financières). Toto oddělení trvale zaměstnává více než 50 osob — inženýrů, statistiků, ekonomů, právníků aj. Náklady na ně činí 600 000 až 700 000 franků ročně. Je rozděleno na 8 útvarů: jeden shromažďuje informace speciálně o průmyslových podnicích, druhý sleduje všeobecnou statistiku, třetí má na starosti železniční a paroplavební společnosti, čtvrtý vede v patrnosti cenné papíry, pátý zkoumá finanční zprávy atd.<sup>42</sup>

Dochází tedy jednak ke stále většímu splývání, či jak se přiléhavě vyjádřil N. I. Bucharin, ke srůstání bankovního a průmyslového kapitálu, jednak k přerůstání bank v ústavy opravdu „univerzálního charakteru“. Pokládáme za nutné přesně citovat to, co praví o této věci Jeidels, autor, který tuto problematiku prostudoval nejdůkladněji:

„Prozkoumáme-li poměry v průmyslu v jejich souhrnu, dojdeme k závěru, že finanční ústavy pracující pro průmysl mají *univerzální charakter*. Velké banky, na rozdíl od jiných forem bank a navzdory požadavkům objevujícím se občas v literatuře, aby se banky specializovaly na určitou oblast činnosti nebo na určitá průmyslová odvětví, aby neztrácely pevnou půdu pod nohama, snaží se navázat s průmyslovými podniky co nejvšestrannější styky podle místa a odvětví výroby, snaží se odstraňovat nerovnoměrnosti v rozdělení kapitálu mezi jednotlivé oblasti nebo průmyslová odvětví, které vyplývají z vývoje jednotlivých podniků.“ „Jedna tendence spočívá ve snaze, aby se spojení s průmyslem stalo všeobecným jevem, druhá v tom,

<sup>41</sup> Jeidels, cit. dílo, s. 156—157.

<sup>42</sup> E. Kaufmann, stať o francouzských bankách in: Die Bank, 1909, 2, s. 851n.

aby se toto spojení stalo trvalým a intenzívním; obě tendence jsou uskutečněny v šesti velkých bankách, sice ne úplně, ale už ve značném rozsahu a ve stejné míře.“

Z obchodních a průmyslových kruhů je často slyšet stížnosti na „terorismus“ bank. a není divu, že se objevují podobné stížnosti, když velké banky „komandují“ tak, jak ukazuje tento příklad. Dne 19. listopadu 1901 zaslala jedna z takzvaných berlínských D bank (názvy čtyř největších berlínských bank začínají písmenem D) správní radě cementářského syndikátu pro severozápadní a střední Německo tento dopis: „Z oznámení, které jste uveřejnili 18. t. m. v tom a v tom listu, je patrné, že musíme počítat s možností, že na valné hromadě Vašeho syndikátu, která se má konat 30. t. m., budou přijata usnesení, která by mohla ve Vašem podniku způsobit pro nás nepřijatelné změny. S velkým politováním jsme proto nuceni odvolat úvěr, který jsme Vám poskytovali... Nebudou-li však na valné hromadě přijata usnesení pro nás nepřijatelná a dostane-li se nám v tomto směru uspokojivých záruk také do budoucna, prohlásíme, že jsme ochotni s Vámi zahájit jednání o poskytnutí nového úvěru“<sup>43</sup>.

V podstatě jsou to stejné stížnosti, jaké vždy vznášel malý kapitál proti útisku velkokapitálu, jen s tím rozdílem, že mezi „malé“ kapitalisty se zde dostal celý syndikát! Starý boj mezi malým a velkým kapitálem se obnovuje na novém, nesrovnatelně vyšší úrovni vývoje. Je pochopitelné, že miliardové podniky velkých bank mohou podporovat také technický pokrok prostředky, které nemají v minulosti obdoby. Banky zakládají např. zvláštní společnosti pro technický výzkum, jehož výsledků využívají ovšem jen „spřátelené“ průmyslové podniky. Patří k nim Společnost pro výzkum elektrických rychlodrah, Ústřední kancelář pro vědeckotechnický výzkum atd.

Ředitelé velkých bank sami začínají chápat, že národní hospodářství se ocitá v jakýchsi nových podmínkách, vůči nimž jsou však bezmocní:

„Kdo si v posledních letech všiml personálních změn ve funkcích ředitelů a členů dozorčích rad velkých bank,“ píše Jeidels, „musel postřehnout, jak moc postupně přechází do rukou lidí, kteří pokládají aktivní zasahování do celkového vývoje průmyslu za nezbytný, stále aktuálnější úkol velkých bank, a jak proto mezi těmito lidmi a starými bankovními řediteli vznikají věcné a často i osobní spory. Jde v podstatě o to, zda zasahování bank do průmyslového výrobního procesu není na újmu jejich postavení jako úvěrních ústavů, zda solidní zásady a jistý zisk nejsou obětovány činnosti, která nemá nic společného se zprostředkováváním úvěru a zavádí banku do sféry, kde je více než dříve podřízena živelné vládě průmyslové konjunktury. To je názor mnoha starých bankovních ředitelů, ale většina mladých považuje aktivní zasahování do průmyslu za stejnou nezbytnost, jako bylo vytvoření velkých bank a moderního průmyslového bankovníctví vedle soudobého velkého průmyslu. Obě strany jsou zajedno jedině v tom, že pro novou činnost velkých bank neexistují ještě ani pevné zásady, ani konkrétní cíl“<sup>44</sup>.

Starý kapitalismus se přežil. Nový je přechodem k čemu jinému. Hledání „pevných zásad a konkrétního cíle“ umožňujících „smíření“ monopolu s volnou konkurencí je pochopitelně beznadějně. Konstatování praktiků se velmi liší od oficiálního vychvalování předností „organizovaného“ kapitalismu jeho obhájci typu Schulzeho-Gaevernitze, Liefmanna a dalších „teoretiků“ tohoto druhu.

Kdy definitivně začala „nová činnost“ velkých bank? Na tuto důležitou otázku odpovídá dosti přesně Jeidels:

<sup>43</sup> Dr. Oscar Stille, Geld- und Bankwesen, Berlin 1907, s. 147.

<sup>44</sup> Jeidels, cit. dílo, s. 183—184

„Spojení průmyslových podniků s jejich novou náplní, novými formami a novými orgány právě s velkými bankami, zorganizovanými zároveň centralisticky i decentralisticky, se utváří jako charakteristický národohospodářský jev až v devadesátých letech; v jistém smyslu lze tento počátek posunout dokonce až do roku 1897, kdy došlo k velkým ‚fúzí‘ podniků, jež zavedly poprvé novou formu decentralizované organizace, odpovídající průmyslové politice bank. Snad můžeme tento počátek posunout do ještě pozdější doby, neboť teprve krize z roku 1900 nesmírně urychlila a zintenzívnila proces koncentrace v průmyslu i v bankovníctví, poprvé přeměnila spojení s průmyslem ve skutečný monopol velkých bank a učinila tato spojení mnohem užší a pevnější“<sup>45</sup>.

Dvacáté století znamená tedy přechod od starého kapitalismu ke kapitalismu novému, od vlády kapitálu vůbec k vládě finančního kapitálu.

---

<sup>45</sup> *Jeidels*, cit. dílo, s. 181

### III. Finanční kapitál a finanční oligarchie

Hilferding napsal: „Stále vzrůstající část kapitálu v průmyslu nepatří průmyslníkům, kteří jej používají. Nabývají moci disponovat kapitálem jen prostřednictvím banky, která vůči nim zastupuje vlastníka tohoto kapitálu. Na druhé straně musí mít banka stále vzrůstající část svých kapitálů trvale umístěnu v průmyslu. Tím se stává stále více průmyslovým kapitalistou. Bankovní kapitál, tedy kapitál v peněžní formě, který se takto ve skutečnosti přeměnil v průmyslový kapitál, nazývám finančním kapitálem.“ „Finanční kapitál je kapitál, jímž disponují banky a jehož používají průmyslníci“<sup>46</sup>.

Tato definice je neúplná potud, pokud se v ní nemluví o jedné z nejdůležitějších okolností, a to o vzrůstající koncentraci výroby a kapitálu v takovém rozsahu, kdy koncentrace vede a dovedla až k monopolu. Avšak Hilferding v celém výkladu, zejména ve dvou kapitolách před tou, z níž byla převzata tato definice, zdůrazňuje úlohu *kapitalistických monopolů*.

Koncentrace výroby, monopoly z ní vyrůstající a splývání či srůstání bank s průmyslem — to je historie vzniku finančního kapitálu a obsah tohoto pojmu.

Nyní musíme popsat, jak se z „hospodaření“ kapitalistických monopolů za takových podmínek zboží výroby a soukromého vlastnictví neodvratně stává nadvláda finanční oligarchie. Připomeňme si, že představitelé německé — a nejenom německé buržoazní vědy, jako Riesser, Schulze-Gaevernitz, Liefmann a jiní, jsou vesměs obhájci imperialismu a finančního kapitálu. Neodhalují, ale zastírají a přikrášlují „mechanismus“ vzniku oligarchie, její metody, rozsah jejích příjmů „pochtivě i nepochtivě nabytých“, její spojení s parlamenty apod. atd. „Zapeklité otázky“ obcházejí nabubřelými, nejasnými frázemi, apelováním na „smysl pro odpovědnost“ ředitelů bank, velebením „smyslu pro povinnost“ pruských úředníků, seriózní analýzou bezvýznamných podrobností zcela nepodstatných návrhů zákonů o „dozoru“ a „reglementaci“, teoretickým hnidopištvím takového druhu, jako je například „vědecká“ definice, k níž dospěl profesor Liefmann: „...**Obchod je výdělečná činnost provozovaná za účelem shromáždování statků, jejich skladování a jejich dalšího poskytování**“<sup>47</sup> (kurzíva a polotučné písmo ve spisu pana profesora)... Podle toho se obchod vyskytoval už v dobách prvobytného člověka, který směnu ještě neznal, a bude existovat také v socialistické společnosti!

Avšak obludná fakta týkající se obludné nadvlády finanční oligarchie jsou tak očividná, že ve všech kapitalistických zemích, v Americe, ve Francii i v Německu vznikla literatura, která vychází z *buržoazního* stanoviska, přesto však poměrně pravdivě zobrazuje finanční oligarchii a kritizuje ji, i když samozřejmě z maloburžoazních pozic.

Hlavní důraz je nutné položit na „systém účastí“, o němž jsme se již zmínili. Německý národohospodář Heymann, jenž věnoval pozornost tomuto systému zřejmě jako první, píše o jeho podstatě toto:

„Vedení kontroluje základní společnost (doslova ‚mateřskou společnost‘), ta opět společností na ní závislé (‚dceřiné společnosti‘), ty zas ‚vnukovské společnosti‘ atd. To umožňuje i s nepříliš velkým kapitálem ovládat obrovské oblasti výroby. Vždyť postačuje-li vždycky ke kontrole akciové společnosti vlastnictví 50 % kapitálu, stačí vedení pouhý 1 milión, aby mohlo kontrolovat 8 miliónů kapitálu ‚vnukovských společností‘. a pokračuje-li toto ‚propletení‘ ještě dále, může 1 miliónem kontrolovat 16 miliónů, 32 miliónů atd.“<sup>48</sup>

<sup>46</sup> R. Hilferding, Finanční kapitál, Praha 1961, s. 284, 285.

<sup>47</sup> R. Liefmann, cit. dílo, s.476.

<sup>48</sup> Hans Gideon Heymann, Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe, Stuttgart 1904, s. 268—269.



Praxe ve skutečnosti dokazuje, že vlastnictví 40 % akcií postačuje k ovládnutí akciové společnosti,<sup>49</sup> neboť určitá část roztržitých, drobných akcionářů nemá prakticky vůbec možnost účastnit se valných hromad atd. „Demokratizace“ vlastnictví akcií, která má podle názoru (nebo předstírání) buržoazních sofistů a oportunistických „taky-sociálních demokratů“ způsobit „demokratizaci kapitálu“, zvýšit úlohu a význam malovýroby apod., ve skutečnosti napomáhá k posílení moci finanční oligarchie. Proto také zákonodárství ve vyspělých nebo „zkušenějších“ kapitalistických zemích s delší tradicí dovoluje vydávat akcie menší hodnoty. V Německu zákon nepřipouští, aby byly vydávány akcie v hodnotě menší než 1000 marek, a němečtí finanční magnáti se závistivě dívají na Anglii, kde zákon dovoluje vydávat akcie i v hodnotě 1 libry šterlinků (= 20 marek, přibližně 10 rublů). Siemens, jeden z největších německých průmyslníků a „finančních králů“, prohlásil v Říšském sněmu dne 7. června 1900, že „jednolibrová akcie je základem britského imperialismu“<sup>50</sup>. Je vidět, že tento obchodník chápe podstatu imperialismu lépe a „marxističtější“ než jistý pochybný publicista, jenž se pokládá za zakladatele ruského marxismu, a domnívá se, že imperialismus je špatnou vlastností jednoho národa...

„Systém účastí“ však přispívá nejenom k nesmírnému růstu moci monopolistů, ale kromě toho také umožňuje beztrestné provádění nejrůznějších podezřelých a špinavých machinací a okrádání veřejnosti, neboť ředitelé „mateřské společnosti“ formálně, podle zákona, neodpovídají za „dceřinou společnost“, která je pokládána za „samostatnou“ a jejímž *prostřednictvím* se dá *všechno* „zařídít“. Uvedeme příklad, který jsme převzali z květnového vydání německého časopisu Die Bank z roku 1914:

„Akciovou společností na výrobu pružinové oceli v Kasselu, která byla před několika lety jedním z nejvýnosnějších podniků v Německu, zruinovalo špatné řízení natolik, že dividendy klesly z 15 % na 0 %. Vyšlo najevo, že vedení zapůjčilo bez vědomí akcionářů 6 milionů marek jedné ze svých „dceřiných společností“, společnosti Hassia, jejíž nominální kapitál činil jen několik set tisíc marek. O této půjčce, která byla téměř třikrát větší než akciový kapitál „mateřské společnosti“, nebyla v jejích bilancích žádná zmínka; toto zatajení bylo zcela v souladu se zákonem a mohlo trvat celé dva roky, neboť tím nebyl porušen ani jeden paragraf obchodního zákoníku. Předseda dozorčí rady, který jako odpovědná osoba podpisoval falešné bilance, byl a dále zůstává předsedou obchodní komory v Kasselu. Akcionáři se dověděli o této půjčce společnosti Hassia teprve dlouho poté, kdy se ukázalo, že to byla chyba...“ (toto slovo by měl autor dát do uvozovek) „a kdy kurs akcií „pružinové oceli“ poklesl asi o 100 %“ protože zasvěcenci se jich začali zbavovat...“

*Tento typický případ bilanční ekvilibristiky zcela obvyklé u akciových společností nám vysvětluje, proč se vedení akciových společností pouští do riskantních podniků s mnohem lehčím srdcem než soukromí podnikatelé. Novodobá technika sestavování bilancí nejen umožňuje zatajovat průměrnému akcionáři riskantní podniky, nýbrž dovoluje i nejvíce zainteresovaným osobám vyhnout se odpovědnosti za nezdařený experiment včasným prodejem akcií, kdežto soukromý podnikatel při všem, co dělá, riskuje vlastní kůží...*

Bilance četných akciových společností se podobají známým středověkým palimpsestům“ (palimpsesty jsou pergameny, na nichž byl původní rukopis smazán a přes něj napsán nový), „z nichž bylo nutné nejdřív smazat to, co bylo napsáno, aby mohlo být objeveno původní písmo a rozluštěn skutečný obsah rukopisu.“

„Nejjednodušším, a proto nejčastěji používaným prostředkem, jak učinit bilanci nerozluštitelnou, je rozdělení jednotného podniku na několik částí vytvořením nebo připojením „dceřiných společností“. Tento systém má z hlediska nejrůznějších cílů, zákonných

<sup>49</sup> *Liefmann*, Beteiligungsges. etc., 1. vyd., s. 258.

<sup>50</sup> *Schulze-Gaevernitz* v Grundriss der Sozialökonomik, V, 2, s. 110.

i nezákonných, tak zřejmé přednosti, že velké společnosti, které jej neuplatnily, jsou dnes již výjimkou<sup>51</sup>.

Jako velkou monopolistickou společnost, která tohoto systému co nejvíce používá, uvádí autor dobře známou Všeobecnou elektrotechnickou společnost (AEG, o níž se ještě zmíníme). Roku 1912 se odhadovalo, že se tato společnost účastní ve 175-200 společnostech, které samozřejmě ovládá, a že takto celkem disponuje kapitálem asi 1,5 miliardy marek<sup>52</sup>.

Žádné předpisy o kontrole, o uveřejňování bilancí a jejich sestavování podle určitého schématu, o zřizování dozorčích orgánů apod., jimiž odpoutávají pozornost veřejnosti profesori a úředníci, kteří jsou plni dobrých úmyslů — tj. dobrých úmyslů hájit a přikrášlovat kapitalismus — na věci nemohou nic změnit. Vždyť soukromé vlastnictví je posvátné a nikomu nelze zakázat, aby kupoval, prodával a vyměňoval akcie, dával je do zástavy atd.

Nakolik se rozmohl „systém účastí“ u ruských velkých bank, se dá soudit podle údajů E. Agahda, který byl 15 let úředníkem Rusko-čínské banky a v květnu 1914 vydal spis pod ne zcela přesným názvem Velké banky a světový trh<sup>53</sup>. Autor dělí ruské velké banky na dvě základní skupiny: a) na banky, v nichž je uplatňován „systém účastí“, b) na banky „nezávislé“, přičemž však „nezávislost“ chápe svérázně jako nezávislost na zahraničních bankách; první skupinu autor dělí na tři podskupiny: 1. s účastí německou, 2. s účastí anglickou a 3. s účastí francouzskou, přičemž má na mysli „účasť“ a nadvládu největších zahraničních bank příslušné národnosti. Kapitály bank dělí autor na kapitály umístované „produktivně“ (do obchodu a průmyslu) a „spekulačně“ (do burzovních a finančních operací), neboť se ze svého maloburžoazně reformistického hlediska domnívá, že je možné při zachování kapitalismu oddělit „produktivní“ formu investic kapitálu od „spekulační“ a „spekulační“ odstranit.

Autor uvádí tyto údaje:

<i>Bankovní aktiva (podle uzávěrek za říjen—listopad 1913) v miliónech rublů</i>			
<b>Skupiny ruských bank</b>	<b>Kapitály umístované</b>		
	<b>produktivně</b>	<b>spekulačně</b>	<b>celkem</b>
1. 4 banky: Sibiřská obchodní banka, Ruská banka, Mezinárodní banka, Diskontní banka	413,7	859,1	<b>1272,8</b>
2. 2 banky: Ruská obchodní a průmyslová banka, Rusko-anglická banka	239,3	169,1	<b>408,4</b>
3. 5 bank: Rusko-asijská banka, Petrohradská soukromá banka, Azovsko-donská banka, Moskevská banka Union, Rusko-francouzská obchodní banka	711,8	661,2	<b>1373,0</b>
<b>(11 bank) Úhrnem a) =</b>	<b>1364,8</b>	<b>1689,4</b>	<b>3054,2</b>
8 bank: Banka moskevských obchodníků, Volžsko-kamská banka, Junker a spol., Petrohradská obchodní banka (dříve Wawelbergova), Moskevská banka (dříve Rjabušinského), Moskevská diskontní banka, Moskevská obchodní banka a Moskevská soukromá banka	504,2	391,1	<b>895,3</b>
<b>(19 bank) Celkem</b>	<b>1869,0</b>	<b>2080,5</b>	<b>3949,5</b>

<sup>51</sup> L. Eschwege, Tochtergesellschaften, Die Bank, 1914, 1, s. 545.

<sup>52</sup> Kurt Heinig, Der Weg des Elektrotrusts, Die Neue Zeit, 1912, 30. Jahrg., 2, s. 484.

<sup>53</sup> E. Agahd, Grossbanken und Weltmarkt. Die wirtschaftliche und politische Bedeutung der Grossbanken im Weltmarkt unter Berücksichtigung ihres Einflusses auf Russlands Volkswirtschaft und die deutsch-russischen Beziehungen, Berlin 1914.

Z téměř čtyř miliard rublů, tvořících „činný“ kapitál velkých bank, připadají podle těchto údajů *více než tři čtvrtiny*, přes tři miliardy, na banky, které jsou v podstatě „dceřinými společnostmi“ zahraničních bank, především bank pařížských (proslulé bankovní trio: Banque de l'Union Parisienne; Banque de Paris et des Pays-Bas; Société Générale) a berlínských (zejména Německá banka a Diskontní společnost). Dvě největší banky v Rusku, „Ruská“ (Ruská banka pro zahraniční obchod) a „Mezinárodní“ (Petrohradská mezinárodní obchodní banka), „operující ze tří čtvrtin s německým kapitálem“, zvýšily od roku 1906 do roku 1912 své kapitály ze 44 na 98 miliónů rublů a rezervní fondy z 15 na 39 miliónů. První banka patří ke „koncernu“ berlínské Německé banky, druhá ke „koncernu“ berlínské Diskontní společnosti. Dobrák Agahd se velmi pohoršuje nad tím, že berlínské banky vlastní většinu akcií a že ruští akcionáři jsou proto bezmocní. Je pochopitelné, že země vyvážející kapitál sbírá smetanu: když např. berlínská Německá banka uvedla na berlínskou burzu akcie Sibiřské obchodní banky, nechala je rok ležet v pokladně a potom je prodala za kurs 193 (při nominálu 100), tj. téměř za dvojnásobnou cenu, čímž „vydělala“ asi 6 miliónů rublů, které Hilferding nazval „zakladatelským ziskem“.

Celkovou „sílu“ největších petrohradských bank odhaduje autor na 8235 miliónů rublů, téměř na 8<sup>1/4</sup> miliardy, přičemž „účást“ či lépe řečeno mocenskou pozici zahraničních bank rozdělují takto: francouzské banky 55 %, anglické 10 %, německé 35 %. Z této částky 8235 miliónů činného kapitálu připadá podle autorova výpočtu 3687 miliónů, tj. přes 40 %, na syndikáty Prodogol, Prodamet<sup>54</sup>, dále na syndikáty v ropném, hutním a cementářském průmyslu. Splývání bankovního a průmyslového kapitálu v souvislosti se vznikem kapitalistických monopolů tedy nesmírně pokročilo i v Rusku.

Finanční kapitál, který je soustředěn v několika málo rukách a má ve skutečnosti monopolní postavení, shrabuje ze zakladatelské činnosti, z emise cenných papírů, ze státních půjček atd. nesmírné a stále vzrůstající zisky, upevňuje mocenské pozice finanční oligarchie a ukládá celé společnosti daň ve prospěch monopolistů. Vezměme jeden z mnoha příkladů „hospodaření“ amerických trustů, který uvádí Hilferding. Roku 1887 založil Havemeyer cukrovarnický trust sloučením 15 malých společností, jejichž celkový kapitál činil 6,5 miliónu dolarů. Kapitál trustu však byl, řečeno po americku, „rozředěn“ na 50 miliónů dolarů. „Překapitalizování“ počítalo s budoucími monopolními zisky, stejně jako ocelářský trust, také americký, počítá s budoucími monopolními zisky, když skupovává stále více ložisek železné rudy. a opravdu, cukrovarnický trust stanovil monopolní ceny a dosáhl takových příjmů, že mohl platit desetiprocentní dividendu z kapitálu, který byl sedminásobně „rozředěn“, tj. vyplácel *téměř 70 % z kapitálu, který byl do podniku při založení trustu skutečně vložen!* Roku 1909 činil kapitál trustu 90 miliónů dolarů. Za dvaadvacet let se tedy víc než zdesateronásobil.

Ve Francii nabyly mocenské pozice „finanční oligarchie“ (Proti finanční oligarchii ve Francii je název známé Lysisovy knihy, která vyšla roku 1908 v pátém vydání) jen poněkud odlišných forem. Čtyři největší banky získaly nejen relativní, nýbrž „absolutní monopol“ v emisi cenných papírů. Fakticky je to „trust velkých bank“. a monopol jim zajišťuje monopolní zisky z emisí. Země, která dostává půjčku, obdrží obvykle maximálně 90 % celkové částky; 10 % si ponechávají banky a jiní zprostředkovatelé. Z rusko-čínské půjčky ve výši 400 miliónů franků banky vytěžily 8 % zisku, z ruské půjčky (1904) ve výši 800 miliónů 10% zisku, z marocké půjčky (1904) ve výši 62,5 miliónu 18<sup>3/4</sup> %. Kapitalismus začal svůj vývoj jako malý lichvářský kapitál a dovršuje ho jako lichvářský kapitál obrovských rozměrů. „Francouzi jsou lichváři Evropy,“ píše Lysis. Všechny podmínky hospodářského života se touto přeměnou kapitalismu pronikavě mění. Při stagnaci počtu obyvatelstva, průmyslu, obchodu a námořní dopravy může „země“ bohatnout lichvou. „Padesát lidí, reprezentujících kapitál 8 miliónů franků, může disponovat dvěma miliardami ve čtyřech bankách.“ Systém „účást“, který již známe, má tytéž důsledky: jedna z největších bank, Všeobecná společnost (Société Générale), emituje 64 000

<sup>54</sup> Prodogol — Ruská společnost obchodující s minerálními palivy. Prodamet — Společnost pro prodej výrobků ruských hutí. [Čes. red.]

obligací „dceřiné společnosti“, Egyptských rafinérií cukru. Emisní kurs je 150 % tj. banka vydělává 50 %. Pak se ukázalo, že dividendy této společnosti byly fiktivní a „veřejnost“ přišla o 90 až 100 miliónů franků; „jeden z ředitelů Všeobecné společnosti byl členem správní rady rafinérií“ Není divu, že autor je nucen vyvodit závěr: „Francouzská republika je finanční monarchie; úplně tam vládne finanční oligarchie; ovládá tisk i vládu“<sup>55</sup>.

Ve vývoji a upevňování finanční oligarchie má velmi důležitou úlohu mimořádně vysoká míra zisku, již přináší emise cenných papírů jako jedna z hlavních operací finančního kapitálu. „V domácím podnikání neexistuje žádný obchod, který by přinášel alespoň přibližně tak velký zisk jako zprostředkování při emisi zahraničních půjček,“ píše německý časopis Die Bank<sup>56</sup>.

„Žádná bankovní operace nepřináší tak velké zisky jako emise akcií.“ Průměrný roční zisk z emise cenných papírů průmyslových podniků podle údajů časopisu Der deutsche Ökonomist činil:

1895	38,6 %	1898	67,7 %
1896	36,1 %	1899	66,9 %
1897	66,7 %	1900	55,2 %

„V desetiletí 1891-1900 se vydělalo‘ na emisi německých průmyslových cenných papírů *přes 1 miliardu*“<sup>57</sup>.

Dosahují-li v době průmyslového vzestupu nesmírného rozsahu zisky finančního kapitálu, pak v době poklesu malé a slabé podniky krachují a velké banky „se zúčastňují“ na jejich skupování za babku nebo na ziskových „sanacích“ a „reorganizacích“. Při „sanacích“ ztrátových podniků se „akciový kapitál snižuje, to znamená, že se pak výnos rozvrhuje na snížený kapitál a dále bývá vypočítáván z něho. Nebo jestliže výnosnost poklesla na nulu, je přibírán nový kapitál, který spolu se starým, méně výnosným kapitálem pak již přinese dostatečný výnos. Mimochodem,“ dodává Hilferding, „všechny tyto sanace a reorganizace mají pro banky dvojnásobný význam: předně jsou výnosnou transakcí a za druhé vhodnou příležitostí učinit společnosti, které se octly v nesnázích, na nich závislými“<sup>58</sup>.

Uvedeme příklad: důlní akciová společnost Union v Dortmundu byla založena roku 1872. Akciový kapitál byl emitován ve výši téměř 40 miliónů marek; a když byla v prvním roce vyplácena dvanáctiprocentní dividendy, stoupl kurs na 170 %. Finanční kapitál sebral smetanu a vydělal maličkost — přibližně 28 miliónů. Při založení této společnosti hrála hlavní úlohu Diskontní společnost, ona německá velká banka, která tak úspěšně dosáhla kapitálu 300 miliónů marek. Poté klesají dividendy Unionu na nulu. Akcionáři jsou nuceni svolit k „odepsání“ kapitálu, tj. ke ztrátě jeho části, aby neztratili všechno. a po několika „sanacích“ mizí během 30 let z knih společnosti Union přes 73 miliónů marek. „Zakládající akcionáři této společnosti mají dnes už jen 5 % nominální hodnoty svých akcií“<sup>59</sup>, ale na každé „sanaci“ banky vždycky „vydělaly“.

Mimořádně ziskovou operací finančního kapitálu je také spekulace s pozemky v blízkém okolí rychle rostoucích velkoměst. Monopol bank zde splývá s monopolem pozemkové renty a s monopolem dopravních prostředků, neboť vzestup cen pozemků, možnost výhodně je prodat na parcely atd. závisí především na dobrém dopravním spojení se středem města, a městskou dopravu ovládají velké společnosti spjaté s těmiž bankami systémem

<sup>55</sup> Lysis, Contre l'oligarchie financière en France, 5. éd., Paris 1908, pp. 11, 12, 26, 39, 40, 48.

<sup>56</sup> Die Bank, 1913, č. 7, s. 630.

<sup>57</sup> Stillich, cit. dílo, s. 143; W. Sombart, Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert, 2. Aufl, 1909, s. 526, Anlage 8.

<sup>58</sup> Srov. R. Hilferding, Finanční kapitál, Praha 1961, s. 163.

<sup>59</sup> Stillich, cit. dílo, s. 138 a Liefmann, s. 51.

účástí a rozdělením ředitelských míst. Nastává situace, kterou německý publicista L. Eschwege, spolupracovník časopisu Die Bank, jenž podrobně prostudoval obchody s parcelami a hypotekární operace s nimi atd., označil slovem „bahno“. Neuvěřitelně se spekuluje s předměstskými pozemky, zkrachovaly už stavební firmy jako např. berlínská firma Boswau a Knauer, která si dokázala opatřit na 100 miliónů marek, a to prostřednictvím „velmi solidní a velmi vážené“ Německé banky (Deutsche Bank), jež pochopitelně působila na základě systému „účástí“, tj. potají, v zákulisí, a dostala se z toho se ztrátou „pouhých“ 12 miliónů marek; dále přicházejí na mizinu drobní podnikatelé a dělníci, kteří nedostávají zapláceno od fiktivních stavebních firem, jsou uzavírány šejdířské úmluvy s berlínskou „poctivou“ policií a magistrátem s cílem získat informace o parcelách a dosáhnout stavebních povolení u městské správy apod. atd.<sup>60</sup>

„Americké mravy“, nad nimiž tak pokrytecky spínají ruce evropští profesori a spořádaní měšťáci, zdomácněly v období finančního kapitálu doslova v každém velkoměstě kterékoli země.

V Berlíně se na počátku roku 1914 mluvilo o tom, že bude založen „dopravní trast“, tj. „zájmové společenství“ tří berlínských dopravních podniků: městské nadzemní elektrické dráhy, tramvajové dopravy a omnibusové společnosti. „O tomto záměru jsme věděli,“ psal časopis Die Bank, „už ode dne, kdy se proslechlo, že většina akcií omnibusové společnosti přešla do rukou ostatních dvou dopravních společností... Je možné docela věřit, že lidé prosazující tyto plány chtějí jednotným řízením dopravy dosáhnout takových úspor, z nichž by mohla mít koneckonců částečný užitek i veřejnost. Celá záležitost je však složitější, neboť za tímto zakládajícím se dopravním tristem stojí banky, které mohou, kdykoli budou chtít, podřídit jimi monopolizované dopravní spoje zájmům svého obchodu s pozemky. Stačí si připomenout, jak už při založení společnosti městské elektrické dráhy hrály jistou úlohu zájmy velké banky, která tuto věc podporovala, a uvidíme, že tento dohad je oprávněný. Zájmy tohoto dopravního podniku se totiž prolínaly se zájmy obchodu s pozemky... Východní trať této dráhy měla totiž zpřístupnit pozemky, které tato banka hned poté, kdy bylo již jisté, že ke stavbě dráhy dojde, prodala s velkým ziskem pro sebe a pro několik členů...“<sup>61</sup>

Jakmile se monopol jednou utvořil a vládne miliardami, proniká zcela nevyhnutelně do *všech* oblastí veřejného života bez ohledu na politické zřízení a bez ohledu na všechny ostatní „detaily“. V německé ekonomické literatuře se obyčejně lokajsky vychvaluje poctivost pruského úřednictva a ukazuje se prstem na francouzskou Panamu nebo na americkou politickou korupci. Ale ve skutečnosti *dokonce* i buržoazní literatura, která se zabývá bankovníctvím v Německu, je nucena ustavičně psát o věcech daleko přesahujících rámec ryze bankovních operací, například o „atraktivnosti bank“ vzhledem ke stále častějším případům, kdy státní úředníci přecházejí do služeb bank: „Jak to vypadá s nepodplatitelností státního úředníka, jehož tajným přáním je teplé místo na Behrenstrasse?“<sup>62</sup>, což je ulice v Berlíně, kde je sídlo Německé banky. Alfred Lansburgh, vydavatel časopisu Die Bank, napsal roku 1909 článek Ekonomický význam byzantinismu, v němž mimo jiné píše o cestě Viléma II. do Palestiny a o „bezprostředním důsledku této cesty, o stavbě Bagdádské dráhy, tomto osudném ‚veledíle německé podnikavosti‘, které má větší vinu na ‚obklíčení‘ než všechny naše politické chyby dohromady“<sup>63</sup> (obklíčením se rozumí politika Eduarda VII., který se snažil izolovat Německo a sevřít je kruhem imperialistického protiněmeckého spolku). Už zmíněný spolupracovník tohoto listu Eschwege napsal roku 1911 článek Plutokracie a úřednictvo, v němž např. odhaluje případ německého vládního rady Völker, který jako člen komise pro zkoumání činnosti kartelů projevil značnou energii a za nějaký čas se octl na skvěle placeném místě v největším kartelu, v ocelářském syndikátu. Podobné případy, které nejsou nijak

<sup>60</sup> Die Bank, 1913, s. 952; L. Eschwege, Der Sumpf, tamtéž, 1912, 1, s. 223.

<sup>61</sup> Verkehrstrust, Die Bank, 1914, 1, s. 89.

<sup>62</sup> Der Zug zur Bank, Die Bank, 1909, 1, s. 79.

<sup>63</sup> Tamtéž, 1, s. 301.

náhodné, přiměly téhož buržoazního publicistu k doznání, že „hospodářská svoboda zaručená německou ústavou se stala v mnoha oblastech hospodářského života pustou frází“ a že za nynější vlády plutokracie „nás nemůže ani nejširší politická svoboda zachránit před tím, abychom se nestali národem nesvobodných lidí“<sup>64</sup>.

Pokud jde o Rusko, omezíme se na jeden příklad. Před několika lety přinesly všechny listy zprávu, že ředitel úvěrní kanceláře Davydov přechází ze státní služby do jisté velké banky s platem, který měl podle smlouvy dosáhnout za několik let přes 1 milión rublů. Úvěrní kancelář je instituce, která má „sjednocovat činnost všech úvěrních ústavů státu“ a která poskytuje bankám sídelních měst subvence v částce 800 až 1000 miliónů rublů<sup>65</sup>.

Kapitalismus se vůbec vyznačuje tím, že vlastnictví kapitálu je odděleno od jeho použití ve výrobě, že peněžní kapitál je oddělen od kapitálu průmyslového čili produktivního, že rentiér, který žije pouze z důchodu plynoucího z peněžního kapitálu, je oddělen od podnikatele a od všech osob, které kapitálem bezprostředně disponují. Imperialismus čili vláda finančního kapitálu je onen nejvyšší stupeň kapitalismu, kdy toto oddělení nabývá ohromných rozměrů. Převaha finančního kapitálu nad všemi ostatními formami kapitálu znamená, že rentiér a finanční oligarchie mají vládnoucí postavení, znamená, že ze všech ostatních států se vyčleňuje několik málo finančních „velmocí“. Rozsah tohoto procesu je možné posoudit podle údajů statistiky emisí, tj. vydávání cenných papírů všeho druhu.

V bulletinu mezinárodního statistického ústavu uveřejnil A. Neymarck<sup>66</sup> velmi obšírné, úplné a přehledné údaje o emisích na celém světě. Tyto údaje byly potom častokrát ve výňatcích citovány v ekonomické literatuře. Uvádíme úhrnné údaje za čtyři desetiletí:

<i>Celková hodnota emisí cenných papírů v miliardách franků za desetiletí</i>	
1871—1880	76,1
1881—1890	64,5
1891—1900	100,4
1901—1910	197,8

V sedmdesátých letech vzrostla celková hodnota emisí na celém světě zejména vlivem půjček uzavřených ve spojitosti s francouzsko-pruskou válkou a po ní následujícím údobím zakladatelské horečky v Německu. Celkové zvýšení ve třech posledních desetiletích 19. století bylo poměrně pomalé, až teprve v prvním desetiletí 20. století je patrný velký vzestup, během deseti let téměř zdvojnásobení. Začátek 20. století je tedy epochou přelomu, nejenom pokud jde o růst monopolů (kartelů, syndikátů a trustů), o čemž jsme již mluvili, nýbrž i pokud jde o růst finančního kapitálu.

Celkovou hodnotu cenných papírů na světě roku 1910 odhaduje Neymarck přibližně na 815 miliard franků. Po odpočtu duplicitních položek snižuje tuto částku na 575 až 600 miliard. Na jednotlivé země připadají (počítáme-li úhrnnou částku 600 miliard) tyto částky:

<sup>64</sup> Tamtéž, 1911, 2, s. 825; 1913,2, s. 962.

<sup>65</sup> E. Agahd, s. 202.

<sup>66</sup> Bulletin de l'Institut international de Statistique, t. XIX, livr. II, La Haye 1912. Údaje o malých státech, druhý sloupec, byly vypočteny přibližně podle čísel z roku 1902 zvýšených o 20%.

Celková hodnota cenných papírů v roce 1910 (v miliardách franků)				
Anglie	142	úhrnem 479	Holandsko	12,5
Spojené státy	132		Belgie	7,5
Francie	110		Španělsko	7,5
Německo	95		Švýcarsko	6,25
Rusko	31		Dánsko	3,75
Rakousko-Uhersko	24		Švédsko, Norsko, Rumunsko a ostatní	2,5
Itálie	14		<b>Úhrnem</b>	<b>600</b>
Japonsko	12			

Z těchto údajů je už na první pohled vidět, jak nápadně se vyčleňují z ostatních zemí čtyři nejbohatší kapitalistické země, z nichž každá vlastní cenné papíry přibližně za 100-150 miliard franků. Z těchto čtyř zemí jsou dvě — Anglie a Francie — kapitalistické země s nejdelší tradicí a, jak uvidíme, s největším počtem kolonií; druhé dvě — Spojené státy a Německo — jsou nejvyspělejší kapitalistické země, pokud jde o rychlost vývoje i stupeň rozšíření kapitalistických monopolů ve výrobě. Finanční kapitál těchto čtyř zemí činí úhrnem 479 miliard franků, tj. téměř 80 % světového finančního kapitálu. Téměř celý ostatní svět je tak či onak dlužníkem a poplatníkem těchto zemí — mezinárodních bankéřů, těchto čtyř „pilířů“ světového finančního kapitálu.

Zvlášť podrobně je třeba se zabývat úlohou vývozu kapitálu při vytváření mezinárodní sítě závislosti a spojení finančního kapitálu.

## IV. Vývoz kapitálu

Pro starý kapitalismus, kdy neomezeně vládla volná konkurence, byl typický vývoz zboží. Pro novodobý kapitalismus, kdy vládnou monopoly, se stal typickým vývoz kapitálu.

Kapitalismus je zboží výroba na nejvyšším stupni svého vývoje, kdy se i pracovní síla stává zbožím. Růst směny jak uvnitř země, tak zejména mezinárodní směny je charakteristickým rysem kapitalismu. Jednotlivé podniky, jednotlivá průmyslová odvětví a jednotlivé země se za kapitalismu nevyhnutelně vyvíjejí nerovnoměrně a ve skocích. Anglie se stala kapitalistickou zemí dříve než jiné země a přibližně v druhé polovině 19. století, po zavedení volného obchodu, si činila nárok na to, aby se stala „dílňou celého světa“, dodavatelkou výrobků do všech zemí, které jí výměnou za to měly dodávat suroviny. Avšak tento monopol Anglie byl už v poslední čtvrtině 19. století podlomen, neboť řada jiných zemí vypsala za hradbou „ochranných“ cel v samostatné kapitalistické státy. Na počátku 20. století vidíme, že se tvoří monopoly jiného druhu: za prvé monopolistické svazy kapitalistů ve všech vyspělých kapitalistických zemích; za druhé monopolní postavení několika málo nejbohatších zemí, v nichž akumulace kapitálu dosáhla obrovských rozměrů. Ve vyspělých zemích vznikl nesmírný „nadbytek kapitálu“.

Kdyby byl kapitalismus schopen povznést zemědělství, které se v současné době všude ve svém vývoji za průmyslem nesmírně opozdilo, kdyby byl schopen zvýšit životní úroveň mas obyvatelstva, které všude přes závratný pokrok techniky napolo hladoví a živoří v bídě, pak by pochopitelně nemohla být o nadbytku kapitálu ani řeč. Právě tímto „argumentem“ většinou operují maloburžoazní kritikové kapitalismu. Ale to by kapitalismus přestal být kapitalismem, neboť jak nerovnoměrnost vývoje, tak polohladová životní úroveň mas jsou stěžejní, nezbytné podmínky a předpoklady tohoto výrobního způsobu. Dokud kapitalismus zůstává kapitalismem, nevyužívá se nadbytku kapitálu ke zvýšení životní úrovně mas v dané zemi, neboť to by vedlo k snížení zisků kapitalistů, ale používá se ho ke zvýšení zisků vývozem kapitálu do zahraničí, do zaostalých zemí. V těchto zaostalých zemích se obvykle dosahuje velkých zisků, neboť kapitálu je tam málo, půda poměrně levná, mzdy nízké a suroviny levné. Vývoz kapitálu je možný proto, že řada zaostalých zemí byla již vtažena do koloběhu světového kapitalismu, že byly vybudovány nebo se začaly budovat hlavní železniční tratě, že jsou zajištěny základní předpoklady pro rozvoj průmyslu atd. Vývoz kapitálu se stává nutným, protože v několika málo zemích kapitalismus „přežral“ a kapitál nemá (jestliže zemědělství je málo vyvinuté a masy bídně živoří) dostatečné pole působnosti pro „ziskové“ umístění.

O velikosti kapitálu, který tři hlavní země umístily, v zahraničí, můžeme uvést tyto přibližné údaje<sup>67</sup>.

Rok	Kapitál umístěný v zahraničí (v miliardách franků)		
	Anglií	Francií	Německem
1862	3,6	—	—
1872	15	10 (1869)	—
1882	22	15 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27-37	12,5

<sup>67</sup> Hobson, Imperialism, London 1902, p. 58; Riesser, cit. dílo, s. 395 a 404; P. Arndt in: Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 7, 1916, S. 35; Neymarck in: Bulletin; Hilferding, Das Finanzkapital, s. 492; Lloyd George, řeč v Dolní sněmovně 4. května 1915, Daily Telegraph z 5. května 1915; B. Harms, Probleme der Weltwirtschaft, Jena 1912, S. 235 aj.; Dr. Siegmund Schilder, Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft, Berlin 1912, Bd. 1, s. 150; George Paish, Great Britain's Capital Investments etc. In: Journal of the Royal Statistical Society, vol. LXXIV, 1910—1911, s. 167n.; Georges Diouritch, L'Expansion des banques allemandes à l'étranger, ses rapports avec le développement économique de l'Allemagne, Paris 1909, s. 84.



1914	75-100	60	44
------	--------	----	----

Z toho je zřejmé, že vývoz kapitálu nabyl nesmírného rozsahu teprve na počátku 20. století. Kapitál tří hlavních zemí umístěný v zahraničí činil před válkou 175-200 miliard franků. Výnos z této částky, počítáme-li pouhých 5 %, činí ročně 8-10 miliard franků. Opravdu solidní základ pro imperialistický útisk a vykořisťování většiny národů a zemí na světě, pro kapitalistický parazitismus hrstky nejbohatších států!

Na otázku, jak je kapitál umístěný v zahraničí rozdělen podle zemí, v *nichž* je investován, lze dát jenom přibližnou odpověď, která však může objasnit některé obecné vzájemné vztahy a souvislosti soudobého imperialismu.

<i>Světadíly, mezi něž je rozdělen (přibližně) zahraniční kapitál (kolem roku 1910) v miliardách marek</i>				
	<b>Anglie</b>	<b>Francie</b>	<b>Německo</b>	<b>Celkem</b>
Evropa	4	23	18	45
Amerika	37	4	10	51
Asie, Afrika a Austrálie	29	8	7	44
<b>Celkem</b>	<b>70</b>	<b>35</b>	<b>35</b>	<b>140</b>

Pro Anglii mají prvořadý význam její neobyčejně rozsáhlé koloniální državy, které jsou i v Americe (např. Kanada), o Asii apod. ani nemluvě. Obrovský vývoz kapitálu je zde velmi úzce spjat s rozlehlými koloniemi, o jejichž významu pro imperialismus budeme ještě mluvit. Jinak je tomu ve Francii. Její kapitál plynoucí do zahraničí je umístěn hlavně v Evropě, především v Rusku (nejméně 10 miliard franků); přitom tu jde hlavně o *zápůjční* kapitál, o státní půjčky, a nikoli o kapitál investovaný do průmyslových podniků. Na rozdíl od anglického koloniálního imperialismu lze francouzský imperialismus nazvat imperialismem lichvářským. V Německu nacházíme třetí formu: německé kolonie nejsou velké a kapitál, který Německo umísťuje v zahraničí, je rozdělen mezi Evropu a Ameriku nejrovnoměrněji.

Vývoz kapitálu ovlivňuje a neobyčejně urychluje rozvoj kapitalismu v zemích, do kterých plyne. Může-li tedy tento vývoz do určité míry způsobit jistou stagnaci vývoje v zemích vyvážejících, rozšiřuje pak na druhé straně a zintenzivňuje další rozvoj kapitalismu na celém světě.

Země vyvážející kapitál mají téměř vždy možnost získat jisté „výhody“, jejichž charakter objasňuje specifičnost epochy finančního kapitálu a monopolů. Berlínský časopis Die Bank v říjnu 1913 např. napsal:

„Na mezinárodním kapitálovém trhu se začala nedávno odehrávat komedie hodná Aristofanova pera. Četné cizí státy, od Španělska až po Balkán, od Ruska až po Argentinu, Brazílii a Čínu, se snaží otevřeně nebo potají, někdy velmi důrazně, opatřit si na velkých peněžních trzích půjčky. Situace na peněžních trzích není nyní zvláště skvělá a ani politické perspektivy nejsou nijak růžové. Přesto se žádný z peněžních trhů neodvažuje odmítnout půjčku z obavy, že by jej soused předešel, půjčku poskytl a zajistil si tak jisté protislužby. Věřitel při takových mezinárodních transakcích téměř vždy něco získá: buď ústupek v obchodní smlouvě, nebo uhelnou stanici, stavbu přístavu, tučnou koncesi či objednávku zbraní“<sup>68</sup>.

Finanční kapitál vytvořil epochu monopolů. a monopoly všude přinášejí monopolistické zásady: místo konkurence na otevřeném trhu nastupuje využívání „styků“ za účelem výhodné transakce. Zcela běžně se půjčka uzavírá pod podmínkou, že za její část budou nakoupeny výrobky věřitelské země, zejména vojenská výzbroj, lodi atd. Francie se v posledních dvou desetiletích (1890-1910) k tomuto prostředku velmi často uchýlovala. Vývoz kapitálu do zahraničí se stává prostředkem podporujícím vývoz zboží do zahraničí. Mezi zvláště velkými

<sup>68</sup> Die Bank, 1913, 2, s. 1024—1025.

podniky bývají přitom uzavírány transakce, které, jak se „šetrně“ vyjádřil Schilder<sup>69</sup>, „hraničí s korupcí“. Krupp v Německu, Schneider ve Francii, Armstrong v Anglii jsou příklady takových firem těsně spjatých s obrovskými bankami a s vládou, jež nelze jen tak snadno při uzavírání půjčky „obejít“.

Francie poskytla půjčky Rusku, ale přitom je „přitiskla ke zdi“ v obchodní smlouvě z 16. září 1905 tím, že si vymínila jisté ústupky platné až do roku 1917; totéž učinila při sjednání obchodní smlouvy s Japonskem z 19. srpna 1911. Celní válka mezi Rakouskem a Srbskem, která trvala se sedmiměsíční přestávkou od roku 1906 do roku 1911, byla zčásti vyvolána konkurencí mezi Rakouskem a Francií při dodávkách vojenské výzbroje Srbsku. Paul Deschanel prohlásil v lednu 1912 ve sněmovně, že francouzské firmy dodaly Srbsku v letech 1908 až 1911 vojenský materiál za 45 miliónů franků.

Rakousko-uherský konzul v brazilském Sao Paulu ve své zprávě uvádí: „Brazilské železnice se budují většinou za pomoci francouzského, belgického, britského a německého kapitálu; tyto země si při finančních operacích spojených se stavbou železnic vyhrávají i dodávky železničního stavebního materiálu.“

Finanční kapitál tedy v pravém slova smyslu rozprostírá své sítě do všech zemí světa. Velkou úlohu přitom hrají banky zřizované v koloniích a jejich filiálky. Němečtí imperialisté hledí závistivě na „staré“ koloniální země, které se po této stránce o sebe postaraly zvlášť „dobře“: V roce 1904 měla Anglie 50 koloniálních bank s 2279 filiálkami (roku 1910 72 koloniálních bank s 5449 filiálkami), Francie 20 koloniálních bank se 136 filiálkami, Holandsko 16 koloniálních bank s 68 filiálkami, kdežto Německo „celkem pouze“ 13 koloniálních bank se 70 filiálkami<sup>70</sup>. Američtí kapitalisté zase závidí anglickým a německým kapitalistům: Roku 1915 si stěžovali, že „v Jižní Americe má 5 německých bank 40 filiálek a 5 anglických bank 70 filiálek... Anglie a Německo umístily za posledních 25 let v Argentině, Brazílii a Uruguayi přibližně 4 miliardy dolarů, a proto se podílejí 46 % na celkovém obchodu těchto tří zemí“<sup>71</sup>.

Země vyvážející kapitál si mezi sebou rozdělily svět v přeneseném smyslu slova. Avšak finanční kapitál vedl také k *přímému* rozdělení světa.

---

<sup>69</sup> Schilder, cit. dílo, s. 346, 350, 371.

<sup>70</sup> Riesser, cit. dílo, 4. vyd., s. 375 a Diouritch, s. 283.

<sup>71</sup> The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. LIX, May 1915, p. 301. Tamtéž na s. 331 čteme, že známý statistik Paish v posledním sešitě finančního časopisu The Statist odhadoval úhrn kapitálu vyvezeného Anglií, Německem, Francií, Belgií a Holandskem na 40 miliard dolarů, tj. 200 miliard franků.

## V. Rozdělení světa mezi svazy kapitalistů

Monopolistické svazy kapitalistů, kartely, syndikáty a trasty si rozdělují mezi sebou nejprve domácí trh a víceméně se úplně zmocňují výroby vlastní země. Avšak za kapitalismu je domácí trh nezbytně spjat s trhem zahraničním. Kapitalismus vytvořil již dávno světový trh. a úměrně tomu, jak vzrůstal vývoz kapitálu a jak byly všestranně rozšiřovány zahraniční i koloniální styky a „sféry vlivu“ největších monopolistických svazů, vše „přirozeně“ šlo k dohodě mezi těmito svazy v celosvětovém měřítku a k vytváření mezinárodních kartelů.

To je nový stupeň světové koncentrace kapitálu a výroby, nepoměrně vyšší než předchozí. Prozkoumejme, jak vzniká tento nadmonopol.

Elektrotechnický průmysl je nejtypičtější pro nejnovější úspěchy techniky, pro kapitalismus konce 19. a začátku 20. století. Nejvíce se vyvinul ve dvou nejvyspělejších nových kapitalistických zemích, ve Spojených státech a v Německu. V Německu měla na vzrůst koncentrace v tomto odvětví zvlášť velký vliv krize roku 1900. Banky, které do té doby již dostatečně srostly s průmyslem, za této krize značně urychlily a prohloubily úpadek poměrně malých podniků, jejich pohlcování velkými. Jeidels píše: „Banky odmítaly poskytnout pomocnou ruku právě těm podnikům, které ji nejvíce potřebovaly, a vyvolaly tak nejdříve závatný vzestup a potom neodvratný krach společností, které s nimi nebyly dostatečně úzce spjaty“<sup>72</sup>.

V důsledku toho postupovala koncentrace po roce 1900 mílovými kroky. Před rokem 1900 bylo v elektrotechnickém průmyslu osm nebo sedm „skupin“; přitom se každá skupina skládala z několika společností (celkem jich bylo 28) a za každou skupinou stály 2 až 11 bank. V letech 1908-1912 se všechny tyto skupiny sloučily ve dvě nebo v jednu. Tento proces znázorňuje tabulka:

### Skupiny v elektrotechnickém průmyslu:

Před rokem 1900:						
Felten & Guillaume	Lahmeyer	Union AEG	Siemens & Halske	Schuckert & Co.	Bergmann	Kummer
⏟		↓	⏟		↓	zkrachovala v r. 1900
Felten & Lahmeyer		AEG	Siemens & Halske-Schuckert		Bergmann	
⏟			⏟			
Roku 1912:						
AEG			Siemens & Halske-Schuckert			
⏟						
Úzká „kooperace“ od roku 1908						

Proslulá AEG (Všeobecná elektrotechnická společnost), která tímto způsobem vznikla, ovládá 175-200 společností (systémem „účasti“) a disponuje kapitálem v celkové částce asi 1,5 miliardy marek. Jen přímých zahraničních: zastoupení má 34, z toho je 12 akciových společností ve více než deseti státech. Již roku 1904 se odhadoval kapitál investovaný německým elektrotechnickým průmyslem v zahraničí na 233 miliónů marek, z toho 62 miliónů v Rusku. Je zbytečné říkat, že Všeobecná elektrotechnická společnost je mamutí „kombinovaný“ podnik — jen výrobních společností má 16 — který vyrábí nejrůznější výrobky, od kabelů a izolátorů až po automobily a letadla.

<sup>72</sup> Jeidels, cit, dílo, s. 232.

Avšak koncentrace v Evropě byla také součástí procesu koncentrace v Americe. Její průběh znázorňuje tabulka:

Amerika	Všeobecná elektrotechnická spol. (General Electric Co.)	
	Thompson-Houston Co. zakládá pro Evropu firmu	Edison Co. zakládá pro Evropu firmu: Francouzská Edison Co., která předává patenty německé firmě
Německo	Elektrotechnická společnost Union	Všeobecná elektrotechnická společnost (AEG)
	Všeobecná elektrotechnická společnost (AEG)	

Tak se vytvořily dvě elektrotechnické „velmoci“. „Jiné na těchto firmách zcela nezávislé elektrotechnické společnosti na světě neexistují,“ píše Heinig v článku Cesta elektrotechnického tratu. O rozsahu obratu a velikosti podniků obou „trastů“ dávají jakousi, i když zdaleka ne úplnou představu tyto údaje.

	Rok	Obrat zboží (v miliónech marek)	Počet zaměstnanců	Čistý zisk (v miliónech marek)
Amerika: Všeobecná elektrotechnická společnost (GEC)	1907	252	28 000	35,4
	1910	298	32 000	45,6
Německo: Všeobecná elektrotechnická společnost (AEG)	1907	216	30 700	14,5
	1911	362	60 800	21,7

Roku 1907 byla mezi americkým a německým tratem uzavřena dohoda o rozdělení světa. Konkurence tím byla odstraněna. Americká společnost (GEC) „dostává“ Spojené státy a Kanadu. Německá společnost (AEG) „dostává“ Německo, Rakousko, Rusko, Holandsko, Dánsko, Švýcarsko, Turecko a Balkán. Zvláštní, samozřejmě tajné, smlouvy jsou sjednávány o „dceřiných společnostech“, které pronikají do nových průmyslových odvětví a do „nových“, formálně ještě nerozdělených zemí. Byla dohodnuta vzájemná výměna vynálezů a zkušeností<sup>73</sup>.

Každý pochopí, jak je obtížné konkurovat tomuto fakticky jednotnému světovému tratu, který disponuje kapitálem ve výši několika miliard a má své „filiálky“, zastoupení, agentury, spojení atd. ve všech končinách světa. Jestliže si však dva mocné trasty rozdělily svět, nevylučuje to samozřejmě jeho *znovurozdělení*, změní-li se poměr sil — následkem nerovnoměrnosti vývoje, válek, krachů atd.

Poučný příklad pokusu o takové znovurozdělení a boje o ně skýtá petrolejářský průmysl.

V roce 1905 napsal Jeidels: „Světový petrolejový trh je v podstatě dodnes rozdělen mezi dvě velké finanční skupiny: mezi americký Rockefellerův Petrolejářský trast (Standard Oil Co.) a majitele ruské bakuské ropy, Rothschilda a Nobela. Obě skupiny jsou spolu těsně spjaty, avšak jejich monopolní postavení už po několik let ohrožuje pět nepřátel“<sup>74</sup>: 1. vyčerpání

<sup>73</sup> Riesser, cit. dílo; Diouritch, cit. dílo, s. 239; Kurt Heinig, cit. článek.

<sup>74</sup> Jeidels, s. 192—193.

amerických nalezišť ropy; 2. konkurenční Mantaševova firma v Baku; 3. naleziště ropy v Rakousku a 4. v Rumunsku; 5. zámožská naleziště ropy, zejména v holandských koloniích (velmi bohaté firmy, Samuel a Shell, které jsou rovněž spjaty s anglickým kapitálem). Poslední tři skupiny podniků jsou spjaty s německými velkými bankami, v čele s největší, Německou bankou. Tyto banky samostatně a plánovitě rozvíjely petrolejářský průmysl, např. v Rumunsku, aby si tu vytvořily „svůj“ opěrný bod. Roku 1907 bylo podle odhadu v rumunském petrolejářském průmyslu 185 miliónů franků zahraničního kapitálu, z toho 74 milióny kapitálu německého<sup>75</sup>.

Vypukl boj, který se v ekonomické literatuře opravdu nazývá bojem za „rozdělení světa“. Na jedné straně Rockefellerův Petrolejářský trust, jenž se chtěl zmocnit celé kořisti, založil „dceřinou společnost“ přímo v Holandsku a skupoval naleziště ropy v holandské Indii. Tím chtěl zasadit úder svému hlavnímu soupeři, „Shellovu“ holandsko-anglickému trustu. Na druhé straně se Německá banka a jiné berlínské banky snažily „uhájit“ „pro sebe“ Rumunsko a spojit je s Ruskem proti Rockefellerovi. Rockefeller však měl nepoměrně větší kapitál a výbornou organizaci dopravy a dodávek petroleje spotřebitelům. Boj musel skončit a roku 1907 také skončil naprostou porážkou Německé banky, které zbývaly jen dvě možnosti: buď zlikvidovat s miliónovými ztrátami své „petrolejářské zájmy“, anebo se podřídit. Zvolila druhou alternativu a uzavřela s Petrolejářským trustem smlouvu, která pro ni byla velmi nevýhodná. Touto smlouvou se Německá banka zavázala, že „nebude podnikat nic, co by bylo v neprospěch amerických zájmů“; zároveň však bylo stanoveno, že smlouva pozbývá platnosti, projde-li v Německu zákon o zavedení státního petrolejářského monopolu.

Zde začíná „petrolejářská komedie“. Von Gwinner, jeden z finančních králů Německa a ředitel Německé banky, zahájil prostřednictvím svého osobního tajemníka Stausse kampaň pro petrolejářský monopol. Celý obrovský aparát největší berlínské banky, všechna rozsáhlá „spojení“ byla uvedena do pohybu, tisk překypoval „patriotickými“ výkřiky proti „jařmu“ amerického trustu a Říšský sněm přijal 15. března 1911 téměř jednohlasně rezoluci, v níž vyzval vládu, aby vypracovala návrh zákona o petrolejářském monopolu. Vláda se chopila této „populární“ myšlenky a zdálo se, že Německá banka, která chtěla napálit svého amerického smluvního partnera a pomocí státního monopolu zlepšit své postavení, má už vyhráno. Němečtí petrolejoví králové si už dělali laskominy na obrovské zisky, které by se jistě vyrovnaly ziskům ruských cukrovarníků... Avšak, za prvé, německé velké banky se pohádaly o rozdělení kořisti a Diskontní společnost odhalila zjištěné zájmy Německé banky; za druhé, vláda dostala strach z boje proti Rockefellerovi, protože bylo velmi nepravděpodobné, že Německo bude schopné získat petrolej bez něj (kapacita Rumunska byla malá); za třetí, bylo nutné schválit miliardová vydání pro rok 1913 na válečné přípravy Německa. Návrh zákona o zavedení monopolu byl odložen. Rockefellerův Petrolejářský trust vyšel z boje zatím jako vítěz.

Berlínský časopis Die Bank v této souvislosti napsal, že Německo by mohlo bojovat proti Petrolejářskému trustu jedině tehdy, kdyby zavedlo monopol na elektrickou energii a přeměňovalo vodní energii v lacinou elektřinu. „Ale,“ dodává autor článku, „monopol na elektrickou energii bude zaveden tehdy, až ho budou potřebovat výrobci; to jest tehdy, až bude elektrotechnický průmysl stát před velkým krachem a až obrovské nákladné elektrárny, které nyní všude budují soukromé ‚koncerny‘ elektrotechnického průmyslu a na něž těmito ‚koncernům‘ poskytují města, státy aj. již dnes jisté dílčí koncese, nebudou s to vyrábět se ziskem. Pak bude nutné využívat vodní energie; stát jí však nebude moci přeměňovat ve své režii na lacinou elektrickou energii, nýbrž bude muset být přece jen svěřena ‚soukromému monopolu kontrolovanému státem‘, neboť soukromý průmysl již uzavřel celou řadu smluv a vyhradil si obrovské odstupné a odškodné... Tak tomu bylo s draselným monopoem, tak je tomu s petrolejářským monopoem, tak tomu bude i s monopoem na elektrickou energii. Je už na čase, aby naši státotvorní socialisté, kteří se nechávají osliňovat líbivou zásadou,

---

<sup>75</sup> Diouritch, s. 245—246.

konečně pochopili, že cílem a výsledkem monopolů v Německu nikdy nebyl prospěch spotřebitelů nebo aspoň odvod části podnikatelského zisku státu, nýbrž jedině snaha sanovat na státní útraty soukromý průmysl stojící na pokraji krachu<sup>76</sup>.

K takovým cenným doznáním jsou nuceni němečtí buržoazní ekonomové. Zde názorně vidíme, jak se v epoše finančního kapitálu soukromé a státní monopoly navzájem proplétají, jak oba typy monopolu jsou ve skutečnosti pouze jednotlivými články v imperialistickém boji mezi největšími monopolisty za rozdělení světa.

I v obchodní lodní dopravě vedl nesmírný vzrůst koncentrace k rozdělení světa. V Německu se dostaly do popředí dvě největší společnosti, Hamburk-Amerika a Severoněmecký Lloyd, z nichž každá má 200 miliónů marek kapitálu (v akciích a obligacích) a parníky v hodnotě 185-189 miliónů marek. Na druhé straně se v Americe vytvořil 1. ledna 1903 takzvaný Morganův trust, Mezinárodní společnost pro námořní obchod, která sdružuje 9 amerických a anglických paroplavebních společností a disponuje kapitálem 120 miliónů dolarů (480 miliónů marek). Už v roce 1903 byla mezi německými kolosy a tímto americko-anglickým trustem uzavřena dohoda o rozdělení světa a tím i o rozdělení zisku. Německé společnosti se zřekly konkurence při přepravě mezi Anglií a Amerikou. Bylo přesně ujednáno, komu budou „přenechány“ jednotlivé přístavy, byl utvořen společný dozorčí výbor atd. Smlouva byla uzavřena na 20 let s výhradou, že pozbývá platnosti v případě války<sup>77</sup>.

Neobyčejně poučná je také historie vzniku mezinárodního kolejnicového kartelu. Anglické, belgické a německé továrny na výrobu kolejnic se pokusily založit takový kartel již roku 1884, v době nejhorší průmyslové deprese. Dohodly se, že si nebudou konkurovat na domácím trhu smluvních zemí a zahraniční trhy si rozdělí podle tohoto klíče: 66 % připadne Anglii, 27 % Německu a 7 % Belgii. Indie byla zcela přenechána Anglii. Proti jedné anglické firmě, která se nepřipojila k dohodě, zahájilo sdružení společný boj, jehož výlohy byly hrazeny určitým procentem z celkových prodejů. Ale roku 1886, když z něho vystoupily dvě anglické firmy, se kartel rozpadl. Je charakteristické, že se pak v následujících obdobích průmyslové konjunktury nedařilo dosáhnout dohody.

Začátkem roku 1904 byl založen ocelářský syndikát v Německu. V listopadu 1904 byl obnoven mezinárodní kolejnicový kartel s podíly: Anglie 53,5 % Německo 28,83 % a Belgie 17,67 %. Později se k němu připojila Francie s dodatečnými podíly 4,8 % 5,8 % a 6,4 % nad 100 % v prvním, druhém a třetím roce, tj. z celkového úhrnu 104,8 % atd. Roku 1905 se k němu připojil Ocelářský trust Spojených států (Steel Corporation), později Rakousko a Španělsko. Vogelstein v roce 1910 napsal: „V této chvíli je rozdělení světa ukončeno a velkoodběratelé, především státní dráhy, si dnes — protože svět je už rozdělen, aniž se dbalo jejich zájmů — mohou žít jako básník v nebi Jupiterově“<sup>78</sup>.

Zmíníme se ještě o mezinárodním zinkovém syndikátu, založeném roku 1909, který celou výrobu přesně rozdělil mezi pět skupin závodů: německých, belgických, francouzských, španělských a anglických; dále o mezinárodním trustu na výrobu střelného prachu, o tomto podle Liefmannových slov „zcela moderním úzkém svazku všech německých továren na výbušniny, které si pak společně s obdobně zorganizovanými francouzskými a americkými továrnami na výbušniny rozdělily prakticky celý svět“<sup>79</sup>.

Roku 1897 napočítal Liefmann kolem 40 mezinárodních kartelů s účastí Německa a roku 1910 již kolem 100.

<sup>76</sup> Die Bank, 1912, 2, s. 629 a 1036; 1913, 1, s. 388.

<sup>77</sup> Riesser, cit. dílo, s. 125.

<sup>78</sup> Vogelstein, Organisationsformen, s. 100.

<sup>79</sup> Liefmann, Kartelle und Trusts, 2. Aufl., s. 161.

Někteří buržoazní publicisté (nyní se k nim připojil také K. Kautsky, který se úplně zpronevěřil svému marxistickému stanovisku, jež zastával např. roku 1909) vyslovovali mínění, že mezinárodní kartely, jež jsou jedním z nejnázornějších projevů internacionalizace kapitálu, dávají za kapitalismu naději na mír mezi národy. Tento názor je teoreticky naprosto nesmyslný, je to prakticky sofizma a způsob nepoctivé obhajoby nejhoršího oportunismu. Mezinárodní kartely dokazují, do jaké míry se dnes kapitalistické monopoly rozvinuly a o co mezi sebou bojují svazy kapitalistů. Tato poslední okolnost je nejdůležitější; jediné ona nám vysvětluje historicko-ekonomický smysl toho, co se odehrává, neboť *forma* boje se může měnit a ustavičně se mění z různých, poměrně specifických a dočasných příčin, avšak *podstata* boje, jeho třídní *obsah* se naprosto *nemůže* změnit, dokud existují třídy. Např. německá buržoazie, k níž v podstatě ve svých teoretických úvahách přešel Kautsky (o tom ještě bude řeč), má pochopitelně zájem, aby byl zastřen *obsah* soudobého ekonomického boje (rozdělení světa) a aby byla zdůrazňována jednou ta a podruhé jiná *forma* tohoto boje. Kautsky dělá stejnou chybu. To ovšem neplatí jen o německé buržoazii, nýbrž o buržoazii celého světa. Kapitalisté si nerozdělují svět z nějaké zvláštní zloby, nýbrž proto, že dosažený stupeň koncentrace je k tomu nutí, chtějí-li pobírat zisk; přitom si rozdělují svět „úměrně kapitálu“, „úměrně síle“ — neboť za systému zbožní výroby a kapitalismu není jiný způsob dělení možný. Síla se však mění v závislosti na ekonomickém a politickém vývoji; chceme-li rozumět tomu, co se odehrává, musíme vědět, které otázky se řeší změnou síly. To, zda samy tyto změny jsou rázu „ryze“ ekonomického nebo rázu *mimoekonomického* (např. vojenského), je otázka druhořadá, která nemůže nijak změnit základní názor na novodobou epochu kapitalismu. Kdo místo otázky, jaký je *obsah* boje a dohod mezi svazy kapitalistů, klade otázku, jaká je forma boje a dohod (dnes to může být neozbrojený boj, zítra ozbrojený a pozítří zase ozbrojený), klesá na úroveň sofistů.

Epocha novodobého kapitalismu nám ukazuje, že se mezi kapitalistickými svazy utvářejí určité vztahy *na podkladě* ekonomického rozdělení světa a zároveň se ve spojitosti s tím mezi politickými svazy a mezi státy utvářejí jisté vztahy na podkladě teritoriálního rozdělení světa, boje o kolonie a „boje o hospodářský prostor“.

## VI. Rozdělení světa mezi velmocemi

Zeměpisec A. Supan podává v knize o „teritoriálním vývoji evropských kolonií“<sup>80</sup> stručný přehled o tomto vývoji koncem 19. století:

Podíl území patřícího evropským koloniálním mocnostem (včetně Spojených států)			
	1876	1900	Přírůstek o
V Africe	10,8 %	90,4 %	+ 79,6 %
V Polynésii	56,8 %	98,9 %	+ 42,1 %
V Asii	51,5 %	56,6 %	+ 5,1 %
V Austrálii	100,0 %	100,0 %	—
V Americe	27,5 %	27,2 %	- 0,3 %

Supan závěrem konstatuje: „Charakteristickým znakem tohoto období je tedy rozdělení Afriky a Polynésie.“ Protože v Asii a v Americe nejsou neobsazená území, tj. území nepatřící žádnému státu, musíme Supanův závěr rozšířit a říci, že charakteristickým znakem zkoumaného období je definitivní rozdělení světa, definitivní ovšem nikoli v tom smyslu, že by nebylo možné *nové dělení*, znovurozdělování je naopak možné a nevyhnutelné, nýbrž v tom smyslu, že koloniální politika kapitalistických zemí *dokončila* zabírání neobsazených území na naší planetě. Poprvé je svět už úplně rozdělen, takže v budoucnosti může dojít *jedině* k znovurozdělení, tj. ke změně „majitelů“, nikoli však k záboru území bez „pána“.

Žijeme tedy v období světové koloniální politiky, které velmi úzce souvisí s „nejnovější fází ve vývoji kapitalismu“, s finančním kapitálem. Musíme se proto podrobněji zabývat především konkrétními údaji, abychom mohli co nejpřesněji stanovit, jednak co odlišuje toto období od předešlých, jednak také nynější stav. Především vznikají dvě konkrétní otázky: zda se stupňuje koloniální politika a zůstává boj o kolonie právě v období finančního kapitálu a jak je svět v tomto ohledu rozdělen právě dnes.

Americký publicista Morris se v knize o dějinách kolonizace<sup>81</sup> pokouší shrnout údaje o velikosti koloniálních držav Anglie, Francie a Německa v různých obdobích 19. století. Uvádíme zkráceně výsledky, k nimž dospěl:

Velikost koloniálních držav						
Léta	Anglie		Francie		Německo	
	rozloha (v milionech čtverečních mil)	obyvatelstvo (v milionech)	rozloha (v milionech čtverečních mil)	obyvatelstvo (v milionech)	rozloha (v milionech čtverečních mil)	obyvatelstvo (v milionech)
1815-1830	?	126,4	0,02	0,5	—	—
1860	2,5	145,1	0,2	3,4	—	—
1880	7,7	267,9	0,7	7,5	—	—
1899	9,3	309,0	3,7	56,4	1,0	14,7

Pro Anglii byla obdobím neobyčejné expanze koloniálních výbojů léta 1860-1880 a dále ve značné míře i posledních dvacet let 19. století. Pro Francii a Německo to bylo právě těchto dvacet let. Viděli jsme už, že vývoj předmonopolistického kapitalismu, kapitalismu, kdy

<sup>80</sup> A. Supan, Die territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien, 1906, s. 254.

<sup>81</sup> Henry C. Morris, The History of Colonization, New York 1900, vol. II, pp. 88; I, 419; II, 304.



převládala volná konkurence, vyvrcholil v šedesátých a sedmdesátých letech. Dnes vidíme, že *právě po tomto období* začíná nesmírný „rozmach“ koloniálních výbojů a že se boj za teritoriální rozdělení světa neobyčejně zostřuje. Je tedy nesporné, že přechod kapitalismu ke stadiu monopolistického kapitalismu, k finančnímu kapitálu, je *spojen* se zostřením boje o rozdělení světa.

Hobson ve své práci o imperialismu označuje období 1884-1900 jako období zesílené „expanze“ (rozšiřování území) hlavních evropských států. Podle jeho výpočtů získala Anglie za tuto dobu 3,7 miliónu čtverečních mil s 57 milióny obyvatel, Francie 3,6 miliónu čtverečních mil s 36,5 miliónu obyvatel, Německo 1 milión čtverečních mil s 14,7 miliónu obyvatel, Belgie 900 000 čtverečních mil s 30 milióny obyvatel a Portugalsko 800 000 čtverečních mil s 9 milióny obyvatel. Honba všech kapitalistických států za koloniemi koncem 19. století, zejména od jeho osmdesátých let, je v dějinách diplomacie a zahraniční politiky všeobecně známým faktem.

V době největšího rozkvětu volné konkurence v Anglii, v letech 1840-1860, se její čelní buržoazní politikové stavěli proti koloniální politice, pokládali osvobození kolonií, jejich úplné odtržení od Anglie za nezbytné a prospěšné. M. Beer poukazuje v článku o tehdejší anglickém imperialismu<sup>82</sup>, uveřejněném roku 1898, na to, že anglický státník Disraeli, jinak v podstatě velmi nakloněný imperialismu, roku 1852 prohlásil: „Kolonie jsou mlýnské kameny na našem krku.“ Avšak koncem 19. století byli v Anglii hrdiny dne Cecil Rhodes a Joseph Chamberlain, kteří otevřeně propagovali imperialismus a s největším cynismem prováděli imperialistickou politiku!

Není bez zajímavosti, že souvislost, takříkajíc ryze ekonomických a sociálně politických kořenů soudobého imperialismu byla těmto vedoucím politikům anglické buržoazie už tehdy jasná. Chamberlain propagoval imperialismus jako „tu pravou, prozíravou a hospodárnou politiku“ a poukazoval přitom zejména na německou, americkou a belgickou konkurenci, s níž se dnes Anglie střetává na světovém trhu. Záchrana je v monopolu prohlašovali kapitalisté a zakládali kartely, syndikáty a trusty. Záchrana je v monopolu — přizvukovali jim političtí vůdcové buržoazie a spěchali rychle zabrat dosud nerozdělené části světa. Cecil Rhodes, jak vypravoval jeho důvěrný přítel žurnalista Stead, mu roku 1895 o svých názorech na imperialismus řekl: „Byl jsem včera v londýnském East Endu (dělnická čtvrť) a navštívil jsem schůzi nezaměstnaných. Slyšel jsem tam rozhořčené řeči, které byly jen nepřetržitým voláním po chlebu. Když jsem o tom cestou domů uvažoval, utvrdil jsem se v přesvědčení o důležitosti imperialismu ještě více než předtím... Mým vroucím přáním je vyřešit sociální otázku, tj.: chceme-li zachránit 40 miliónů obyvatel Spojeného království před vražednou občanskou válkou, musíme my, koloniální politikové, získat nová území, abychom umístili přebytečné obyvatelstvo a získali nová odbytíště pro zboží vyráběné v našich továrnách a dolech. Vždy jsem tvrdil, že impérium je otázka žaludku. Nechcete-li občanskou válku, musíte se stát imperialisty“<sup>83</sup>.

Tak mluvil roku 1895 Cecil Rhodes, milionář, finanční magnát, hlavní viník anglo-búrské války; jeho obhajoba imperialismu je sice neomalená a cynická, ale svou podstatou se neliší od „teorie“ pánů Maslova, Südekuma, Potresova a Davida, zakladatele ruského marxismu aj. aj. Cecil Rhodes byl jen o něco čestnější sociálšovinista...

Abychom podali co nejpřesnější obraz teritoriálního rozdělení světa a změn, k nimž došlo v tomto směru během posledních desetiletí, použijeme úhrnných údajů, které uvádí Supan v citovaném díle o koloniálních državách všech světových mocností. Supan volí rok 1876 a 1900; my rok 1876, který je zvolen velmi vhodně, neboť právě tehdy bylo předmonopolistické stadium vývoje západoevropského kapitalismu zhruba ukončeno, a pak

<sup>82</sup> Die Neue Zeit, XVI, I, 1898, S. 302.

<sup>83</sup> Die Neue Zeit, XVI, I, 1898, S. 304.

rok 1914, kde Supanovy údaje nahrazujeme novějšími z Hübnerových Zeměpisných statistických tabulek. Supan si všímá jen kolonií; my pokládáme za účelné, chceme-li podat úplný obraz rozdělení světa, připojení stručných údajů i o zemích nekoloniálních a o polokoloniálních, k nimž počítáme Persii, Čínu a Turecko; Persie se již téměř úplně stala kolonií, Čína a Turecko se koloniemi stávají.

Dostáváme tyto výsledky:

<i>Koloniální državy velmocí (v miliónech km<sup>2</sup> a v miliónech obyvatel)</i>								
	Kolonie				Mateřské země		Celkem	
	1876		1914		1914		1914	
	km <sup>2</sup>	obyv.	km <sup>2</sup>	obyv.	km <sup>2</sup>	obyv.	km <sup>2</sup>	obyv.
Anglie	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	43,5	33,8	440,0
Rusko	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Francie	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Německo	—	—	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
Spojené státy	—	—	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
Japonsko	—	—	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
<b>Celkem 6 velmocí</b>	<b>40,4</b>	<b>273,8</b>	<b>65,0</b>	<b>523,4</b>	<b>16,5</b>	<b>437,2</b>	<b>81,5</b>	<b>960,6</b>
Kolonie ostatních mocností (Belgie, Holandska aj.)							9,9	45,3
Polokolonie (Persie, Čína, Turecko)							14,5	361,2
Ostatní země							28,0	289,9
<b>Celý svět</b>							<b>133,9</b>	<b>1657,0</b>

Zde názorně vidíme, jak bylo na rozhraní 19. a 20. století „dokončeno“ rozdělení světa. Koloniální državy se po roce 1876 nesmírně rozšířily: u šesti největších mocností vzrostly více než o polovinu, ze 40 miliónů km<sup>2</sup> na 65 miliónů km<sup>2</sup> přírůstek činí 25 miliónů km<sup>2</sup>, což je jedenapůlkrát více než rozloha mateřských zemí (16,5 miliónu). Tři mocnosti neměly roku 1876 žádné kolonie a čtvrtá, Francie, téměř žádné. Do roku 1914 získaly tyto čtyři mocnosti kolonie o rozloze 14,1 miliónu km<sup>2</sup>, tj. přibližně o polovinu větší než rozloha Evropy, v nichž žije téměř 100 miliónů obyvatel. Koloniální državy byly rozšiřovány velmi nerovnoměrně. Porovnáme-li např. Francii, Německo a Japonsko, které se rozlohou a počtem obyvatelstva příliš neliší, zjistíme, že Francie získala téměř třikrát více kolonií (rozlohou) než Německo a Japonsko dohromady. Francouzský finanční kapitál byl však na počátku zmíněného období snad několikrát větší než německý a japonský finanční kapitál dohromady. Velikost koloniálních držav ovlivňují nejen čistě ekonomické podmínky, ale na jejich základě také podmínky zeměpisné apod. Přestože nivelizace světa, vyrovnávání hospodářských a životních podmínek v různých zemích vlivem velkého průmyslu, směny a finančního kapitálu, v posledních desetiletích velmi pokročila, zůstávají tu stále velké rozdíly: mezi uvedenými šesti zeměmi vidíme jednak mladé kapitalistické země, které se rozvinuly neobyčejně rychle (Amerika, Německo a Japonsko), jednak země starého kapitalistického vývoje, které se v poslední době oproti předchozím rozvíjely mnohem pomaleji (Francie a Anglie), a nakonec zemi ekonomicky nejzaostalejší (Rusko), v níž je soudobý kapitalistický imperialismus takřkajíc opředen zvlášť hustou sítí předkapitalistických vztahů.

Vedle koloniálních držav velmocí jsme zařadili nevelké kolonie malých států, které jsou takřkajíc nejbližším objektem možného a pravděpodobného „znovurozdělení“ kolonií. Tyto

malé státy si udržují své kolonie většinou jedině proto, že velké státy mají protichůdné zájmy, vznikají mezi nimi třenice apod., pro které se nemohou dohodnout o rozdělení kořisti. Pokud jde o „polokoloniální“ státy, jsou příkladem přechodných forem, s nimiž se setkáváme ve všech oblastech přírody a společnosti. Finanční kapitál je *taková* veliká, a lze říci rozhodující síla ve všech ekonomických i ve všech mezinárodních vztazích, že je s to si podrobovat a ve skutečnosti si podrobuje i státy politicky naprosto nezávislé; hned uvidíme příklady. Finančnímu kapitálu však samozřejmě nejlépe „vyhovuje“ a nejvíce prospívá *takové* podrobení, které je spojeno se ztrátou politické nezávislosti podrobovaných zemí a národů. Polokoloniální země jsou po této stránce typické jako „mezistupeň“. Boj o tyto polozávislé země se musel pochopitelně v období finančního kapitálu, kdy ostatní svět byl už rozdělen, velmi zostřit.

Koloniální politika a imperialismus existovaly i před novodobým stadiem kapitalismu, a dokonce i před kapitalismem. Řím založený na otroctví prováděl koloniální politiku a uskutečňoval imperialismus. Avšak „povšechné“ úvahy o imperialismu, které opomíjejí nebo odsunují do pozadí základní rozdíl mezi společenskoekonomickými formacemi, se nutně mění v plané banálnosti nebo chvástání, příkladem je srovnávání „velkého Říma s Velkou Británií“<sup>84</sup>. Dokonce i kapitalistická koloniální politika *předchozích* stadií kapitalismu se podstatně liší od koloniální politiky finančního kapitálu.

Hlavním rysem novodobého kapitalismu je nadvláda monopolistických svazů velkopodnikatelů. Tyto monopoly jsou nejpevnější tehdy, když se podaří uchvátit *všechny* surovinové zdroje do jedné ruky, a viděli jsme, jak horlivě usilují mezinárodní svazy kapitalistů o to, aby zbavily soupeře jakékoli možnosti konkurence, aby například skoupily ložiska železné rudy nebo naleziště ropy apod. Jedině ovládnutí kolonií zaručuje monopolu, že se úspěšně vyrovná se všemi nahodilostmi v boji s konkurentem, nevyjímaje ani případ, kdy by protivník chtěl použít na svou ochranu zákon o státním monopolu. Čím je kapitalismus rozvinutější, čím je nedostatek surovin citelnější, čím je konkurence a honba za surovinovými zdroji na celém světě ostřejší, tím urputnější je boj za získání kolonií.

Schilder píše: „Je dokonce možné tvrdit, i když se to snad bude zdát mnohým paradoxní, že růst městského a průmyslového obyvatelstva může být v poměrně blízké době zabrzděn mnohem spíše nedostatkem průmyslových surovin než nedostatkem potravin.“ Zvětšuje se např. nedostatek dříví, které je stále dražší, kůží a surovin pro textilní průmysl. „Svazy průmyslníků se snaží dosáhnout rovnováhy mezi zemědělstvím a průmyslem v rámci celého světového hospodářství; jako příklad lze uvést mezinárodní organizaci sdružení majitelů přádelen bavlny několika nejdůležitějších průmyslových států, existující od roku 1904, a evropskou organizaci sdružení majitelů přádelen lnu, založenou v roce 1910 podle téhož vzoru“<sup>85</sup>.

Buržoazní reformisté a mezi nimi především dnešní kautskisté se ovšem pokoušejí oslabit význam těchto faktů poukazováním na to, že „by bylo možné“ opatřit si suroviny na volném trhu bez „nákladné a nebezpečné“ koloniální politiky, že „by bylo možné“ výrazně zvýšit nabídku surovin „prostým“ zlepšením podmínek v celém zemědělství. Takové argumenty však obhajují a přikrášlují imperialismus, neboť v podstatě ignorují nejdůležitější rys novodobého kapitalismu: monopoly. Volný trh se stává stále více věcí minulosti, monopolistické syndikáty a trusty jej den ode dne zužují, naproti tomu „prosté“ zlepšení podmínek v zemědělství by zlepšilo postavení mas, zvýšilo mzdy a snížilo zisky. Kde jinde než ve fantazii sentimentálních reformistů existují trusty, které by se staraly o postavení mas místo o dobývání kolonií?

<sup>84</sup> C. P. Lucas, *Greater Rome and Greater Britain*, Oxford 1912 nebo *Earl of Cromer*, *Ancient and modern Imperialism*, London 1910

<sup>85</sup> Schilder, cit. dílo, s. 38—42.

Pro finanční kapitál mají význam nejen již objevené surovinové zdroje, ale i zdroje potenciální, neboť technika se vyvíjí v současné době neuvěřitelně rychle a území dnes nevyužitelná mohou být využita zítra, budou-li objeveny nové metody (a k tomu může velká banka zorganizovat zvláštní výpravu inženýrů, agronomů apod.) a bude-li investován velký kapitál. Totéž platí o průzkumu nerostného bohatství, o nových způsobech zpracování a využití různých surovin atd. apod. Proto se finanční kapitál musí snažit rozšířit území své působnosti, a dokonce území vůbec. Stejně jako trusty kapitalizují svůj majetek oproti jeho hodnotě na dvojnásobek či trojnásobek, neboť počítají s „potenciálními“ budoucími (nikoli dnešními) zisky, počítají s budoucími výtěžky monopolu, tak se i finanční kapitál vůbec snaží získat co nejrozsáhlejší území, jakákoli, kdekoli jakýmkoli způsobem, neboť v nich vidí potenciální zdroje surovin a bojí se, aby nezaostal v nelítostném boji o poslední nerozdělená území světa nebo o znovurozdělení území už jednou rozdělených.

Angličtí kapitalisté se všemožně snaží rozšířit pěstování bavlny ve své kolonii, v Egyptě, kde z 2,3 miliónu ha obdělávané půdy bylo roku 1904 oseto bavlnou již 0,6 miliónu ha, tj. více než jedna čtvrtina. Ruští kapitalisté dělají totéž ve své kolonii, v Turkestánu, poněvadž tak mohou snáze zničit své zahraniční konkurenty, snáze monopolizovat surovinové zdroje a vytvořit ekonomičtější a výnosnější textilní trust s „kombinovanou“ výrobou, který by *všechna* stadia výroby a zpracování bavlny soustředil v jedné ruce.

K dobývání kolonií podněcuje také zájem na vývozu kapitálu, neboť na koloniálním trhu je možné snáze (a někdy výlučně) pomocí monopolu vyřadit konkurenta, zajistit dodávku, upevnit příslušné „styky“ apod.

Mimoeconomická nadstavba, která vyrůstá z finančního kapitálu, jeho politika a jeho ideologie stupňují úsilí o koloniální výboje. „Finanční kapitál nechce svobodu, nýbrž nadvládu,“ říká právem Hilferding. a jistý francouzský buržoazní publicista, jako by rozváděl a doplňoval už uvedené myšlenky Cecila Rhodese<sup>86</sup>, když píše, že k ekonomickým příčinám současné koloniální politiky je nutné dodat i příčiny sociální: „S přibývajícím složitostí života, s obtížemi, které doléhají nejen na dělnické masy, ale i na střední třídy, se hromadí ve všech zemích staré civilizace ,netrpělivost, roztrpčení a nenávisť, ohrožující veřejný klid; je nutné, aby energie deklasovaných vrstev našla uplatnění, je třeba pro ni najít pole působnosti za hranicemi země, aby nedošlo k výbuchu uvnitř“<sup>87</sup>.

Mluvíme-li o koloniální politice v období kapitalistického imperialismu, musíme poznamenat, že finanční kapitál a jemu odpovídající mezinárodní politika, která vyúsťuje v boj velmocí za hospodářské a politické rozdělení světa, vytvářejí celou řadu *přechodných* forem státní závislosti. Pro toto období jsou typické nejen dvě hlavní skupiny zemí, země s koloniálními državami a kolonie, ale i nejrůznější formy závislých zemí, země politicky formálně samostatné, ve skutečnosti však spoutané sítěmi finanční a diplomatické závislosti. Na jednu z forem této závislosti, polokolonie, jsme již poukázali. Příkladem jiné formy závislosti je např. Argentina.

Schulze-Gaevernitz ve své práci o britském imperialismu píše: „Jižní Amerika a zejména Argentina je finančně natolik závislá na Londýnu, že je nutné ji označit téměř za anglickou obchodní kolonii“<sup>88</sup>. Kapitál, který Anglie umístila v Argentině, odhadoval Schilder podle zpráv rakousko-uherského konzula v Buenos Aires za rok 1909 na 8 3/4 miliardy franků. Můžeme si snadno představit, jak pevné spojení tím získává anglický finanční kapitál — i jeho věrná

---

<sup>86</sup> Vid' vyššie

<sup>87</sup> *Wahl*, La France aux colonies, cituje *Henri Russier*, Le Partage de l'Océanie, Paris 1905, p. 165.

<sup>88</sup> *Schulze-Gaevernitz*, Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des 20-ten Jahrhunderts, Leipzig 1906, s. 318. Totéž píše *Sartorius v. Waltershausen*, Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande, Berlin 1907, S. 46.

družka diplomacie — s argentinskou buržoazií, s představiteli celého hospodářského a politického života Argentiny.

Poněkud jinou formu finanční a diplomatické závislosti při zachování politické nezávislosti představuje Portugalsko. Portugalsko je samostatný svrchovaný stát, ale ve skutečnosti je už přes 200 let, od války o španělské dědictví (1701-1714), pod anglickým protektorátem. Anglie chránila Portugalsko a jeho koloniální državy, aby upevnila své vlastní pozice proti svým soupeřům, Španělsku a Francii. Za to Anglie získala obchodní výhody, lepší podmínky pro vývoz zboží a zejména pro vývoz kapitálu do Portugalska a jeho kolonií, možnost používat jeho přístavy a ostrovy, jeho telegrafní kabely aj. atd.<sup>89</sup> Takovéto vztahy existovaly mezi jednotlivými velkými a malými státy vždycky, avšak v období kapitalistického imperialismu se stávají všeobecným systémem, tvoří součást celkových vztahů „rozdělování světa“, a stávají se článkem řetězu v transakcích světového finančního kapitálu.

Abychom mohli uzavřít otázku rozdělení světa, musíme uvést ještě toto: O rozdělení světa se mluvílo koncem 19. a počátkem 20. století zcela otevřeně a jasně nejen v americké literatuře po španělsko-americké válce a v anglické literatuře po anglo-búrské válce, nejen v německé literatuře, která „žárlivě“ sledovala „britský imperialismus“. Také ve francouzské buržoazní literatuře se o tom mluvílo dost jasně a zevrubně, pokud je to z buržoazního hlediska vůbec možné. Odvoláváme se na historika Driaulta, který ve své knize Politické a sociální problémy koncem 19. století v kapitole o „velmocích a rozdělení světa“ napsal: „V posledních letech obsadily evropské a severoamerické mocnosti všechna volná území na světě s výjimkou Číny. Proto již došlo k několika konfliktům a přesunům vlivu, které jsou předzvěstí ještě mnohem strašnějších výbuchů v blízké budoucnosti. Je totiž třeba si pospíšet: národy, které se o sebe nepostaraly, riskují, že nikdy nedostanou svůj díl a že se nikdy nebudou moci podílet na obrovském vykořisťování světa, jež bude jedním z nejpodstatnějších jevů příštího (tj. 20.) století. Proto celou Evropu a Ameriku zachvátila v poslední době horečka koloniálních výbojů, ‚imperialismu‘, který je nejpozoruhodnějším charakteristickým rysem konce 19. století.“ a autor ještě dodal: „Při tomto dělení světa, při této šílené honbě za poklady země a za velkými trhy světa je relativní síla impérií založených v tomto 19. století v naprostém nepoměru k postavení, jež zaujímají v Evropě národy, které je založily. Mocnosti, které mají v Evropě převahu a rozhodují o jejich osudech, nemají tutéž převahu na celém světě. a jelikož koloniální moc a naděje ovládat dosud ještě neobjevená bohatství budou mít zřejmě zpětný vliv na relativní sílu evropských mocností, bude je otázka kolonií neboli ‚imperialismus‘, která již změnila politické poměry v samé Evropě, měnit stále více a více“<sup>90</sup>.

<sup>89</sup> Schilder, cit. dílo, sv. I, s. 160—161.

<sup>90</sup> J. E. Driault, Problèmes politiques et sociaux, Paris 1900, s. 299.

## VII. Imperialismus jako zvláštní stadium kapitalismu

Nyní se musíme pokusit dojít k nějakému závěru, shrnout to, co jsme už o imperialismu řekli. Imperialismus je výsledkem vývoje a přímým pokračováním základních vlastností kapitalismu obecně. Avšak kapitalismus se stal kapitalistickým imperialismem až na určitém, velmi vysokém stupni svého vývoje, kdy se některé základní vlastnosti kapitalismu začaly přeměňovat ve svůj protiklad, kdy se ve všech oblastech zformovaly a projevíly rysy přechodného období od kapitalismu k vyššímu společensko-ekonomickému zřízení. Ekonomicky je v tomto procesu nejdůležitější to, že kapitalistická volná konkurence byla nahrazena kapitalistickými monopoly. Volná konkurence je základní vlastností kapitalismu a zboží výroby vůbec. Monopol je přímým protikladem volné konkurence, avšak volná konkurence se před našimi zraky začala přeměňovat v monopol, neboť vytvářela velkovýrobu, vytlačovala malovýrobu, nahrazovala velké podniky ještě většími, stupňovala koncentraci výroby a kapitálu tak, že z ní vyrůstal a vyrůstá monopol: kartely, syndikáty, trusty a s nimi splývající kapitál přibližně deseti bank, disponujících miliardami. Zároveň však monopoly, vyrůstající z volné konkurence, konkurenci neodstraňují, nýbrž existují nad ní a vedle ní, čímž vyvolávají řadu mimořádně ostrých a příkrých rozporů, třenic a konfliktů. Monopol je přechod od kapitalismu k vyššímu řádu.

Kdyby bylo třeba definovat imperialismus co nejstručněji, museli bychom říci, že imperialismus je monopolistické stadium kapitalismu. Taková definice by obsahovala to nejdůležitější, neboť na jedné straně finanční kapitál je bankovním kapitálem několika největších monopolistických bank, který splynul s kapitálem monopolistických svazů průmyslníků, a na druhé straně rozdělení světa znamená přechod od koloniální politiky, která bez překážek proniká do oblastí neobsazených žádnou kapitalistickou mocností, ke koloniální politice monopolního ovládnutí území již zcela rozděleného světa.

Avšak příliš stručné definice, i když jsou vhodné k vystižení toho hlavního, přece jen nedostačují, jakmile je zapotřebí konkrétně z nich odvodit některé velmi podstatné znaky jevu, který má být definován. I když tedy nezapomínáme, že všechny definice obecně mají podmíněný a relativní význam, protože nikdy nemohou obsáhnout všestranné souvislosti jevu v jeho úplném vývoji, musíme zformulovat takovou definici imperialismu, která by zahrnovala těchto pět jeho základních znaků:

1. koncentrace výroby a kapitálu, která dosáhla tak vysokého stupně, že vytvořila monopoly, jež mají v hospodářském životě rozhodující úlohu;
2. splynutí bankovního kapitálu s průmyslovým a vznik finanční oligarchie na základě tohoto „finančního kapitálu“;
3. vývoz kapitálu na rozdíl od vývozu zboží nabývá neobyčejně velkého významu;
4. vznikají mezinárodní monopolistické svazy kapitalistů, které si rozdělují svět;
5. teritoriální rozdělení celého světa mezi největší kapitalistické mocnosti je ukončeno.

Imperialismus je kapitalismus v tom vývojovém stadiu, kdy monopoly a finanční kapitál získaly nadvládu, kdy vývoz kapitálu nabyl mimořádného významu, kdy mezinárodní trusty si začaly rozdělovat svět a kdy bylo dokončeno rozdělení celého území zeměkoule mezi největší kapitalistické státy.

Dále ještě uvidíme, že imperialismus může a musí být definován také jinak, máme-li na zřeteli nejenom základní, čistě ekonomické pojmy (na které se omezuje uvedená definice), nýbrž i historické místo tohoto stadia kapitalismu ve vztahu ke kapitalismu vůbec, anebo vztah mezi imperialismem a dvěma hlavními směry v dělnickém hnutí. Musíme hned konstatovat, že takto chápaný imperialismus je nesporně zvláštním vývojovým stadiem kapitalismu. Abychom čtenáři poskytli co nejdokonalejší představu o imperialismu, záměrně jsme se snažili citovat v co největší míře *buržoazní* ekonomy, kteří jsou nuceni přiznávat zcela nesporně zjištěná

fakta z novodobé kapitalistické ekonomiky. Proto jsme také uvedli podrobné statistické údaje, z nichž se každý může přesvědčit, do jaké míry vzrostl bankovní kapitál atd., v čem se vlastně projevuje přechod kvantity v kvalitu, přechod vyspělého kapitalismu v imperialismus. Rozhodně není třeba zdůrazňovat, že všechny hranice v přírodě i společnosti jsou relativní a pohyblivé, takže by bylo nesmyslné přít se například o to, v kterém roce nebo desetiletí se imperialismus „definitivně“ zformoval.

Přesto však budeme nuceni o definici imperialismu polemizovat, a to především s K. Kautským, hlavním marxistickým teoretikem období takzvané II. internacionály, tj. pětadvaceti let od roku 1889 do roku 1914. Základní myšlenky obsažené v naší definici imperialismu Kautsky odmítl zcela rozhodně roku 1915, a dokonce už v listopadu 1914, kdy prohlásil, že imperialismus nesmí být chápán jako „fáze“ nebo stupeň hospodářství, nýbrž jako politika, a to určitá politika, které finanční kapitál „dává přednost“, že imperialismus se nesmí „ztotožňovat“ se „soudobým kapitalismem“, že rozumíme-li imperialismem „všechny jevy soudobého kapitalismu“ — kartely, protekcionismus, vládu finančníků a koloniální politiku — vyústí otázka, zda je imperialismus pro kapitalismus nevyhnutelný, v „nejvulgárnější tautologii“, neboť pak je „imperialismus pochopitelně životní nezbytností pro kapitalismus“ atd. Myšlenku Kautského vyjádříme nej přesněji, ocitujeme-li jeho definici imperialismu, která je namířena přímo proti podstatě myšlenek, jež jsme vyložili (neboť námitky z tábora německých marxistů, kteří podobné myšlenky prosazovali mnoho let, jsou Kautskému dávno známy jako námitky určitého směru v marxismu).

Kautského definice zní:

„Imperialismus je produkt vysoce vyspělého průmyslového kapitalismu. Tkví ve snaze každého průmyslového kapitalistického národa připojit nebo podmanit si stále větší *agrární* (podtrženo Kautským) oblasti bez ohledu na to, které národy je obývají“<sup>91</sup>.

Tato definice je naprosto bezcenná, neboť jednostranně, tj. svévolně, vyzvedává pouze národnostní otázku (i když je sice nanejvýš důležitá jak sama o sobě, tak i ve vztahu k imperialismu), svévolně a *nesprávně* ji spojuje *jedině* s průmyslovým kapitálem v zemích, které anektují jiné národy, a stejně svévolně a *nesprávně* zdůrazňuje anexi agrárních oblastí.

Imperialismus je snaha o anexe — v tom tkví *politická* část Kautského definice. Je správná, avšak velmi kusá, neboť politicky je imperialismus vůbec snaha o násilí a reakci. Nás však zde zajímá *ekonomická* stránka věci, kterou do své definice zahrnul *sám* Kautsky. Nepřesnosti v Kautského definici bijí do očí. Pro imperialismus je přece příznačný *nikoli* průmyslový kapitál, *nýbrž* kapitál finanční. Ne náhodou právě ve Francii neobyčejně rychlý rozvoj *finančního* kapitálu při současném oslabení kapitálu průmyslového způsobil, že od osmdesátých let minulého století mimořádně zesílila anexní (koloniální) politika. Pro imperialismus je příznačná právě snaha anektovat *nejen* agrární oblasti, nýbrž i oblasti průmyslově nejvyspělejší (Německo mělo záslusk na Belgii, Francie na Lotrinsko), neboť za prvé, ukončené rozdělení světa nutí při *znovurozdělování* sáhnout po *kerémkoli* území. Za druhé, podstatným znakem imperialismu je soupeření několika velmocí o hegemonii, tj. snaha uchvátit území ani ne tak přímo pro sebe jako proto, aby oslabily odpůrce a podlomily *jeho* hegemonii (Belgie je pro Německo mimořádně důležitá jako opěrný bod proti Anglii; Bagdád pro Anglii jako opěrný bod proti Německu atd.).

Kautsky se odvolává zejména a nejednou — na Angličany, kteří prý dodali termínu imperialismus ryze politický význam v tom smyslu jako on sám. Podívejme se do díla Angličana Hobsona Imperialismus, které vyšlo roku 1902 a dočteme se v něm:

---

<sup>91</sup> Die Neue Zeit, 1914, 2 (32. ročník) z 11. září 1914, s. 909. Srov. 1915, 2, s. 107n.

„Nový imperialismus se liší od starého imperialismu za prvé tím, že ambice jednoho vzrůstajícího se impéria nahrazuje teorií a praxí vzájemně soupeřících impérií, z nichž každé je motivováno stejnou tužbou po politické expanzi a obchodním prospěchu; za druhé tím, že finanční zájmy nebo zájmy týkající se umístění kapitálu převládají nad zájmy obchodními“<sup>92</sup>.

Vidíme, že fakticky Kautsky absolutně nemá pravdu, odvolává-li se obecně na Angličany (mohl by se odvolat nanejvýš na anglické vulgární imperialisty nebo přímé apologety imperialismu). A tak Kautsky sice tvrdí, že i nadále hájí marxismus, ve skutečnosti však dělá krok zpátky ve srovnání se *sociálliberálem* Hobsonem, který *správněji* bere v úvahu dvě „historicky konkrétní“ (Kautsky ve své definici právě přezírá historickou konkrétnost!) zvláštnosti soudobého imperialismu: 1. konkurenci *několika* imperialismů a 2. dominující postavení finančníka nad obchodníkem. Vyzdvihuje-li se však především, že průmyslová země anektuje agrární zemi, zdůrazňuje se tím vedoucí úloha obchodníka.

Kautského definice je nejen nesprávná a nemarxistická. Je základem celého systému názorů, které jsou v úplném rozporu s marxistickou teorií i marxistickou praxí, o čemž ještě budeme mluvit. Naprosto neseriózní je Kautského slovíčkaření, spor o to, zda má být novodobý stupeň kapitalismu nazván imperialismem nebo stupněm finančního kapitálu. Nazývejte si jej jak chcete, to je lhostejné. Podstata věci je v tom, že Kautsky odtrhuje politiku imperialismu od jeho ekonomiky, anexe vysvětluje jako politiku „preferovanou“ finančním kapitálem a staví proti ní jinou možnou buržoazní politiku, uskutečnitelnou prý na stejné základně finančního kapitálu. Z toho vyplývá, že monopoly v ekonomice jsou slučitelné s nemonopolistickým, nenásilným, nevybojným postupem v politice. Z toho vyplývá, že teritoriální rozdělení světa, které bylo dokončeno právě v období finančního kapitálu a určuje specifický charakter nynějších forem soupeření mezi největšími kapitalistickými státy, je slučitelné s neimperialistickou politikou. Výsledkem je zastírání a zahlazování stěžejních rozporů posledního stupně kapitalismu místo odhalování jejich hloubky, výsledkem je buržoazní reformismus místo marxismu.

Kautsky polemizuje s německým apologetou imperialismu a anexí Cunowem, který neomaleně a cynicky usuzuje: imperialismus je soudobý kapitalismus; rozvoj kapitalismu je nevyhnutelný a pokrokový; imperialismus je tedy pokrokový; před imperialismem je tedy nutné se zbožně klanět a velebit ho! Připomíná to karikaturu, na níž se naši narodníci v letech 1894-1895 vysmívali názorům ruských marxistů: pokládají-li marxisté kapitalismus v Rusku za nevyhnutelný a pokrokový, ať si otevřou krčmu a začnou ho tam pěstovat. Kautsky oponuje Cunowovi: Ne, imperialismus není soudobým kapitalismem, nýbrž je jen jednou z forem politiky soudobého kapitalismu, a my můžeme a musíme potírat tuto politiku, bojovat proti imperialismu, proti anexím atd.

Námítka se zdá zcela přijatelná, ale ve skutečnosti je to rafinovanější a zastřenější (a proto nebezpečnější) hlásání smíru s imperialismem, neboť „boj“ proti politice trustů a bank, který se nedotýká základů ekonomiky trustů a bank, vede jen k buržoaznímu reformismu a pacifismu, ke zbožným a nevinným přáním. Odhlédnout od existujících rozporů, zapomenout na nejdůležitější z nich místo toho, aby byla odhalena celá jejich hloubka, to je Kautského teorie, která nemá s marxismem nic společného. a taková „teorie“ pochopitelně slouží výhradně obhajobě myšlenky jednoty s Cunowem!

„Z ryze ekonomického hlediska,“ píše Kautsky, „není vyloučeno, že kapitalismus projde ještě další novou fází, kdy se politika kartelů přenesení do zahraniční politiky, fází ultraimperialismu“<sup>93</sup>, tj. superimperialismu, kdy se imperialismy celého světa místo vzájemného boje spojí, fází, kdy

<sup>92</sup> Hobson, Imperialism, London 1902, p. 324.

<sup>93</sup> Die Neue Zeit 2 (32. ročník) 11. září 1914, s. 921. Srov. 1915, 2 s. 107.



za kapitalismu přestanou války, fází „společného vykořisťování světa mezinárodně spojeným finančním kapitálem“<sup>94</sup>.

Touto „teorií ultraimperialismu“ se budeme muset zabývat ještě později, abychom podrobně ukázali, jak se naprosto a definitivně rozchází s marxismem. Nejdříve však musíme podle celkové osnovy této studie prozkoumat přesné ekonomické údaje o této otázce. Je „ultraimperialismus“ „z ryze ekonomického hlediska“ možný, anebo je to ultranesmysl?

Rozumíme-li ryze ekonomickým hlediskem „ryzí“ abstrakci, můžeme vše, co se dá říci, shrnout do teze: vývoj směřuje k monopolům, tedy k jedinému světovému monopolu, k jedinému světovému trastu. To je nesporné, avšak také naprosto bezobsažné stejně jako konstatování, že „vývoj směřuje“ k výrobě potravin v laboratořích. V tomto smyslu je „teorie“ ultraimperialismu stejný nesmysl, jakým by byla „teorie ultrazemědělství“.

Mluvíme-li však o „ryze ekonomických“ podmínkách období finančního kapitálu jako o historicky konkrétním období z počátku 20. století, pak na mrtvé abstrakce „ultraimperialismu“ (které slouží výlučně tomu nejreakčnějšímu cíli: mají odvrátit pozornost od hloubky *existujících* rozporů) nejlépe odpovíme, když je budeme konfrontovat s konkrétní ekonomickou skutečností soudobého světového hospodářství. Bezobsažné řeči Kautského o ultraimperialismu podporují mimo jiné hluboce nesprávnou myšlenku, která žene vodu na mlýn apologetům imperialismu, myšlenku, že prý nadvláda finančního kapitálu oslabuje nerovnoměrnosti a rozpory uvnitř světového hospodářství, ačkoli je ve skutečnosti *zesiluje*.

R. Calwer se ve své nevelké knížce Úvod do světového hospodářství<sup>95</sup> pokusil shrnout nejdůležitější ryze ekonomické údaje, podle nichž si lze udělat konkrétní představu o vzájemných vztazích uvnitř světového hospodářství na rozhraní 19. a 20. století. Dělí svět na pět „hlavních hospodářských oblastí“: na oblast 1. středoevropskou (celá Evropa kromě Ruska a Anglie); 2. britskou; 3. ruskou; 4. východoasijskou a 5. americkou. Přitom kolonie zařazuje do „oblastí“ těch států, kterým patří, a „ponechává stranou“ několik málo zemí nezařazených do žádné oblasti např. Persii, Afghánistán a Arábii v Asii, Maroko a Habeš v Africe apod.

Calwerovy ekonomické údaje o těchto oblastech uvádíme ve zkrácené podobě:

Hlavní hospodářské oblasti světa	Rozloha (v mil. km <sup>2</sup> )	Obyv. (v mil.)	Doprava		Obchod Dovoz a vývoz úhrnem (v mil. marek)	Průmysl		
			Železnice (v tis. km)	Obchodní lodstvo (v mil. tun)		Těžba kamenného uhlí (v mil. tun)	Výroba surového železa (v mil. tun)	Počet vřeten v bavln. průmyslu (v mil.)
středoevropská	27,6 (23,6) <sup>96</sup>	388 (146)	204	8	41	251	15	26
britská	28,9 (28,6)	398 (355)	140	11	25	249	9	51
ruská	22	131	63	1	3	16	3	7
východoasijská	12	389	8	1	2	8	0,02	2
americká	30	140	379	6	14	245	14	19

Vidíme zde tři oblasti s vysoce vyspělým kapitalismem (silný rozvoj jak dopravy, tak obchodu a průmyslu): oblast středoevropskou, britskou a americkou. V nich jsou tři státy

<sup>94</sup> Die Neue Zeit 1, 30. dubna 1915, s. 144.

<sup>95</sup> R. Calwer, Einführung in die Weltwirtschaft, Berlin 1906.

<sup>96</sup> V závorkách rozloha a počet obyvatel kolonií.

ovládající svět: Německo, Anglie a Spojené státy. Imperialistické soupeření a boj mezi nimi se krajně zosťrujú tím, že Německo má jen nevýznamnou oblast a málo kolónií; utvoření „střední Evropy“ je budoucností, o níž se urputně bojuje. Dosud je pro celou Evropu příznačná politická rozdrobenost. V britské a americké oblasti je naopak velmi vysoká politická koncentrace, avšak je tu obrovský nepoměr mezi rozsáhlými kolóniemi britské oblasti a nevýznamnými kolóniemi oblasti americké. V kolóniích se však kapitalismus teprve začíná vyvíjet. Boj o Jižní Ameriku se stále zosťrujú.

Ve dvou oblastech, ruské a východoasijské, je kapitalismus vyvinut slabě. V ruské oblasti je hustota obyvatelstva velmi nízká, ve východoasijské velmi vysoká; v ruské oblasti je velká politická koncentrace, ve východoasijské vůbec neexistuje. Dělení Číny teprve začalo a boj o ni mezi Japonskem, Spojenými státy atd. se stále více zosťrujú.

Porovnejte s touto skutečností — s neobyčejně rozmanitými ekonomickými a politickými podmínkami, s mimořádně nerovnoměrným tempem rozvoje různých zemí apod., s urputným bojem mezi imperialistickými státy — Kautského naivní báchorku o „pokojném“ ultraimperialismu. Není to reakční pokus vylekaného maloměšťáka schovat se před hroživou skutečností? Cožpak nám mezinárodní kartely, v nichž Kautsky vidí zárodky „ultraimperialismu“ (stejně tak by bylo „možné“ prohlásit výrobu tabletek v laboratoři za zárodek ultrazemědělství), neposkytují příklad, jak je dělen a *znovurozdělován* svět, jak se přechází od dělení v podmínkách míru k dělení ozbrojenou silou a naopak? Cožpak americký a jiný finanční kapitál, který pokojně rozdělil celý svět, za účasti Německa, řekněme, v mezinárodním kolejnicovém syndikátu nebo v mezinárodním trastu obchodní lodní dopravy, *nerozděluje* dnes svět znovu na základě nového poměru sil, jenž se tak rozhodně mění, nikoli mírovou cestou?

Finanční kapitál a trasty nezmenšují, ale zvětšují rozdíly v tempu rozvoje různých oblastí světového hospodářství. a jakmile se jednou poměr sil změnil, jak jinak mohou být za *kapitalismu* vyřešeny rozpory než *silou*? Velmi přesné údaje o rozdílném tempu rozvoje kapitalismu a finančního kapitálu v celém světovém hospodářství poskytuje statistika železnic<sup>97</sup>. V posledních desetiletích imperialistického vývoje se délka železniční sítě změnila takto:

Železniční síť (v tisících km)									
	1840			1913			příbytek		
Evropa	224			346			+ 122		
Spojené státy americké	268			411			+ 143		
Všechny kolonie	82	}	125	210	}	347	+ 128	}	+ 222
Nezávislé a polozávislé státy Asie a Ameriky	43			137			+ 94		
<b>Celkem</b>	<b>617</b>			<b>1104</b>					

Nejrychleji se tedy železniční síť rozšiřovala v kolóniích a v nezávislých (a polozávislých) asijských a amerických státech. Je známo, že finanční kapitál čtyř či pěti největších kapitalistických států tam kraluje a vládne neomezeně. 200 000 km nových železnic v kolóniích a jiných asijských a amerických zemích představuje přes 40 miliard marek

<sup>97</sup> Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1915; Archiv für Eisenbahnwesen, 1892; méně významné podrobnosti o rozdělení železnic mezi kolóniemi různých zemí za rok 1890 bylo nutné přibližně odhadnout.

nově a za mimořádně výhodných podmínek investovaného kapitálu, s mimořádnými zárukami rentability a výnosnými objednávkami pro ocelárny aj. atd.

Nejrychleji se vyvíjí kapitalismus v koloniích a zámořských zemích. Mezi nimi vznikají nové imperialistické mocnosti (Japonsko). Boj mezi světovými imperialismy se zostřuje. Roste daň, kterou odčerpává finanční kapitál ze zvlášť ziskových koloniálních a zámořských podniků. Při dělení této „kořisti“ připadá mimořádně vysoký podíl zemím, které nejsou vždy na prvním místě, pokud jde o tempo rozvoje výrobních sil. V největších státech spolu s jejich koloniemi činila délka železnic:

	<i>(v tisících km)</i>		
	<b>1890</b>	<b>1913</b>	
Spojené státy	268	413	+ 145
Britské impérium	107	208	+ 101
Rusko	32	78	+ 46
Německo	43	68	+ 25
Francie	41	63	+ 22
<b><i>Celkem železniční síť 5 velmocí</i></b>	<b>491</b>	<b>830</b>	<b>+ 339</b>

Asi 80 % celkové délky železnic je tedy soustředěno v rukou pěti největších mocností. Koncentrace vlastnictví těchto železnic, koncentrace finančního kapitálu je však neporovnatelně větší, neboť např. anglickým a francouzským milionářům patří velká část akcií a obligací amerických, ruských a jiných železnic.

Anglie rozšířila díky svým koloniím „svou“ železniční síť o 100 000 km, tj. čtyřikrát více než Německo. Přitom však je všeobecně známo, že v této době rostly výrobní síly Německa, a zejména těžba kamenného uhlí a výroba surového železa, mnohem rychleji než v Anglii, o Francii a Rusku už ani nemluvě. Roku 1892 vyrobilo Německo 4,9 miliónu tun surového železa, zatímco Anglie 6,8 miliónu; roku 1912 už však vyrobilo 17,6 miliónu a Anglie 9,0 miliónu, což znamená obrovský předstih před Anglií!<sup>98</sup> Vzniká otázka, jak jinak než válkou mohl být *za kapitalismu* odstraněn nepoměr mezi rozvojem výrobních sil a akumulací kapitálu na jedné straně a mezi rozdělením kolonií a „sfér vlivu“ finančního kapitálu na druhé straně?

<sup>98</sup> Srovnej také *Edgar Crammond*, *The Economic Relations of the British and German Empires* v *Journal of the Royal Statistical Society*, 1914, July, pp. 777.

## VIII. Parazitismus a zahánění kapitalismu

Nyní se musíme zabývat ještě jednou velmi důležitou stránkou imperialismu, které se ve většině úvah na toto téma obvykle nepřikládá patřičný význam. Jedním z nedostatků marxisty Hilferdinga je, že v tomto ohledu udělal ve srovnání s nemarxistou Hobsonem krok zpátky. Máme na mysli parazitismus, který je pro imperialismus příznačný.

Jak jsme viděli, nejhlubším ekonomickým základem imperialismu je monopol. Je to monopol kapitalistický, tedy monopol, který vyrostl z kapitalismu a existuje ve všeobecných podmínkách kapitalismu, zboží výroby a konkurence a je v trvalém a neřešitelném rozporu s těmito všeobecnými podmínkami. Přesto však jako každý monopol vyvolává i tento nevyhnutelně tendenci ke stagnaci a zahánění. Pokud jsou zaváděny, byť i dočasně, monopolní ceny, potud do jisté míry mizí podněty pro technický, a tedy i jakýkoli jiný pokrok a pro postup vpřed; potud také vyvstává ekonomická možnost uměle brzdit technický pokrok. Příklad: V Americe vynalezl jistý Owens stroj na výrobu lahví, který v tomto odvětví znamená převrat. Německý kartel výrobců lahví skupuje Owensovy patenty, ukládá je do šuplíku a zabraňuje jejich využití. Ovšem, monopol za kapitalismu nemůže nikdy úplně a na velmi dlouhou dobu odstranit konkurenci na světovém trhu (to je ostatně jeden z důvodů, proč je teorie ultraimperialismu nesmyslná). Možnost snižovat výrobní náklady a zvyšovat zisky zaváděním technických zdokonalení vede pochopitelně k zavádění novinek. Ale *tendence* k stagnaci a zahánění, která je monopolu vlastní, působí nadále a v jednotlivých průmyslových odvětvích i v jednotlivých zemích získává na určitou dobu převahu.

Monopolní ovládnutí zvláště rozsáhlých, bohatých nebo výhodně položených kolonií působí stejně.

Dále. Imperialismus znamená nesmírné nahromadění peněžního kapitálu v několika málo zemích; tento kapitál dosahuje, jak jsme viděli, 100-150 miliard franků v cenných papírech. Proto neobyčejně roste třída, či lépe řečeno vrstva rentiérů, tj. lidí, kteří žijí ze „stříhání kupónů“, kteří se vůbec nepodílejí na žádné činnosti jakéhokoli podniku a jejichž zaměstnáním je zahálka. Vývoz kapitálu, jeden z nejpodstatnějších ekonomických základů imperialismu, ještě více prohlubuje tuto dokonalou izolovanost vrstvy rentiérů od výroby a vtiskuje pečeť parazitismu celé zemi, žijící z vykořisťování práce několika zámořských zemí a kolonií.

Hobson píše: „V roce 1893 představoval britský kapitál investovaný v zahraničí asi 15 % celkového bohatství Spojeného království“<sup>99</sup>. Připomínáme, že do roku 1915 tento kapitál vzrostl přibližně dvaapůlkrát. „Agresivní imperialismus,“ čteme dále u Hobsona, „který přijde tak draho poplatníkům a má tak malý význam pro průmyslníka i obchodníka... je zdrojem velkých zisků pro kapitalistu, jenž hledá pro svůj kapitál umístění“ (tento pojem se v angličtině vyjadřuje jedním slovem „investor“ — „umístňovatel“, rentiér)... „Uhrnný roční důchod, který Velká Británie pobírá z celého svého zahraničního a koloniálního obchodu, dovozu a vývozu, odhaduje statistik Giffen pro rok 1899 na 18 miliónů liber šterlinků (asi 170 miliónů rublů), přičemž počítá 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> % z celého obratu, který činí 800 miliónů liber šterlinků.“ I když je to velká suma, nemůže vysvětlit agresivní imperialismus Velké Británie. Vysvětluje jej spíše suma 90-100 miliónů liber šterlinků, která představuje důchod z „vloženého“ kapitálu, důchod vrstvy rentiérů.

V „nejobchodnější“ zemi světa je důchod rentiérů *pětkrát* vyšší než důchod ze zahraničního obchodu! V tom je podstata imperialismu a imperialistického parazitismu.

Pojem „rentiérský stát“ (Rentnerstaat) čili lichvářský stát se proto začíná v ekonomické literatuře o imperialismu všeobecně používat. Svět se rozdělil na hrstku lichvářských států a na

---

<sup>99</sup> Srov. Hobson, s. 59, 62.

obrovskou většinu dlužnických států. Schulze-Gaevernitz píše: „Kapitál umístěný v zahraničí je umístěn především v zemích politicky závislých nebo spojeneckých: Anglie poskytuje půjčky Egyptu, Japonsku, Číně a Jižní Americe. Její válečné loďstvo zde hraje v krajním případě úlohu soudního vykonavatele. Politická moc chrání Anglii před rozhořčením dlužníků“<sup>100</sup>. Sartorius von Waltershausen v práci *Národohospodářský systém umístování kapitálu v zahraničí* uvádí jako vzor „rentiérského státu“ Holandsko a poukazuje na to, že se takovými státy nyní stávají Anglie a Francie<sup>101</sup>. Schilder uvádí, že pět průmyslových států, a to Anglie, Francie, Německo, Belgie a Švýcarsko, jsou „státy vysloveně věřitelské“. Holandsko k nim nezařazuje jen proto, že je „málo průmyslové“<sup>102</sup>. Spojené státy jsou věžitelem jen pro americké země.

„Anglie,“ píše Schulze-Gaevernitz, „se pomalu mění z průmyslového státu ve stát věřitelský. I když průmyslová výroba a vývoz průmyslových výrobků absolutně vzrůstá, v celém národním hospodářství vzrůstá relativní význam důchodů z úroků a dividend a zisků z emisních, komisionářských a spekuláčních obchodů. Podle mého názoru je právě tento fakt ekonomickým základem imperialistického rozmachu. Věřitel je s dlužníkem spjat pevněji než prodávající s kupujícím“<sup>103</sup>. O Německu napsal roku 1911 vydavatel berlínského časopisu *Die Bank* A. Lansburgh v článku *Německý rentiérský stát* toto: „V Německu se rádi vysmívají touze stát se rentiérem, kterou lze pozorovat ve Francii. Zapomínají však přitom, že pokud jde o buržoazii, podobají se poměry v Německu stále více poměrům ve Francii“<sup>104</sup>.

Rentérský stát je stát parazitního, zahnívajícího kapitalismu a tato okolnost se nezbytně odráží jak ve všech sociálních a politických podmínkách všech těchto zemí, tak zejména ve dvou hlavních směrech v dělnickém hnutí. Abychom to ukázali co nejnázorněji, dáme slovo Hobsonovi, který je tím „nejdůvěryhodnějším“ svědkem, neboť nemůže být podezříván, že by stranil „marxistické ortodoxnosti“, a kromě toho je Angličan, dobře obeznámený s poměry v zemi, která má největší kolonie a finanční kapitál, i největší zkušenosti s imperialismem.

Hobson pod čerstvým dojmem anglo-búrské války vylíčil, jak je imperialismus spjat se zájmy „finančníků“, jak rostou jejich zisky z objednávek, dodávek apod., a napsal: „Řídící silou této jasně parazitní politiky jsou kapitalisté, ale tytéž pohnutky působí i na jisté skupiny dělnictva. V mnoha městech jsou nejdůležitější průmyslová odvětví závislá na vládních objednávkách; imperialismus ve střediscích těžkého a loďařského průmyslu závisí v nemalé míře na této skutečnosti.“ Podle autorova názoru oslabovaly sílu starých impérií okolnosti dvojího druhu: 1. „ekonomický parazitismus“ a 2. formování vojsk z příslušníků závislých národů. „Je to v první řadě ekonomický parazitismus, na který si impéria zvykla; vládnoucí stát využíval svých provincií, kolonií a držav k obohacení své vládnoucí třídy a ke korumpování svých nižších tříd, aby se nebouřily.“ a my dodáváme: Aby tato korupce, bez ohledu na formu, byla hospodářsky možná, je nezbytný monopolně vysoký zisk.

O druhé okolnosti Hobson píše: „Jedním z nejpodivnějších symptomů zaslepenosti imperialismu je bezstarostnost, s jakou se Velká Británie, Francie a jiné imperialistické národy daly na tuto cestu. Velká Británie zašla ze všech nejdále. Většinu bitev, ve kterých jsme dobyli svou indickou říši, svedla naše vojska složená z domorodců; v Indii stejně jako později v Egyptě byly postaveny velké armády, jimž velí Britové; téměř všechny války spojené s pokořením Afriky, s výjimkou její jižní části, vybojovali pro nás domorodci.

Perspektiva rozdělení Číny vede Hobsona k této ekonomické úvaze: „Větší část západní Evropy by pak mohla nabýt tvářnosti a charakteru některých dnešních částí těchto zemí: jižní

<sup>100</sup> Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus*, s. 320 aj.

<sup>101</sup> Sartorius von Waltershausen, *Das volkswirtschaftliche System etc.*, Berlin 1907, Buch IV.

<sup>102</sup> Schilder, s. 393.

<sup>103</sup> Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus*, s. 122.

<sup>104</sup> *Die Bank*, 1911, 1, s. 10—11.

Anglie, Riviéry a těch krajů v Itálii a Švýcarsku, které jsou nejvíce navštěvovány turisty a obydleny boháči. To znamená: žila by tam hrstka zámožných aristokratů pobírajících dividendy a renty z Dálného východu, poněkud početnější skupina odborného personálu a obchodníků a větší počet domácího služebnictva a dělníků zaměstnaných v dopravě a ve zpracovatelském průmyslu. Nejdůležitější průmyslová odvětví by pak zmizela a potraviny a polotovary denní spotřeby by plynuly jako tribut z Asie a Afriky.“ „Takové možnosti v sobě skrývá širší svazek západních států, evropská federace velmocí: taková federace by nejen nepodporovala světovou civilizaci, ale mohla by znamenat nesmírné nebezpečí západního parazitismu: vznik skupiny vyspělých průmyslových národů, jejichž vyšší třídy by pobíraly nesmírné tributy z Asie a Afriky a z těchto tributů by udržovaly velké zkrácené masy úředníků a služebnictva, které by už nevyráběly zemědělské a průmyslové výrobky denní spotřeby, nýbrž by vykonávaly osobní služby nebo pracovaly v průmyslu druhého řádu pod kontrolou nové finanční aristokracie. Ti, kteří jsou ochotni odbýt takovou teorii“ (bylo by třeba říci perspektivu) „mávnutím ruky jako teorii nezasluhující pozornosti, by se měli zamyslet nad hospodářskými a sociálními poměry v těch krajích dnešní jižní Anglie, které se již octly v této situaci. Necht' si představit, jak nesmírně by se mohl rozšířit tento systém, kdyby Čína byla podrobena hospodářské kontrole takových skupin finančníků, ‚investorů kapitálu‘ a jejich politických, obchodních a průmyslových úředníků, kteří by ždímalí zisky z potenciálně největšího rezervoáru, jaký kdy znal svět, aby pak tyto zisky byly spotřebovány v Evropě. Situace je sice příliš složitá, hru světových sil lze příliš těžko předvídat, než aby bylo možné s velkou pravděpodobností vyslovit tuto nebo kteroukoli jinou předpověď budoucího vývoje jen v jednom směru. Avšak vlivy, které dnes ovládají imperialismus západní Evropy, spějí tímto směrem, a nenarazí-li na odpor, nebudou-li obráceny jinam, povedou právě k takovým koncům“<sup>105</sup>.

Autor má naprostou pravdu: *kdyby* síly imperialismu nenarazily na odpor, vedly by právě k takovému výsledku. Význam „Spojených států evropských“ za situace, v níž se nyní nachází imperialismus, je zde posuzován správně. Bylo by třeba jen dodat, že *také uvnitř* dělnického hnutí oportunisté, kteří nyní dočasně zvítězili ve většině zemí, „působí“ systematicky a vytrvale právě v tomto směru. Imperialismus, který znamená rozdělení světa a vykořisťování nejenom Číny, který znamená monopolně vysoké zisky pro hrstku nejbohatších zemí, vytváří ekonomickou možnost korumpování horních vrstev proletariátu, a tím živí, formuje a posiluje oportunismus. Nesmíme však přitom zapomínat na síly, které působí proti imperialismu a zejména proti oportunismu a které pochopitelně sociálliberal Hobson vidět nemůže.

Německý oportunista Gerhard Hildebrand, jenž byl svého času vyloučen ze strany za obhajování imperialismu a dnes by mohl být vůdcem takzvané „sociálně demokratické“ strany Německa, výtečně doplňuje Hobsona, neboť propaguje „Spojené státy západní Evropy“ (bez Ruska), v zájmu „společných“ akcí... proti africkým černochem, proti „velkému islámskému hnutí“, v zájmu vybudování „silného vojska a loďstva“ proti „japonsko-čínské koalici“<sup>106</sup> apod.

Popis „britského imperialismu“ v knize Schulzeho-Gaevernitze nám ukazuje tytéž rysy parazitismu. Národní důchod Anglie se od roku 1865 do roku 1898 přibližně zdvojnásobil, kdežto důchod plynoucí „ze zahraničí“ vzrostl za stejné období *devítinásobně*. Je-li možné považovat za „zásluhu“ imperialismu, že „vychoval černocho k práci“ (bez donucení to nejde...), spočívá „nebezpečí“ imperialismu v tom, že „Evropa přesune tělesnou práci zpočátku práci v zemědělství a hornictví, a potom také těžší práci v průmyslu — na bedra barevného obyvatelstva a sama se spokojí s úlohou rentiéra, čímž možná připraví ekonomickou a pak i politickou emancipaci barevných ras“.

<sup>105</sup> Srov. Hobson, s. 103, 105, 144, 335, 386

<sup>106</sup> *Gerhard Hildebrand, Die Erschütterung der Industriegherrschaft und des Industriesozialismus, 1910, s. 229n.*

V Anglii je stále více půdy odnímáno zemědělské výrobě a slouží sportu a zábavě boháčů. O Skotsku, tomto nejaristokratičtějším kraji honitby a jiných sportů, se říká, že „žije ze své minulosti a z pana Carnegieho“ (amerického multimilionáře). Jenom na koňské dostihy a na hony na lišky vydává Anglie ročně 14 milionů liber šterlinků (asi 130 milionů rublů). V Anglii je přibližně milion rentiérů. Podíl produktivního obyvatelstva klesá:

	Obyvatelstvo Anglie celkem	Počet dělníků v hlavních průmyslových odvětvích	Podíl z celkového počtu obyvatelstva
	(v milionech)		
1851	17,9	4,1	23 %
1901	32,5	4,9	15 %

Když buržoazní vědec zkoumající „britský imperialismus z počátku 20. století“ mluví o anglické dělnické třídě, musí soustavně rozlišovat mezi „horní vrstvou“ dělníků a „vlastní proletářskou nižší vrstvou“. Z horní vrstvy se rekrutuje většina členů družstev a odborových organizací, sportovních klubů a četných náboženských sekt. Její úrovni je přizpůsobeno volební právo, které je v Anglii „stále ještě natolik omezené, že vylučuje vlastní proletářskou nižší vrstvu“!! Aby bylo možné ukázat postavení anglické dělnické třídy v lepším světle, hovoří se obvykle jen o této horní vrstvě tvořící *menšinu* proletariátu: např. „nezaměstnanost se převážně týká Londýna a proletářské nižší vrstvy, kterou politikové berou málo v úvahu...“<sup>107</sup> Bylo třeba říci: se kterou málo počítají buržoazní politikáři i „socialističtí“ oportunisté.

K specifickým rysům imperialismu, které souvisí s vylíčeným okruhem jevů, patří pokles vystěhovalectví z imperialistických zemí a vzestup přistěhovalectví (příliv dělníků na práci i přesídlování) do těchto zemí ze zemí zaostalejších, kde jsou nižší mzdy. Vystěhovalectví z Anglie, jak zjišťuje Hobson, od roku 1884 klesá: roku 1884 se vystěhovalo 242 000 osob a roku 1900 169 000. Vystěhovalectví z Německa dosáhlo vrcholu v desetiletí 1881-1890, a to 1 453 000 osob, ve dvou následujících desetiletích kleslo na 544 000 a 341 000 osob. Zato vzrůstal počet dělníků přicházejících do Německa z Rakouska, Itálie, Ruska a dalších zemí. Podle sčítání z roku 1907 bylo v Německu 1 342 294 cizinců, z toho 440 800 průmyslových dělníků a 257 329 zemědělských dělníků<sup>108</sup>. Ve Francii jsou dělníci zaměstnaní v důlním průmyslu „převážně“ cizinci: Poláci, Italové a Španělé<sup>109</sup>. Ve Spojených státech jsou přistěhovanci z východní a jižní Evropy zaměstnáváni na nejhůře placených místech, kdežto z amerických dělníků se rekrutuje největší procento dozorců a nejlépe placených dělníků<sup>110</sup>. Imperialismus má tendenci vytvořit také mezi dělníky privilegované kategorie a oddělovat je od širokých mas proletariátu.

Nutno poznamenat, že v Anglii se tendence imperialismu tříštit dělnictvo, posilovat mezi ním oportunismus a způsobovat dočasný rozklad dělnického hnutí objevila dávno před koncem 19. století a začátkem 20. století. Dva důležité znaky imperialismu se totiž projevovaly v Anglii již od poloviny 19. století: obrovské koloniální državy a monopolní postavení na světovém trhu. Marx a Engels po několik desetiletí systematicky zkoumali, jak souvisí oportunismus v dělnickém hnutí se specifickými imperialistickými rysy anglického kapitalismu. Engels např. napsal 7. října 1858 Marxovi: „Anglický proletariát je fakticky čím dál buržoaznější, takže patrně tento národ ze všech národů neburžoaznější to chce nakonec přivést až tak daleko, že bude mít vedle buržoazie buržoazní aristokracii a buržoazní proletariát. U národa, který vykořisťuje celý svět, je to ovšem do určité míry odůvodněné.“ Téměř o čtvrtstoletí později, v dopisu z 11. srpna 1881, mluví Engels o oněch „nejhorších tradeunionech v Anglii, jež se

<sup>107</sup> Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus*, s. 301.

<sup>108</sup> Statistik des Deutschen Reichs, Bd. 211.

<sup>109</sup> Henger, *Die Kapitalsanlage der Französer*, Stuttgart 1913.

<sup>110</sup> Hourwich, *Immigration and Labor*, New York 1913.

dají vést lidmi zaprodanými buržoazii nebo přinejmenším placenými buržoazií“. a v dopisu Kautskému z 12. září 1882 Engels psal „Ptáte se mne, co si angličtí dělníci myslí o koloniální politice? No přesně totéž, co si myslí o politice vůbec. Vždyť tady není žádná dělnická strana, jsou tu jen konzervativci a liberální radikálové a dělníci se čile přiživují na anglickém monopolu na světovém trhu a v koloniích“<sup>111</sup> (totéž říká Engels i v předmluvě k druhému vydání Postavení dělnické třídy v Anglii, 1892).

Zde jsou jasně vypočítány příčiny i následky. Příčiny: 1. vykořisťování celého světa touto zemí; 2. její monopolní postavení na světovém trhu; 3. její koloniální monopol. Následky: 1. zburžoaznění části anglického proletariátu; 2. část proletariátu se dává vést lidmi zaprodanými buržoazii či přinejmenším placenými buržoazií. Imperialismus na počátku 20. století ukončil rozdělení světa mezi hrstku států, z nichž každý nyní vykořisťuje (v tom smyslu, že z ní čerpá mimořádné zisky) o málo menší část „celého světa“ než Anglie v roce 1858; každý z nich zaujímá na světovém trhu monopolní postavení díky trustům, kartelům, finančnímu kapitálu a vztahům věřitele k dlužníkovi; každý má do jisté míry koloniální monopol (viděli jsme, že ze 75 miliónů km<sup>2</sup> rozlohy *všech* kolonií na světě je 65 miliónů, tj. 86 %, soustředěno v rukou šesti mocností; 61 miliónů, tj. 81 %, je soustředěno v rukou tří mocností).

Pro současnou situaci jsou příznačné takové ekonomické politické podmínky, které nutně zostřily nesmiřitelný rozpor mezi oportunistem a mezi obecnými a základními zájmy dělnického hnutí; imperialismus se vyvinul ze svých prvopočátků ve vládnoucí systém; kapitalistické monopoly zaujaly rozhodující postavení v národním hospodářství a v politice; rozdělení světa je skončeno; přitom však místo neomezeného monopolu Anglie vidíme boj o účast na monopolu mezi nevelkým počtem imperialistických mocností, který charakterizuje celý počátek 20. století. Oportunismus dnes nemůže zvítězit v dělnickém hnutí některé země na řadu desetiletí, jako se to stalo v Anglii v druhé polovině 19. století, ale v řadě zemí definitivně dozrál, přezrál a shnil a úplně splynul s buržoazní politikou jako sociálšovinismus<sup>112</sup>.

---

<sup>111</sup> Briefwechsel von Marx und Engels, Bd. II, S. 290; Bd. IV, S. 433. (Srov. K. Marx-B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, s. 399. Čes. red.) — K. Kautsky: Sozialismus und Kolonialpolitik, Berlin 1907, s. 79. Tuto brožuru napsal Kautsky v oněch dávných dobách, kdy byl ještě marxistou.

<sup>112</sup> Ruský sociálšovinismus pánů Potresovů, Čchenkeliů, Maslovů atd. ve své nezastřené i zastřené podobě (pánové Čcheidze, Skobelev, Axelrod, Martov aj.) také vzešel z ruské odrůdy oportunismu, a to z likvidátorství.



## IX. Kritika imperialismu

Kritiku imperialismu chápeme v širokém smyslu slova jako stanovisko, které k politice imperialismu zaujímají v souvislosti se svou celkovou ideologií různé společenské třídy.

Obrovský rozsah finančního kapitálu soustředěného v několika rukou a vytvářejícího neobyčejně široce rozvětvenou a hustou síť vztahů a spojení, s jejíž pomocí si podřizuje nejen střední a malé, ale i nejmenší kapitalisty a vlastníky, na jedné straně a na druhé straně zostřený boj proti jiným nacionálním a státním skupinám finančníků o rozdělení světa a o nadvládu nad jinými zeměmi způsobují, že všechny majetné třídy hromadně přecházejí na stranu imperialismu. „Všeobecné“ nadšení nad jeho perspektivami, vášnivá obhajoba imperialismu a jeho všemožné přikrášlování, to jsou příznaky doby. Imperialistická ideologie proniká také mezi dělnickou třídu, která není oddělena od jiných tříd čínskou zdí. Jestliže vůdcové současné tzv. „sociálně demokratické“ strany Německa byli právem nazváni „sociálimperialisty“, tj. socialisty slovy a imperialisty skutky, konstatoval Hobson již roku 1902, že v Anglii existují „fabiánští imperialisté“, kteří náležejí k oportunistické Fabiánské společnosti.

Buržoazní vědci a publicisté hájí imperialismus obyčejně v poněkud zahalené formě, zastírají neomezenou vládu imperialismu a jeho hluboké kořeny, snaží se postavit do popředí dílčí rysy a podružná hlediska a odvrátit pozornost od podstaty naprosto neseriózními návrhy „reform“, jako např. návrhy na zřízení policejního dozoru nad trusty nebo bankami apod. Jenom řídkým jevem jsou cyničtí, otevření imperialisté, kteří mají odvahu přiznat, že je nesmyslné chtít reformovat základní vlastnosti imperialismu.

Uvedeme příklad: němečtí imperialisté v časopisu *Weltwirtschaftliches Archiv* systematicky sledují národně osvobozené hnutí v koloniích, hlavně ovšem v koloniích neněmeckých. Všímají si nepokojů a protestů v Indii, hnutí v Natalu (jižní Afrika), v holandské Indii atd. Jeden z nich v komentáři k anglické zprávě o konferenci utlačovaných národů a ras, jež se konala ve dnech 28-30. června 1910 za účasti zástupců různých asijských, afrických a evropských národů žijících pod cizí nadvládou, hodnotí projevy na konferenci takto: „Proti imperialismu prý musíme bojovat; vládnoucí státy mají prý přiznat podmaněným národům právo na samostatnost; mezinárodní soudní dvůr prý má bdít nad dodržováním smluv uzavřených mezi velmocemi a slabými národy. Dále než k těmto zbožným přáním konference nejde. Nevidíme ani náznak pochopení skutečnosti, že imperialismus je nerozlučně spjat s kapitalismem v jeho nynější podobě a že proto (!!) přímý boj proti imperialismu je beznadějný, ledaže by se omezil na akce proti jednotlivým, zvláště odsouzeníhodným výstřelkům“<sup>113</sup>. Protože vylepšování základů imperialismu reformami je podvod a „zbožné přání“, protože buržoazní představitelé utlačovaných národů nepokročili „dále“ kupředu, postupuje buržoazní představitel utlačujícího národa „dále“ zpět, k servilnímu vychvalování imperialismu, které se maskuje předstíráním „vědeckosti“. Taky „logika“!

Otázky, dají-li se reformami změnit základy imperialismu, má-li se jít kupředu, k dalšímu zostření a prohloubení rozporů, které imperialismus plodí, nebo zpátky k jejich zahlazování, jsou stěžejními otázkami kritiky imperialismu. Protože k specifickým politickým rysům imperialismu patří nejen reakčnost ve všem a všude a zesílení národnostního útlaku v souvislosti s útlakem ze strany finanční oligarchie a odstraněním volné konkurence, vyvstává na počátku 20. století téměř ve všech imperialistických zemích maloburžoazně demokratická opozice proti imperialismu. a Kautsky i široký mezinárodní směr kautskismus se rozešli s marxismem právě proto, že se Kautsky nejenom nesnažil a nedovedl postavit proti této maloburžoazní, reformistické, svou ekonomickou podstatou reakční opozici, nýbrž s ní naopak prakticky splynul.

---

<sup>113</sup> *Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd. II, s. 193.

Ve Spojených státech vyvolala imperialistická válka proti Španělsku roku 1898 opozici „antiimperialistů“, posledních mohykánů buržoazní demokracie, kteří tuto válku nazývali „zločinnou“, kteří prohlásili anexi cizích území za porušování ústavy, jednání vůči vůdci filipínských domorodců Aguinaldovi označili za „podvod šovinistů“ (pro jeho zemi mu byla slíbena svoboda, a potom se vylodila americká vojska a Filipíny byly anektovány) a citovali Lincolnova slova: „Vládne-li běloch sám sobě, je to samospráva; vládne-li však sám sobě a zároveň ještě jiným, není to již samospráva, nýbrž despocie“<sup>114</sup>. Ale dokud se celá tato kritika bála přiznat nerozlučnou spojitost imperialismu s trasty, a tedy se základy kapitalismu, dokud se bála připojit k silám, které vytváří velkokapitalismus a jeho rozvoj, zůstávala jen „zbožným přáním“.

Stejně je i Hobsonovo základní stanovisko v jeho kritice imperialismu. Hobson dříve, než Kautsky tvrdil, že neexistuje „nevyhnutelnost imperialismu“, a dokazoval, že je nutné zvýšit „koupěschopnost“ obyvatelstva (za kapitalismu!). Maloburžoazní stanovisko v kritice imperialismu, všemocnosti bank, finanční oligarchie apod., zastává již mnohokrát citovaný Agahd, A. Lansburgh, L. Eschwege a z francouzských publicistů Victor Bérard, autor povrchně napsané knihy Anglie a imperialismus, která vyšla roku 1900. Ti všichni, aniž si dělají nárok na to být marxisty, stavějí proti imperialismu volnou konkurenci a demokracii, odsuzují intrikánské záměry s Bagdádskou dráhou, vedoucí ke konfliktům a k válce, vyslovují „zbožná přání“ zachovat mír atd.; nejdál v tom zašel statistik mezinárodních emisí A. Neymarck, jenž roku 1912 při sčítání stamiliard franků „mezinárodních“ cenných papírů zvolal: „Cožpak lze předpokládat, že by mír mohl být porušen?... že by při těchto ohromných cifrách někdo riskoval vyvolání války?“<sup>115</sup>

U buržoazních ekonomů taková naivita nepřekvapuje a nadto je pro ně také výhodné se takto naivně tvářiti a „s vážnou tvář“ mluvit o míru za imperialismu. Co však, zůstalo z marxismu u Kautského, jestliže roku 1914, 1915 a 1916 zaujímá totéž buržoazně reformistické stanovisko a tvrdí, že „všichni jsou zajedno“ (imperialisté, takysocialisté a sociálpacifisté), pokud jde o mír? Místo analýzy a odhalování hlubokých rozporů imperialismu vidíme jenom reformistické „zbožné přání“ odbýt tyto rozpory mávnutím ruky nebo řečením.

Uvedeme příklad, jak Kautsky kritizuje imperialismus z ekonomického hlediska. Bere údaje o vývozu a dovozu mezi Anglií a Egyptem v roce 1872 a 1912; vychází najevo, že tento vývoz a dovoz vzrůstal pomaleji než celkový vývoz a dovoz Anglie. a Kautsky z toho vyvozuje: „Nemáme žádný důvod předpokládat, že by anglický obchod s Egyptem. vzrostl méně, kdyby Egypt nebyl vojensky obsazen a uplatnil by se pouze vliv ekonomických faktorů.“ „Expanzivní snahy kapitálu“ „mohou být nejlépe uskutečněny nikoli násilnými metodami imperialismu, nýbrž pokojnou demokracií“<sup>116</sup>.

Tato úvaha Kautského, kterou po něm ve sterých obměnách přemílá jeho ruský zbrojnoš (a ruský ochránce sociálšovinistů) pan Spektor, tvoří základ kautskistické kritiky imperialismu, a proto se jí musíme důkladněji zabývat. Začneme citátem z Hilferdinga, o jehož závěrech Kautsky mnohokrát, ještě i v dubnu 1915, prohlašoval, že „byly jednomyslně přijaty všemi socialistickými teoretiky“.

Hilferding píše: „Není věcí proletariátu, aby proti pokrokovější kapitalistické politice postavil překonanou politiku éry volného obchodu a nepřátelského vztahu ke státu. Odpověď proletariátu na hospodářskou politiku finančního kapitálu, na imperialismus, nemůže být volný obchod, nýbrž jen socialismus. Cílem proletářské politiky nemůže dnes být ideál obnovení

<sup>114</sup> J. Patouillet, L'impérialisme américain, Dijon 1904, s. 272.

<sup>115</sup> Bulletin de l'institut international de statistique, t. XIX, livr. II, p. 225.

<sup>116</sup> Kautsky, Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund, Nürnberg 1915, s. 72 a 70.

volné konkurence — ideál, který je nyní tak reakční, nýbrž jedině úplné odstranění konkurence odstraněním kapitalismu“<sup>117</sup>.

Kautsky se rozešel s marxismem, neboť v období finančního kapitálu obhajuje „reakční ideál“, „pokojnou demokracii“, „pouhý vliv ekonomických faktorů“ — neboť takovýto ideál nás *objektivně* vleče zpět, od monopolistického kapitalismu ke kapitalismu nemonopolistickému, a je reformistickým podvodem.

Obchod s Egyptem (nebo s jinou kolonií či polokolonií) „by byl vzrostl“ více, kdyby *nebylo došlo* k vojenskému obsazení Egypta, kdyby nebylo imperialismu, kdyby nebylo finančního kapitálu. Co to znamená? Znamená to, že by se kapitalismus rozvíjel rychleji, kdyby volná konkurence nebyla omezována ani žádnými monopoly, ani „konexemi“ nebo tlakem (tj. také monopolem) finančního kapitálu, ani monopolním ovládnutím kolonií jednotlivými zeměmi?

Jiný smysl úvahy Kautského mít nemohou a *tento* „smysl“ je nesmysl. Připusťme, že *ano*, že *b y* se za volné konkurence a beze všech monopolů kapitalismus a obchod rozvíjely rychleji. Čím rychleji se však rozvíjí obchod a kapitalismus, tím větší je koncentrace výroby a kapitálu, *vytvářející* monopoly. a monopoly *již* vznikly, a právě z volné konkurence! I když monopoly začaly nyní brzdit vývoj, není to přesto argument pro volnou konkurenci, která poté, co vytvořila monopoly, už není možná.

Ať se Kautského úvahy posuzují z kterékoli stránky, nenajde se v nich nic jiného než reakcionářství a buržoazní reformismus.

Kdybychom chtěli Kautského úvahu poopravit a opakovat Spektatorova slova, že se obchod anglických kolonií s Anglií nyní rozvíjí pomaleji než s jinými zeměmi, také to Kautského nezachrání. Neboť Anglii zde zasazuje rány *rovněž* monopol, *rovněž* imperialismus, jenomže imperialismus jiných zemí (Ameriky, Německa). Jak známo, vedly kartely k ochranným clům nového, svérázného typu: jsou chráněny (konstatoval to již Engels ve III. dílu Kapitálu) právě ty výrobky, které jsou vhodné pro vývoz. Dále je znám systém „vývozu za ztrátové ceny“, „dumpingu“, jak ho nazývají Angličané, který je příznačný pro kartely a finanční kapitál; ve vlastní zemi prodává kartel své výrobky za monopolně vysoké ceny, kdežto v cizině za směšně nízké, aby zničil konkurenta, aby co nejvíce rozšířil svou výrobu atd. Jestliže Německo rozvíjí svůj obchod s anglickými koloniemi rychleji než Anglie, dokazuje to jen, že německý imperialismus je průbojnější, silnější, organizovanější a vyspělejší než imperialismus anglický, ale naprosto to nedokazuje „převahu“ volného obchodu, neboť tu nebojuje volný obchod proti protekcionismu a koloniální závislosti, nýbrž jeden imperialismus proti druhému imperialismu, jeden monopol proti druhému monopolu, jeden finanční kapitál proti druhému finančnímu kapitálu. Převaha německého imperialismu nad anglickým je silnější než bariéry koloniálních hranic nebo ochranných cel: vyvozuje-li z toho někdo „argument“ *pro* volný obchod a „pokojnou demokracii“, uvažuje povrchně, zapomíná na základní rysy a vlastnosti imperialismu a nahrazuje marxismus maloburžoazním reformismem.

Je zajímavé, že dokonce i buržoazní ekonom A. Lansburgh, který kritizuje imperialismus ze stejné maloburžoazní pozice jako Kautsky, zachází s údaji obchodní statistiky vědečtěji. Neporovnal jen jednu náhodně zvolenou zemi a pouze kolonie s ostatními zeměmi, nýbrž porovnal vývoz imperialistické země 1. do zemí, které jsou na ní finančně závislé a vypůjčují si od ní peníze, a 2. do zemí finančně nezávislých. Dospěl k tomuto výsledku:

---

<sup>117</sup> Srov. Finanční kapitál, s. 453.

Vývoz z Německa (v miliónech marek)				
		1889	1908	Přírůstek v %
Do zemí na Německu finančně závislých	Rumunsko	48,2	70,8	+ 47
	Portugalsko	19,0	32,8	+ 73
	Argentina	60,7	147,0	+ 143
	Brazílie	48,7	84,5	+ 73
	Chile	28,3	52,4	+ 85
	Turecko	29,9	64,0	+ 114
	<b>Úhrnem</b>	<b>234,8</b>	<b>451,5</b>	<b>+ 92</b>
Do zemí na Německu finančně nezávislých	Velká Británie	651,8	997,4	+ 53
	Francie	210,2	437,9	+ 108
	Belgie	137,2	322,8	+ 138
	Švýcarsko	177,4	401,1	+ 127
	Austrálie	21,2	64,5	+ 205
	Holandská Indie	8,8	40,7	+ 363
	<b>Úhrnem</b>	<b>1206,6</b>	<b>2264,4</b>	<b>+ 87</b>

Lansburgh nevypočítal *úhrny*, a proto kupodivu nezpozoroval, že *jestliže* tato čísla něco dokazují, jsou jen důkazem *proti* jeho vlastnímu tvrzení, neboť vývoz do zemí finančně závislých vzrostl, i když o málo, ale *přece jen rychleji* než do zemí finančně nezávislých (podtrhujeme „jestliže“, neboť Lansburghova statistika není ani zdaleka ještě úplná).

Lansburgh, zkoumá souvislost vývozu s půjčkami a píše: „V letech 1890-1891 poskytly Rumunsku půjčku německé banky, které už v předchozích letech na ni vyplácely zálohy. Půjčka sloužila především k nákupu železničního zařízení z Německa. Roku 1891 představoval německý vývoz do Rumunska 55 miliónů marek. V následujícím roce klesl na 39,4 miliónu marek a pak klesal s přestávkami až na 25,4 miliónu v roce 1900. Teprve v posledních letech bylo díky dvěma novým půjčkám dosaženo opět úrovně z roku 1891.“

Německý vývoz do Portugalska vzrostl po půjčkách poskytnutých v letech 1888-1889 na 21,1 miliónu marek (roku 1890); potom ve dvou následujících letech klesl na 16,2 a 7,4 miliónu marek a předcházející úrovně dosáhl teprve roku 1903.

Ještě výmluvnější jsou údaje o obchodu mezi Německem a Argentinou. Díky půjčkám poskytnutým roku 1888 a 1890 dosáhl roku 1889 německý vývoz do Argentiny 60,7 miliónu marek. O dva roky později činil už jen 18,6 miliónu marek, tedy necelou třetinu. Teprve roku 1901 byla zase dosažena a překročena nejvyšší úroveň z roku 1889, což souviselo s novými státními a městskými půjčkami, s vynaložením peněz na stavbu elektráren a s jinými úvěrovými operacemi.

Vývoz do Chile stoupl v důsledku půjčky poskytnuté roku 1889 na 45,2 miliónu marek (roku 1892) a po roce klesl na 22,5 miliónu marek. Po nové půjčce poskytnuté prostřednictvím německých bank roku 1906 stoupl vývoz na 84,7 miliónu marek (roku 1907), ale roku 1908 opět klesl na 52,4 miliónu marek<sup>118</sup>.

Lansburgh vyvozuje z těchto skutečností komické šosácké mravní ponaučení, že vývoz opírající se o půjčky je nestabilní a nerovnoměrný, že není dobré vyvážet kapitál do ciziny místo toho, aby se „přirozeně“ a „harmonicky“ rozvíjel domácí průmysl, a že mnohamiliónové bakšise při zahraničních půjčkách přijdou Kruppovi „draho“ apod. Fakta však mluví jasně:

<sup>118</sup> Die Bank, 1909, 2, s. 819.

zvýšení vývozu je spojeno *právě* s podvodnými machinacemi finančního kapitálu, který nedbá na buržoazní morálku a odírá svou oběť dvakrát: za prvé už má zisk z půjčky a za druhé má zisk z *téže* půjčky, když se jí používá k nákupu Kruppových výrobků nebo železničního materiálu od ocelářského syndikátu apod.

Opakujeme, že rozhodně nepokládáme Lansburghovu statistiku za dokonalou, považovali jsme však za povinnost ji uvést, je totiž vědecktější než statistika Kautského a Spektatora, neboť Lansburgh přistupuje k této otázce správně. K posouzení významu finančního kapitálu pro vývoz apod. je třeba umět vysledovat souvislost vývozu zejména a výlučně s praktikami finančních magnátů, zejména a výlučně s odbytem kartelových výrobků atd. Porovnávat však jen tak kolonie obecně s nekoloniemi, jeden imperialismus s jiným imperialismem, jednu polokolonii nebo kolonii (Egypt) se všemi ostatními zeměmi, znamená vlastně obcházet a zastírat *podstatu* věci.

Kautského teoretická kritika imperialismu nemá proto nic společného s marxismem a je vhodná jen jako východisko pro hlásání smíru a jednoty s oportunisty a sociálšovinisty, protože obchází a zastírá právě ty nehlubší a stěžejní rozpory imperialismu: rozpor mezi monopoly a vedle nich existující volnou konkurencí, rozpor mezi obrovskými „operacemi“ (a obrovskými zisky) finančního kapitálu a „pocitivým“ obchodem na volném trhu, rozpor mezi kartely a trasty na jedné straně a nekartelovaným průmyslem na straně druhé atd.

Stejně reakční je neblaze proslulá teorie „ultraimperialismu“, jejímž autorem je Kautsky. Porovnejte jeho úvahu na toto téma z roku 1915 s Hobsonovou úvahou z roku 1902:

Kautsky: „Cožpak nemůže být nynější imperialistická politika vytlačena politikou novou, ultraimperialistickou, která místo vzájemného boje mezi finančními kapitály jednotlivých národů nastolí společné vykořisťování světa mezinárodně sjednoceným finančním kapitálem? Taková nová fáze kapitalismu je v každém případě myslitelná. Zda je také uskutečnitelná, nemůžeme rozhodnout, protože k tomu ještě nemáme dostatečné předpoklady“<sup>119</sup>.

Hobson: „Křesťanství rozšířené v několika velkých federativních impériích, z nichž každé ovládá řadu necivilizovaných kolonií a závislých zemí, pokládají mnozí lidé za nejzákonnější vývoj současných tendencí, a za něco, co dává největší naději na trvalý mír na pevném základě interimperialismu.“

Kautsky nazval ultraimperialismem čili nadimperialismem to, co Hobson 13 let před ním nazval interimperialismem čili meziimperialismem. Kromě toho, že nahrazením jedné latinské předpony druhou vznikl nový velemoudrý termín, spočívá pokrok „vědeckého“ myšlení Kautského jen v jeho snaze vydávat za marxismus to, co Hobson v podstatě líčí jako pokrytectví anglických farářů. Po búrské válce se tyto veledůstojní pánové přirozeně snažili *uchlácholit* především příslušníky anglické maloburžoazie a dělníky, z nichž mnozí padli v bojích v jižní Africe a ostatní se museli vyrovnat s placením vyšších daní, aby angličtí finanční magnáti měli zajištěny vyšší zisky. a jaká útěcha mohla být lepší než tvrzení, že imperialismus není tak špatný, že se blíží k inter- (nebo ultra-) imperialismu, který je schopen zajistit trvalý mír? I kdyby byly úmysly anglických farářů či sentimentálního Kautského sebelepší, objektivní, tj. skutečný sociální smysl jeho „teorie“ je pouze jediný: velmi reakčně utěšovat masy nadějemi, že za kapitalismu je trvalý mír možný, a přitom odpoutávat pozornost od ostrých rozporů a ožehavých problémů současnosti a upoutávat ji falešnou perspektivou jakéhosi údajně nového budoucího „ultraimperialismu“. Nic jiného než klamání mas, to je jediný smysl „marxistické“ teorie Kautského.

---

<sup>119</sup> Die Neue Zeit z 30. dubna 1915, s. 144.

Opravdu stačí vzájemně konfrontovat všeobecně známá a nesporná fakta, abychom se přesvědčili, jak klamné jsou perspektivy, které se snaží Kautsky vnutit německým dělníkům (a dělníkům celého světa). Vezměme Indii, Indočinu a Čínu. Tyto tři koloniální a polokoloniální země s 600 až 700 milióny obyvatel jsou, jak známo, vykořisťovány finančním kapitálem několika imperialistických mocností: Anglie, Francie, Japonska, Spojených států atd. Připusťme, že tyto imperialistické země utvoří proti sobě stojící aliance, aby ubránily nebo rozšířily své državy, zájmy a „sféry vlivu“ ve zmíněných asijských státech. Budou to „interimperialistické“ nebo „ultraimperialistické“ aliance. Připusťme, že *všechny* imperialistické mocnosti utvoří alianci pro „pokojné“ rozdělení zmíněných asijských zemí — pak to bude „mezinárodně sjednocený finanční kapitál“. V dějinách 20. století najdeme příklady, kdy skutečně taková aliance vznikla, např. při postupu mocností vůči Číně. Je potom vůbec „myslitelné“, aby za předpokladu, že kapitalismus bude zachován (a právě to předpokládá Kautsky), byly takové aliance jiné než krátkodobé, aby vylučovaly rozbroje, konflikty a boj v nejrůznějších formách?

Stačí jasně formulovat tuto otázku a odpověď nemůže být jiná než záporná. Neboť za kapitalismu *není* myslitelné, aby se sféry vlivu, zájmy, kolonie apod. rozdělovaly jinak než podle *síly* účastníků dělení, podle celkové síly hospodářské, finanční, vojenské atd. Síla účastníků dělení se však mění nestejně, neboť za kapitalismu se jednotlivé podniky, trusty, průmyslová odvětví a země nemohou rozvíjet *rovnoměrně*. Před půlstoletím bylo Německo ubohou nulou, porovnáme-li jeho kapitalistickou sílu se silou tehdejší Anglie; stejně tak Japonsko v porovnání s Ruskem. Je „myslitelné“, že by poměr sil mezi imperialistickými státy zůstal po nějakých deseti nebo dvaceti letech *nezměněn*? To je naprosto nemyslitelné.

Proto „interimperialistické“ nebo „ultraimperialistické“ aliance v kapitalistické skutečnosti a nikoli v banální šosácké fantazii anglických farářů či německého „marxisty“ Kautského se *nevyhnutelně* stávají pouze „oddechem“ mezi válkami, i kdyby byly uzavírány v jakékoli formě, v formě jedné imperialistické koalice proti druhé imperialistické koalici nebo ve formě všeobecné aliance *všech* imperialistických mocností. Mírové aliance připravují války a samy opět vznikají z válek, přičemž se navzájem podmiňují a vyvolávají střídání forem neozbrojeného a ozbrojeného boje *na jedné a téže* bázi imperialistických styků a vzájemných vztahů světové ekonomiky a světové politiky. a velemoudrý Kautsky, ve snaze uklidnit dělníky a smířit je se sociálšovinisty, kteří přešli na stranu buržoazie, *odtrhává* jeden článek celistvého řetězu od druhého, odtrhává dnešní mírovou (a ultraimperialistickou, dokonce i ultraultraimperialistickou) alianci *všech* mocností, uzavřenou za účelem „pacifikace“ Číny (vzpomeňte si na potlačení boxerského povstání), od zítřejšího ozbrojeného konfliktu, který připraví opět pozítří všeobecnou „pokojnou“ alianci pro rozdělení dejme tomu Turecka atd. atd. Místo evidentní souvislosti mezi obdobími imperialistického míru a obdobími imperialistických válek předkládá Kautsky dělníkům mrtvou abstrakci, aby je smířil s jejich mrtvými vůdci.

Američan Hill v předmluvě ke svým Dějinám diplomacie v mezinárodním vývoji Evropy rozlišuje v nejnovějších dějinách diplomacie tato období: 1. období revoluce, 2. období konstitučního hnutí, 3. období dnešního „obchodního imperialismu“<sup>120</sup>. Jiný autor dělí dějiny „světové politiky“ Velké Británie od roku 1870 na čtyři období: 1. první asijské období (boj proti pronikání Ruska ve Střední Asii směrem k Indii); 2. africké období (přibližně léta 1885-1902) — boj proti Francii za rozdělení Afriky (Kodok<sup>121</sup> roku 1898 — o vlasek a došlo k válce s Francií); 3. druhé asijské období (smlouva s Japonskem proti Rusku) a 4. „evropské“ období — především proti Německu<sup>122</sup>. „Politické srážky předních hlídek se odehrávají na finanční půdě,“ napsal již roku 1905 bankovní „činitel“ Riesser a poukazoval na to, jak francouzský finanční kapitál připravoval

<sup>120</sup> David Jayne Hill, a History of the Diplomacy in the International Development of Europe, vol. I, p. X.

<sup>121</sup> Dnešní Fašoda, město ve východním Súdánu, kde se roku 1898 střetly francouzská a britská koloniální expedice. Francie byla nucena ustoupit a Britové si zajistili nadvládu nad celým tokem Nilu. [Čes. red.] [dnes opát' Kodok]

<sup>122</sup> Schilder, cit. dílo, s. 178.

svými operacemi v Itálii politické spojenectví těchto zemí, jak se rozvíjel boj mezi Německem a Anglií o Persii, boj mezi všemi evropskými kapitály o půjčky Číně apod. To je ona živá skutečnost „ultraimperialistických“ mírových aliancí v jejich nerozlučné spojitosti se zcela obvyklými imperialistickými konflikty.

Kautského zastírání nejhlubších rozporů imperialismu se nezbytně stává příkrášlováním imperialismu a zanechává stopy i na jeho kritice politických vlastností imperialismu. Imperialismus je období finančního kapitálu a monopolů, které všude vyvolávají snahu o nadvládu, a nikoli o svobodu. Výsledkem těchto tendencí je za jakéhokoli politického zřízení reakce všude a ve všem a krajní zostření rozporů i v této oblasti. Mimořádně se stupňuje také národnostní útlak a snaha o anexe, tj. o porušování národní nezávislosti (neboť anexe není nic jiného než porušení práva národů na sebeurčení). Hilferding právem zdůrazňuje souvislost mezi imperialismem a zostřováním národnostního útlaku a píše: „V nově objevených zemích zesiluje dovážený kapitál rozpory a vyvolává u národů probouzejících se k národnímu uvědomění neustále se zvětšující odpor proti veřelcům, který se snadno může vystupňovat v nebezpečné akce proti zahraničnímu kapitálu. Staré společenské vztahy se od základu revolucionují, rozbíjí se tisíciletá agrární izolovanost ‚národů bez dějin‘, které jsou vtahovány do víru kapitalismu. Kapitalismus sám postupně umožňuje podmaněným najít prostředky a způsoby k jejich osvobození. I tyto národy si vytyčují cíl, který byl kdysi nejvyšší metou evropských národů — vytvořit jednotný národní stát jako prostředek ekonomické a kulturní svobody. Toto hnutí za nezávislost ohrožuje evropský kapitál v jeho nejhodnotnějších oblastech vykořisťování slibujících nejskvělejší perspektivy a evropský kapitál může udržet svou nadvládu jedině ustavičným zvětšováním své vojenské moci“<sup>123</sup>.

K tomu je třeba dodat, že imperialismus vede k anexím, k stupňování národnostního útlaku, a tedy i k zesilování odporu nejen v zemích nově objevených, ale i v zemích starých. Třebaže Kautsky brojí proti zesílení politické reakce vyvolanému imperialismem, nezabývá se velice aktuální otázkou, že jednota s oportunisty není za imperialismu možná. I když má proti anexím námitky, vyslovuje je takovou formou, která je pro oportunisty nejneškodnější a nejpříjemnější. Třebaže se obrací přímo k německé veřejnosti, zastírá právě nejdůležitější a nejožehavější skutečnosti, například že Alsasko-Lotrinsko bylo anektováno Německem. Abychom mohli posoudit tento Kautského „myšlenkový odklon“, uvedeme příklad. Dejme tomu, že Japonci odsuzují anexi Filipín Američany. Vzniká otázka: Kolik lidí uvěří, že to dělá z odporu k anexím vůbec, a ne proto, že chce anektovat Filipíny sám? a nebude nutné konstatovat, že Japoncův „boj“ proti anexím bude možné pokládat za upřímný a politicky poctivý jen tehdy, vysloví-li se proti anexi Koreje Japonskem a bude-li požadovat, aby se Korea mohla od Japonska svobodně oddělit?

Kautského teoretický rozbor imperialismu je stejně jako jeho ekonomická a politická kritika imperialismu *skrz-naskrz* proniknut s marxismem naprosto neslučitelnou snahou zastřít a zahladit zásadní rozpory a úsilím stůj co stůj ubránit hroučící se jednotu s oportunismem v evropském dělnickém hnutí.

---

<sup>123</sup> Srov. Finanční kapitál, s. 395—396.

## X. Místo imperialismu v dějinách

Viděli jsme, že imperialismus je celou svou ekonomickou podstatou monopolistickým kapitalismem. Už to určuje místo imperialismu v dějinách, neboť monopol vznikající na půdě volné konkurence, a právě z volné konkurence je přechodem od kapitalistického řádu k vyšší společensko-ekonomické formaci. Je třeba si všimnout především čtyř hlavních druhů monopolů či čtyř hlavních jevových forem monopolistického kapitalismu, jež jsou charakteristické pro posuzované období.

Za prvé, monopol vznikl z koncentrace výroby na velmi vysokém stupni jejího vývoje. Jsou to monopolistické svazy kapitalistů, kartely, syndikáty a trusty. Viděli jsme, jak velkou úlohu hrají v dnešním hospodářském životě. Na počátku 20. století nabyly ve vyspělých zemích naprosté převahy, a jestliže první kroky při tvoření kartelů udělaly nejdříve země s vysokými ochrannými cly (Německo a Amerika), projevil se v Anglii s jejím systémem volného obchodu jenom o málo později týž základní fakt: vznik monopolů z koncentrace výroby.

Za druhé, monopoly vedly k intenzívnějšímu zabírání nejdůležitějších zdrojů surovin, zejména v nejdůležitějším a nejzkartelizovanějším průmyslu kapitalistické společnosti: v průmyslu kamenouhelném a kovodělném. Monopolistické ovládnutí nejdůležitějších zdrojů surovin nesmírně posílilo moc velkokapitálu a zosťnilo rozpor mezi průmyslem zkartelizovaným a nezkartelizovaným.

Za třetí, monopol vznikl z bank. Banky se ze skromných zprostředkovatelských podniků přeměnily v monopolisty finančního kapitálu. V každém z nejpokročilejších kapitalistických národů došlo k tomu, že tři až pět největších bank zřídilo „personální unii“ průmyslového a bankovního kapitálu, soustředilo ve svých rukou možnost disponovat mnoha a mnoha miliardami, které tvoří převážnou část kapitálu a peněžních důchodů celé země. Finanční oligarchie, která obestřela hustou sítí vztahů závislosti všechny hospodářské a politické instituce dnešní buržoazní společnosti bez výjimky, je nejvýraznější jevou formou tohoto monopolu.

Za čtvrté, monopol vznikl z koloniální politiky. K početným „starým“ motivům koloniální politiky připojil finanční kapitál boj o surovinové zdroje, o vývoz kapitálu, o „sféry vlivu“, tj. o sféry pro výnosné transakce, koncese, monopolní zisky apod. a později o hospodářské území vůbec. Když například kolonie evropských mocností zaujímaly v Africe pouhou jednu desetinu území, jak tomu bylo ještě roku 1876, mohla se koloniální politika vyvíjet nemonopolistickým způsobem, dá se říci, „svobodným zabíráním“ území. Když však bylo zabráno  $\frac{9}{10}$  Afriky (roku 1900), když byl rozdělen celý svět, nezbytně nastalo období monopolního ovládnutí kolonií, a tedy i mimořádně zosťněného boje o dělení a znovurozdělení světa.

Je všeobecně známo, nakolik monopolistický kapitalismus zosťnil všechny rozpory kapitalismu. Stačí poukázat na drahotu a na útisk ze strany kartelů. Toto zosťnění rozporů je nejmocnější hybnou silou v přechodném historickém období, jehož počátek nastal v okamžiku, kdy definitivně zvítězil světový finanční kapitál.

Monopoly, oligarchie, úsilí o nadvládu místo o svobodu, vykořisťování stále většího počtu malých nebo slabých národů nevelkou hrstkou nejbohatších nebo nejsilnějších národů — to všechno vytvořilo ony typické rysy imperialismu, které nás nutí charakterizovat jej jako kapitalismus parazitní nebo zahnívající. Stále plastičtěji vystupuje jako jedna z tendencí imperialismu vytváření „rentiérského státu“, státu lichvářského, jehož buržoazie žije stále více z vývozu kapitálu a ze „stříhání kupónů“. Bylo by chybou domnívat se, že tato tendence k zahnívání vylučuje rychlý růst kapitalismu: nikoli, jednotlivá průmyslová odvětví, jednotlivé vrstvy buržoazie, jednotlivé země projevují v období imperialismu ve větší nebo menší míře střídavě jednu nebo druhou z těchto dvou tendencí. Celkově se kapitalismus vyvíjí



nesrovnatelně rychleji než dříve, avšak tento vývoj se nejenom stává všeobecně nerovnoměrnějším, ale nerovnoměrnost se projevuje také zejména v zahrívání zemí kapitálově nejsilnějších (Anglie).

O rychlosti ekonomického rozvoje Německa píše Riesser, autor studie o německých velkých bankách: „Ne příliš pomalý pokrok předcházejícího období (1848-1870) se má k tempu rozvoje celého hospodářství Německa a zejména německého bankovníctví v nynějším období (1870-1905) přibližně jako rychlost jízdy poštovního dostavníku ze starých zlatých časů k rychlosti dnešního automobilu, který uhání tak rychle, že ohrožuje jak bezstarostně jdoucí chodce, tak i osoby sedící v automobilu.“ Ale tento finanční kapitál, který tak neobyčejně rychle vzrostl, právě proto, že tak neobyčejně rychle vzrostl, by nebyl proti tomu, aby se přešlo k „pokojnějším“ ovládnutí kolonií, které by se daly uchvátit zámožnějšími národy, a to nejen mírovými prostředky. Ve Spojených státech probíhal ekonomický rozvoj v posledních desetiletích ještě rychleji než v Německu, a právě proto se parazitní rysy novodobého amerického kapitalismu projeví zvláště výrazně. Kromě toho, porovnáme-li například republikánskou americkou buržoazii s monarchistickou buržoazií japonskou nebo německou, ukáže se, že i největší politické rozdíly se v období imperialismu do velmi značné míry stírají ne proto, že by nebyly samy o sobě důležité, nýbrž proto, že ve všech těchto případech jde o buržoazii s vyhraněnými rysy parazitismu.

To, že kapitalisté jednoho z mnoha průmyslových odvětví nebo jedné z mnoha zemí apod. pobírají vysoké monopolní zisky, jim ekonomicky umožňuje korumpovat jednotlivé vrstvy dělníků a dočasně i jejich dost početnou menšinu, a tím je získat na stranu buržoazie daného průmyslového odvětví nebo daného národa proti všem ostatním. Zostřující se antagonismus mezi imperialistickými národy, motivovaný rozdělením světa, tyto snahy ještě zesiluje. Tak vzniká spojitost mezi imperialismem a oportunistem, která se projevila nejdříve a nejzřetelněji v Anglii, protože se zde některé imperialistické rysy vývoje projevily mnohem dříve než v jiných zemích. Někteří publicisté, např. L. Martov, rádi ignorují souvislost mezi imperialismem a oportunistem v dělnickém hnutí, ačkoli tato skutečnost dnes zvláště silně bije do očí, a uvádějí „oficiálně optimistické“ (v duchu Kautského a Huysmanse) argumenty: věc nepřátel kapitalismu by byla ztracena, kdyby právě vyspělý kapitalismus vedl k zesílení oportunistu nebo kdyby se právě nejlépe placení dělníci přikláněli k oportunistu apod. Nesmíme se dát zmýlit tímto „optimismem“: je to optimismus vůči oportunistu, je to optimismus, jímž má být oportunistus zastřen. Ve skutečnosti mimořádně rychlý. A mimořádně nepříjemný rozmach oportunistu není vůbec zárukou jeho trvalého vítězství, právě tak jako rychlé zrání vředu na zdravém organismu může jenom způsobit, že dříve praskne a organismus se ho zbaví. Po této stránce jsou nejnebezpečnější lidé, kteří nechtějí pochopit, že není-li boj proti imperialismu nerozlučně spjat s bojem proti oportunistu, je jen planou a lživou frází.

Ze všeho, co jsme už řekli o ekonomické podstatě imperialismu, vyplývá, že musí být charakterizován jako kapitalismus přechodný, či lépe řečeno, kapitalismus odumírající. V tomto směru je neobyčejně poučné, že buržoazní ekonomové při popisu novodobého kapitalismu běžně používají výrazy „proplétání“, „odstranění izolovanosti“ apod.; banky jsou „podniky, které vzhledem k svým úkolům a k svému vývoji nemají ryze soukromohospodářský charakter a stále více přerůstají oblast ryze soukromohospodářského regulování“. a týž Riesser, který je autorem těchto slov, s neobyčejně vážnou tváří prohlašuje, že se „předpověď“ marxistů o „zespolečenštění“ „nesplnila“!

Co znamená tento výraz „proplétání“? Vystihuje pouze nejnápadnější rys procesu, jehož jsme svědky. Ukazuje, že pozorovatel počítá jen jednotlivé stromy, ale pro stromy nevidí les. Otrocky zaznamenává vnější, náhodné a chaotické jevy. Prozrazuje, že pozorovatel se utápí ve spoustě nezpracovaného materiálu a naprosto nechápe jeho smysl a význam. Vlastnictví akcií a vztahy soukromých vlastníků „se náhodně proplétají“. Avšak to, co je příčinou tohoto

proplétání, co tvoří jeho základ, jsou měnící se společenské výrobní vztahy. Když se velký podnik přeměňuje v mamutí a plánovitě na základě přesného počtu hromadných dat organizuje přísun dvou třetin nebo tří čtvrtin celkového množství prvotních surovin potřebných pro desetimilióny obyvatel; když se systematicky organizuje přeprava těchto surovin do nejvhodnějších výrobních středisek, často od sebe vzdálených stovky a tisíce verst; když se z jednoho centra řídí všechna stadia postupného zpracovávání materiálu až po vyrobení nejrůznějších hotových výrobků; kdy se tyto výrobky rozdělují podle jednotného plánu mezi desítky a stamilióny spotřebitelů (odbytí nafty v Americe i v Německu prostřednictvím amerického Petrolejářského trustu), je jasné, že jde o zespolečenštění výroby a rozhodne ne o pouhé „proplétání“, že soukromohospodářské a soukromovlastnické vztahy jsou jen slupkou, která už neodpovídá obsahu, a proto nezbytně zahnívá, jestliže se uměle oddaluje její odstranění, slupkou, která může zahnívat poměrně dlouho (jestliže se naneštěstí léčení oportunistického vředu protáhne), ale která bude přesto nezbytně odstraněna.

Nadšený stoupenec německého imperialismu Schulze-Gaevernitz volá:

„Je-li koneckonců vedení německých bank v rukou tuctu osob, má již dnes jejich činnost větší důležitost pro blaho národa než činnost většiny státních ministrů“ (o „proplétání“ bankéřů, ministrů, průmyslníků a rentiérů se zde raději nezmiňuje...) „...Domyslíme-li až do konce vývoj těchto tendencí, které jsme pozorovali, dospějeme k tomuto závěru: peněžní kapitál národa bude soustředěn v bankách; banky budou sdruženy v kartel; investiční kapitál národa bude mít formu cenných papírů. Tehdy se vyplní Saint-Simonova geniální předpověď: ‚Dnešní anarchie ve výrobě, která plyne z toho, že se hospodářské vztahy vyvíjejí bez jednotného řízení, musí ustoupit organizaci výroby. Výrobu nebudou řídit navzájem izolovaní a na sobě nezávislí podnikatelé, kteří neznají ekonomické potřeby lidí; tento úkol připadne určité společenské instituci, která bude moci mít větší přehled o široké oblasti společenské ekonomiky, bude ji řídit tak, aby to prospívalo celé společnosti, výrobní prostředky bude přidělovat schopným lidem a zejména se bude starat o trvalou harmonii mezi výrobou a spotřebou. Jsou instituce, které si vytkly za jeden z úkolů určitou organizaci hospodářské práce: banky.‘ Bude ještě dlouho trvat, než se vyplní Saint-Simonova předpověď, avšak již k tomu spějeme: marxismus jinak, než si jej představoval Marx, ale jinak jen pokud jde o formu<sup>124</sup>.

Jen co je pravda, pěkné „vyvrácení“ Marxe, které od Marxovy přesné vědecké analýzy dělá krok zpět k Saint-Simonově domněnce, byť i geniální, ale přece jenom domněnce.

---

<sup>124</sup> Grundriss der Sozialökonomik, s. 146.